

СРПСКИ ИДЕНТИТЕТ
друго, допуњено издање

Издавач
СКПД „Просвјета“

За издавача
Проф. др Милимир Мучибабић

Уредници
Проф. др Милимир Мучибабић
Проф. др Милош Ковачевић
Др Александар Раковић, научни саветник

Рецензенти
Академик Проф. др. Љубодраг Димић
Проф. др Љубиша Митровић
Проф. др Јелица Стојановић

Штампа
Штампарија Плус
Београд, Церска 72

Тираж
300 примерака

СРПСКИ ИДЕНТИТЕТ

друго, допуњено издање

Београд
СКПД „Просвјета“,
2025.

САДРЖАЈ

УВОДНО СЛОВО	7
ПРЕДГОВОР: Митрополит Амфилохије,	9
<i>О српским идентитетским критеријумима у епохи глобализма</i>	
Милимир Мучибабић,	17
<i>Друштвени процеси и њихове последице које доноси нови свјетски поредак на размеђу миленија</i>	
Богољуб Шијаковић,	30
<i>О појму и кризи идентитета</i>	
Слободан Антонић,	45
<i>Остаћи свој у колонији: очување српског идентитета на периферији атлантског царства</i>	
Дарко Танасковић,	64
<i>Светосавље данас (и увек)</i>	
Александар Раковић,	79
<i>Српство и ФК Црвена звезда</i>	
Владимир Кецмановић,	97
<i>Силована истина (Из књиге Два крста и једна крв)</i>	
Слободан Рељић,	111
<i>Суверенитет после Pax Americana</i>	
Милош Ковачевић,	130
<i>Српски језик и ћирилица под британском глобализације</i>	
Александар Јовановић,	146
<i>Образовање и идентитет: Зашто ушопија мора да постане стварност</i>	
Слободан Владушић,	165
<i>Национални идентитет и четврта генерација рајтовања</i>	
Светлана Шеатовић,	175
<i>Медитеран у српској књижевности и култури насупрот глобализацији</i>	
Невена Даковић,	190
<i>Филм од националног значаја vs. национални жанр</i>	
Слободан Наградић,	205
<i>Глобализација, српски културни простор и позиција српске „Просвјете“</i>	

УВОДНО СЛОВО

Живимо у времену постистине, манипулације и обмана, гдје прошлост није прошла, а историја се доживљава свакодневно и у сваком тренутку може постати будућност.

Савремене цивилизацијске промјене не само да утичу на слабљење традиционалних идентитета, него представљају заправо трансформацију разних идентитета; индивидуалног, колективног, националног, вјерског, политичког и родног.

Проблем идентитета и криза истог постали су арома нашег времена. Звучи унеколико парадоксално то што је човјек свјестан да заборавља, а истовремено што памти да заборавља.

Данас кад смо остали без политичког јединства, наш задатак је како ујединити духовни и културни простор Срба на развалинама бивше државе. У том смислу наша прва обавеза је очување нашег идентитета, што ће рећи језика, писма, историје, традиције, вјере и цркве и кроз те вриједности промијенити слику о нама коју су нам подарили наши усрећитељи са Запада и најближег комшилука.

Београдска „Просвјета“ кроз своју издавачку дјелатност, посебно кроз двије посљедње књиге, „Српски идентитет“ и „Срби у вихору новог свијета – Србија и Српска пред изазовима“ и десетине одржаних предавања и промоција у Србији, Српској, Црној Гори, тако и у иностранству (Беч, Париз, Москва), покушала је дати свој допринос том важном питању.

Стара хеленска мисао каже: „Што потребе захтијевају, не тражи савјета“.

Разапете између зова Европске уније за чије мелодије имају све мање слуха и Русије, Србија и Српска, заправо наш народ, иде нестабилним кораком у сусрет новом времену.

„Српско питање“ данас, као и у прошлом вијеку, превазилази границе Србије и српства; оно се односи и на друге народе са којима живимо измијешани, сусједне народе и државе као и интересе великих сила. Ово и данас отворено питање, производи посљедице које је тешко сагледати и регулисати.

Хоћу да вјерујем да брозовско-бандитеровске границе нису свето писмо и као такве немају печат вјечности.

Да ли ће 21. вијек бити стољеће српских интеграција и спајања, грађења нове кохезије и премоштавања свих наметнутих подјела унутар српске нације? Одговор на ова питања зависи добрим дијелом и од нас.

Можемо ли премостити наше културне сепаратизме, свјесни чињенице да је богатство српских завичаја и разуђеност српског идентитета и данас главна препрека на том путу.

Борба за идентитет и стварање националне државе је историја нашег трајања. Конвертитство на том путу је пропратна појава.

За Србе и њихове земље, данас историјски животно угрожене, готово урођене у строго контролисан простор, изложене разним притисцима са Запада, можда је то прилика да пронађу пут заједничког спасоносног отпора, хомогенизују нацију и сачувају свој културни и духовни простор.

Пред читаоцима је друго, допуњено издање „Српског идентитета“ које представља испуњење нашег дуга према читалачкој публици и оним слушаоцима који су на нашим трибинама и предавањима показали завидан интерес за ову тему.

То нас је обавезало да и даље промишљамо о овом питању које намеће вријеме у коме живимо. Оцјену о нашем послу препуштамо шириј читалачкој и стручној јавности.

ПРЕДГОВОР

Митрополић Амфилохије

О српским идентитетским критеријумима у епохи глобализма

Савремени свијет је данас у начелу подијељен на два пола. На једној страни су све источне цивилизације, а на другој – западна, евроамеричка цивилизација која се базира на империјалној идеји. Та, западна, евроамеричка цивилизација намеће нову визију свијета, нови свјетски поредак, како државни, тако и друштвени. Ради се о новој етици, новом погледу на свијет, новом начину живота. То је потпуно секуларизована, антихришћанска, империјалистичка идеја. Рекао бих да иза таквог облика антихришћанства вири нос Сатане, сатанизам, који се пројављује све јасније и бестидније, користећи сва савремена средства и намећући се читавом свијету.

У тој сеглобалној подјели српски народ налази на распућу и на распећу. После великих ломова које смо проживјели и великих дубинских потреса нашег самосазнања, налазимо се и пред новим изазовом први пут у нашој историји: нашег укључивања у такозвану Европску заједницу. Са једне стране опет смо у дубинској кризи, а с друге пред изазовом коме ћемо се приволети царству. Европа уводи и даје економски напредак и ту нема никакве сумње, она даје унапређење земнога града, земнога начина живљења, али иста та Европа, ако је судити по најумнијим Европљанима, данас је у дубинској кризи свога самосазнања, много дубљој него што мислимо, поготово ми који сада готово безглаво хрлимо ка тој и таквој Европи, превиђајући да није случајно Достојевски још у 19. вијеку говорио о Европи

као милом гробљу, али као гробљу. Европа дакле није китеж град, земља обећана иако се ми према њој данас тако односимо, већ је испуњена тектонским унутарњим поремећајима, на првом мјесту духовним, духовном кризом свог сопственог идентитета и кризом духа. То није некадашња Европа Св. Петра и Павла, то није Европа великих људи Запада, великих древних епископа римских, Европа Дантеа, Фрање Асишког, Шекспира... Европа је данас у опасности да све што је задобила управо зато што је била свједок и носилац Христовог лика у историји рода људскога, нечега најчудеснијега, она је у опасности, одричући се свог хришћанског најдубљег идентитета, који је стекла Христом и хришћанством, да то прода за чинију сочива – попут старозавјетног Исава који је продао своје првенаштво за чинију сочива – и да се поново врати римској идеји чије је основно начело било „хљеба и игара“. Знамо какав је крај био ондашњем Римском царству када је идеал царства био сведен на земаљски хлеб, игру, како каже један грчки пјесник: „... за залогај хлеба, остадосмо без Духа Божијега“. У таквој опасности је данашња Европа и кроз њу и преко ње читави савремени свијет: да вјечно и непролазно достојанство човјеково прода за земаљско царство.

Многи кажу да смо ми православни Срби можда једини народ на земљи који – празнујући Видовдан, празнујући Косово и држећи се светокосовског завјета – празнује пораз, док сви други народи празнују своје побједи. На први поглед су у праву, међутим оно што је пред земаљским мудрацима пораз то је пред Богом, пред истином Божијом, пред Царством небеским, било и остало побједа. Није Христос Господ на Голготи поражен, па ми слаavimo пораз Његов славећи Његову Голготу. Својом Голготом, својом жртвом, својим живоносним Гробом, Он не само што није поражен него је побједио овај свијет, примио себе за живот свијета, Своју крв и Своје тијело и отуда је с правом рекао да је Он "Онај који победи свијет".

И као што Голгота није пораз него је побједа над сатаном, побједа добра над злом, побједа љубави саможртвене над мржњом, побједа човјечности над нечовјечношћу, побједа истине над лажу, тако су и сви они који су кроз вјекове за

Њим ходили, Њему служили, за Њега и правду Његову се жртвовали, побједници у овом свијету.

Није случајно што је Косово по ко зна који пут постало жижа свјетских збивања. Око њега се данас прелама политика и судбина политичка и друштвена Европе и свијета. На њему сада није у сукобу просто албански и српски народ, већ кроз присуство и учешће међународно у трагичним збивањима и распећу Косова показује се да је оно опет мјесто сукоба добра и зла. Мјесто на коме се не само они који тамо живе, већ сви земаљски народи поново пробају за „које ће се приволети царство” – „Цар воледе Царству небескоме.” Отуда је и Свети Петар II Ловћенски Тајновидац, за исто Царство опредјељен, доживио Косово као извор и дом наде, а не безнађа, као Христовог Живоносног гроба, посвједочивши да се „надаће наше закопало, на Косову у једну гробницу”.

Француски генерал Галоа, рекао је нашем, блаженог спомена, патријарху Павлу, '98/99. године у Паризу: „Ваша Светости, ви се не борите на Косову и Метохији само за себе, ви се борите за часну, непролазну, честиту Европу, и за све оно што је честито и часно у Европи и код европских народа.“)

У опасности је дакле Европа, а кроз њу и преко ње у опасности смо и ми, чак можда више од ње јер ми излазимо из једног хаоса, духовне пустиње коју је иза себе оставио тоталитарни, марксистичко-лењинистичко-брововски систем: налазимо се духовно осиромашени и материјално угрожени. Угрожени у бити, духовно угрожени са помјереним идентитетом у опасности смо да тражимо идентитет тамо гдје га наћи нећемо. Трагамо за достојанством и идентитетом тамо гдје су они одавно у кризи...

У транзицији из пропалог комунизма у магловити секуларистички евроунијатски идентитет човјеку је угрожено све: и економска стабилност (јер је изгубио посао, осиромашио), и политички и духовно-културни идентитет (јер се једна човјекобожна идеологија замјењује другом, црвена петокрака комунистичке интернационале – жутом петокраком Евроамеричке уније), као и сама

историјска егзистенција... И људи и народи су дубински дезоријентисани, без упоришта, и траже идентитет у новим човјекобожним идеологијама, као што је хуманистичко-секуларна идеологија глобализма, и у њиховим лажним обећањима о свијету вјечног мира и среће, бескрајног економског напретка, пораста животног стандарда и задовољстава која тај стандард нуди.

Међу онима који су код нас, као уосталом и у другим посткомунистичким земљама „у транзицији“, трагали за изгубљеним идентитетом несумњиво је било и много оних који су успијевали да се окрену правим и провјереним вриједностима, да пронађу истинско упориште на коме је грађено све оно што је часно и честито у људској историји.

Међутим, било је и много оних који су у потрази за својим идентитетом, у жеђи за истинским квалитетом живота залутали на изворе затроване. Они су тражили свој идентитет у идејама новим у односу на старе комунистичке идеје, али у идејама једнако лажним, тј. у вриједностима новим у односу на старе комунистичке вриједности, али вриједностима једнако лажним, које се, по својој духовној суштини, не разликују од оних претходних, којих се наводно одричу.

Прва од тих лажних „нових“ идеја, којој се прибјегавало послје пропасти комунизма је, по правилу, идеја национализма, тј. обоготворење нације као нечег вјечног и непролазног. Но, та идеја није ништа ново у европској историји, то је релативно стара идеја (18–19. вијек) секуларне нације и национализма као ратоборног идолопоклонства сопственој биолошкој нацији, уз нужно непријатељство према другим нацијама које, наводно, угрожавају националне интересе сопствене нације. Тај „нови“, посткомунистички национализам често завршава у нечему што је прије сурогат или карикатура нације, или, чак, измишљање нових лажних нација које никада прије нијесу постојале и које, у ствари, и не постоје, али је, током комунизма и комунистичког убијања памћења и идентитета, настало неко ново племенско осјећање припадности, било вршено насилно обликовање неког новог „националног“ идентитета на ономе на чему се,

иначе, истински национални идентитет никада није темељио, нити се темељи.

Заједно са обоготворавањем сопствене нације, прибјегава се и обоготворавању сопствене националне државе, то јест новом *националистичком ештајнизму*, коме се жртвује све и сва. Јавља се принудна потреба за стварањем сопствене државе по сваку цијену, уз утопијску наду да ће се стварањем своје „државе“, често мање по броју становника од омањег европског или азијског града, остварити сви историјски идеали и достићи непролазна срећа.

Трећа лажна „новина“ којој се прибјегава у транзиционој потрази за идентитетом јесте стварање нових духовних, чак, и лаж-црквених заједница, које су по својој суштини – секташке, лажне заједнице, које не само да не доприносе духовној обнови, већ, напротив, воде у још дубљу духовну пометњу и моралну обману, с обзиром на чињеницу да су се, у комунизму, читави слојеви друштва отуђили од Цркве Христове као богочовјечанске заједнице, као организма који у себи и собом открива и обухвата све најдубље и најузвишеније потребе људског друштва и људског бића.

Четврта лажна „новина“ јесте прибјегавање *обезличујућем индивидуализму* неолибералног потрошачког друштва, који представља ништа друго до јалово бјекство од безличног комунистичког колективизма којим су деценијама, током 20. вијека, били тровани читави слојеви друштва, читави народи... Тучовјек од идолопоклоника безличном колективу и његовим, партијски усмјераваним, идеолошким „вишим циљевима“, постаје идолопоклоник сопственог, једнако отровног и обезличујућег, индивидуализма-хедонизма, себичности и потрошачког духа.

Свједоци смо једног процеса, можда, још трагичнијег за будућност нашу: склапања „брака“ у душама људским између те посткомунистичке духовне и моралне пустоши, са једне, и секуларистичког духовног и моралног релативизма, својственог савременој западној цивилизацији, која је у својим дубинама дехристијанизована и атеизована, са друге стране.

Ту је и духовни коријен те узајамне привлачности и тог „брака“ комунистичке и капиталистичке (либералне и

нео-либералне) духовне пустоши: заједнички им *аџеизам*, *обезбоженосћ* „у име човјека“, његових „људских права“ и његове „хиљадугодишње земаљске среће“, мира и економског напретка. Ради се, у ствари, о заједничкој им духовној обмани или, како се каже код подвижничких Отаца Цркве, *прелесџи*: да човјек без Бога може постати бог, да се на земљи може изградити „царство земаљско“, које ће собом замијенити Царство небеско Божије, да човјек сам себе може спасти и обожити. У богословљу Цркве та прелест је позната као *јерес хилијазма*.

То је, у суштини, она лаж којом је „лажа и отац лажи“ (Јн. 8, 44) покушао да обмане човјека још у Рају, када је Адаму и Еви рекао да ће „*посџаџи* као бојови“ (1. Мој. 3, 5) ако прекрше заповијест Божију о неједењу са Дрвета познања добра и зла. Човјек је пристао на ову лаж и посљедица прихватање те лажи био је пад човјеков и, у човјеку као словесној круни творевине, и пад читаве творевине која му је била повјерена на духовно старање и узрастање ка општењу са Богом.

Наш народ је, то сви добро знамо, пролазио кроз тешка и претешка збивања, искушења и распеће током читавог 20. вијека, а видимо да се то наставља и у 21. вијеку. Та су се збивања дјелимично десила и због тога што смо се ми као народ у цјелини одвојили од оног идентитетског стожера за који смо се вјековима држали и тако опстајали и у много безнадежнијим историјским околностима: Бога Живога објављеног и присутног у Цркви Његовој коју је задобио Крвљу Сина Свога Јединороднога.

До позитивног исхода из ове дубоке историјске кризе можемо доћи само ако се као народ опет ослонимо на вјечни и непролазни идентитет и етос из њега рођени а који пружа Црква Божија која, будући да прије свега тежи ка Царству небеском, даје и праву мјеру односа према историји и свакодневним искушењима и бременима који историјски ток доноси сваком народу, па и нашем. Свједочење тога и чување истинског идентитета јесте суштина савремене мисије наше помјесне Цркве.

Свједочење светосавско и светолазаревско-еванђелско је природа и смисао саме Цркве и њеног присуства и

постојања у сваком, а у конкретном случају, и у српском народу – као што је то суштина мисије Цркве међу свим земаљским народима. Светосавско опредјељење је опредјељење за Царство небеско.

Не заборавимо, српски народ и његово достојанство утемељени су на двоједном свједочењу, свједочењу оца и сина. Јединствен је случај у Европи и историји да је творац државе светац, да је утемељитељ Цркве светац. Та света двојица су утемељили, с једне стране државу српског народа, његов земни град и место гдје је призван да у свом времену доноси плодове, а с друге стране они су обојица отворили вјечне хоризонте том истом народу. Послушавши глас свога сина и отишавши у Свету Гору, Свети Симеон Немања је показао да он није обоготворио биологију свога народа, свој национ биолошки, да није обоготворио своју творевину, своју државу, мјесто и простор на коме тај народ борави. Тиме је показао да је прихватио свједочење свога сина Саве да њему и његовом народу, прво њему који се одриче власти и части, па онда и његовом народу, да није држава важна сама по себи, њено устројство, него та држава и мјесто боравка његовог народа и вријеме које му је дато, дато му је да сазријева, да рађа, да се препорађа, да задобија и стиче у здравим оквирима времена и простора сазнање о себи као свједоку вечног и непролазног свенародног и личног човековог достојанства. Држава и Црква Православна као мјесто узрастања у безмјерну „мјеру раста Христа Богочовјека”, истинске и праве човјечности. Држава као место обликовања Црквом истинске и праве човјечности која никада није утемељена на индивидуи и индивидуалности него на саборности, на заједништву свих, не само на биолошкој и социјалној друштвености, већ на заједништву са даљим и дубљим непролазним смислом који се језиком Цркве назива Царство небеско.

Дакле, није само Косовски завјет опредјељење за Царство небеско, већ су још Свети Сава и Симеон Мироточиви зацртали и открили овом народу Божјем ту велику, свету тајну Небескога царства и призвали тај народ да расте покајањем и преумљењем, да узраста и ураста у ту неизрециву Тајну „богочовјечанског стања Сина Божјег” (Св. Григорије Синаит).

То је опредјељење за оно што је вјечно, непролазно, опредјељење за вјечно и непролазно достојанство људског бића и људске заједнице сваког земаљског народа. То светосавско опредјељење истовјетно је са опредјељењем косовског завјета, с том разликом што је косовско запечаћено мученичком крвљу. Ако бисмо хтјели да као Црква, као народ, сагледамо своје мјесто у свијету и своју улогу не само на Балкану, већ и у Европи и ширем свијету и ако бисмо хтјели да пронађемо наш пут и начин на који би требало да одговоримо на изазове времена у коме живимо, то можемо урадити на прави начин само ако се огледнемо у том свједочењу светосавском и свједочењу косовског завјета. Црква, како данас и јуче, тако и сутра, тако и увијек, ту је да подсјећа овај народ на то његово дубље призивање. Данас и јуче „боље је изгубити главу него своју огријешити душу”, по ријечима мајке Јевросиме. Те ријечи је, не без разлога, често понављао блаженопочивши Патријарх Павле када је био на Косову.

Ако ова со обљутави у нашем народу чиме ће се овај народ осолити?! Дај Боже да то понесемо са собом: да сами будемо осољени и да та со којом је Европа била једанпут осољена поново осоли Европску заједницу и савремени свијет. Да се поново човјечанство обнови том новином вјечном, непролазном како би заиста дошло до ”новог неба и нове земље” и како би тај квасац вјечне и непролазне новине заквасио биће свеукупног човјечанства.

Милимир Мучибабић

ДРУШТВЕНИ ПРОЦЕСИ И ЊИХОВЕ ПОСЉЕДИЦЕ КОЈЕ ДОНОСИ НОВИ СВЈЕТСКИ ПОРЕДАК НА РАЗМЕЂУ МИЛЕНИЈА

Резиме: Међународни поредак послије 1989. који преко технике и економије жели ујединити свијет, а он га у суштини сурово поларизује и хијерархизује. То је вријеме америчког неолиберализма разумијеваног као глобализам. Заправо, ради се о једној у посљедњих 100 година најразорнијој идеологији која је захватила планету. Представља се као свјетска идеологија чији је основни циљ да реализује идеју слободе, демократије и једнакости и тако оствари вјековни сан човјечанства. У том свом науку облачи рухо космополитизма уводећи и “хуманитарно право” као нови правни институт.

Довољне су биле само двије деценије па да нам сурова реалност послије транзиције и глобализације /сиромаштво, милиони без посла и перспективе, ратови, кризе/ сруши икону неолибералне утопије. Заправо, у прилици смо да превреднујемо и преиспитамо значења кључних теоријских појмова којима се друштвена стварност данас објашњава /једнакост, слобода, демократија/.

Европа као најрепрезентативније живо ткиво неолиберализма дави се у нарастајућим економским, правнофилозофским, политичким и културним турбуленцијама. Као таква, коме она може и треба више да буде узор и идеал кад се све нације у њој осјећају тјескобно. Пред налетом невидљиве силе капитала и друге моћи

моћника, ишчезавају или се губе национални и државни идентитети.

Отуда је сукоб глобалиста и суверениста прилика да се очувају посебности, истинска слобода и демократија, сарадња умјесто доминације, повратак заборављених култура, поштовање и разумијевање другог и другачијег, заправо право на властити идентитет. То је оно што би у надолазећем времену требало да буде рам за слику оног што зовемо Европа. Можда не би било неупутно да кроз ову и овакву призму Европе сагледамо наше вишедеценијске губитке и немоћи, подјеле и идеолошка размимоилажења.

Кључне ријечи: глобализација, неолиберализам, правда, либерална демократија, транзиција, модернизација, демократизација, НАТО агресија, слобода, идентитет, американизација свијета, стандарди, постистина.

*

Није наодмет подсјетити да посљедња деценија 20. вијека и прва деценија новог миленијума представљају вријеме пуног политичког озбиљења америчког неолиберализма разумијеваног као глобализам, који као свјетска идеологија треба да реализује идеју слободе, једнакости и демократије и тако оствари вјековни сан човјечанства. То је проузроковало радикалну измјену глобалне идеолошке географије, нарпосто наступила је епоха либералне демократије коју многи желе да представе као коначан облик људске владавине, што ће рећи „крај историје”¹. То је у ствари, стара матрица којом Запад осваја свијет од Француске револуције до данас.

1. Тема о „крају историје” није нова, мада је поновну актуализацију доживјела појавом Фукујаминог дјела „Крај историје и последњи човек”. Она је проблематизована унутар традиције јудејско-хришћанског есхатологизма из којег израста и сам Хегел, иако се он истовремено појављује и као њен велики критичар. Хегел је ову тему одјенуо у спекулативно, филозофско рухо, доводећи је у везу са принципима Француске револуције, тј. са конституисањем грађанског свијета. Маркс ће, доводећи у питање Хегелово становиште, крај историје структурирати у комунизам, кога он разумијева као коначно рјешење сукоба између човјека и природе, човјека и човјека, те слободе и нужности. Фукујама је далеко од тога да крај историје разумије као остварење „царства Божијег на земљи”, односно краја људске конфликтности. Он заправо жели да покаже, да оно што је дошло до краја јесте историја у специфичном хегелијанском смислу, у смислу напредовања идеје слободе, која се реализује у либерализму.

На овим премисама заснована је глобализација, која преко технике и економије жели “ујединити” свијет, а у ствари она га сурово *доларизује* и *хијерархизује*. Тако распрострањен процес (који никога не оставља равнодушним од појединца до националних колективитета и држава) природно изазива дубок раскол у погледима: од страсне идеологизације (Фукујама, Гиденс, Склер, Бек, Хелд, Робертоон и Хејвуд) до демонизације и оспоравања (Штиглиц, Сол, Бродел, Волерстин).

Међународни поредак, заправо, од 1989. године облачи рухо космополитизма (пored слободе, демократије, сада баштини и хуманитарно право као нови правни институт).

Одласком комунистичке утопије у запећак историје², ослободили су се планетарни простори за нову утопију која некритички велича либералну демократију и слободно тржиште.

За том удицом многи су потрчали. Планета као глобално село купа се у „мору слободе и демократије” (гдје је свима све дозвољено). Напросто, наступио је крај историје, коју Фукујама види као крај људске конфликтности.

Модел за успјех је направљен (транзиција, модернизација, демократизација, глобализација). Пут за срећно и богато друштво је отворен - треба га само прихватити. Напросто, Европа „нема алтернативу”.

Довољне су биле само двије деценије, па да нам сурова реалност послуже транзиције и глобализације (сиромаштво, милиони без посла и перспективе, конфликти, ратови, кризе) сруше икону неолибералне утопије. Нестала је, или боље речеио изгубила се социјална имагинација и креативна утопијска димензија. Човјек нашег времена, учаурен у љштуру, егоизма, за свој идеал узима максимум *имайи* и *биши*.

2. Има их који би дискусију о социјализму у 21. вијеку сматрали бесциљном. Социјализам је мртав и некролози написани... Једина озбиљна дебата води се о узроку смрти социјализма. Теоретичари краја историје, као што је Фукујама (1979), приписују је недостацима који су инхерентни свим социјалистичким моделима и очитој супериорности либералистичког капитализма. Други истичу тенденцију глобализоване економије која све нације неумољиво увлачи у међународни капиталистички систем. Какво год да је објашњење, свијет се драматично и непрестано помјера удесио, отпремајући социјализам у оно што је Троцки у сасвим другим околностима назвао „сметњаште историје”.

Недостатак једног свеобухватног и већински прихваћеног теоријског оквира за тумачење политичких збивања током 90-их година усмјерава науку да трага за новим објашњењима и рјешењима. Тим прије, јер су изостали одговори на суштинска. питања: шта настаје умјесто тих друштава, каква је супштина транзиције, шта је правило а шта изузетак у тим промјенама, да ли те промјене упаковане у целован модернизације и прогреса нужно воде до побољшања материјалног положаја друштва и ширења граница слободе и демократија?

Од новог свјетског поретка и Србија је последице промјена очекивала бољитак: изградњу друштва које би почивало на добро утемељеним европским вриједностима, одговорној елити и ангажованом јавном мнијењу.

Какво је стање данас и овдје?

Многе европске земље тешко налазе излаз из привредне кризе која траје од 2008. године са несмањеним интензитетом. Србија у том погледу није изузетак, напротив. Оправдање да је цио свијет у кризи не рјешава проблем, а криза ствара многе проблеме и дилеме: да ли је неолибера-лизам идеал који треба још слиједити, да ли је он узрок или рјешење кризе и на крају, да ли је он спреман и способан да се трансформише и радикално преобликује? О томе последице Штиглица, Сола, Бродела и Волерстина не треба говорити.

Отпор неолиберализму преко кога се реализује американизација свијета више није ствар идеологије него здравог разума. Американизација свијета, у ствари нови империјализам који се покушава правно и морално легитимисати, урушио је правну цивилизацију и увео нас у еру *постистине, страха и несигурности*, тј. вријеме у којем чињенице не обавезују, ријечи губе смисао и значење, а сила се јавља као једини аргумент. Из несигурности којом је обузет данашњи свијет, изродила се равнодушност и постала арома нашег времена. Међународни поредак, огрнут у заставу космополитизма, интерес моћника представља као универзални морал и тиме озакоњује империјализам. Тако, где чуда, империјализам постаје космополитизам. За овај цинизам историје неумшто звучи објашњење да живимо у

вријеме гдје је Бог мртав, а ријечи губе значење. Шта данас значе ријечи слобода, хуманизам, демократија, једнакост, равноправност, право на самоопредјељење, сувернитет итд?

Свједоци смо најдубље кризе послје Другог свјетског рата. За глобалисте постоји само један морални одговор на сложена свјетска питања и један идеал, а то је Америка. Глобалисти своје политичке неистомишљенике, па богомн и цијеле народе, проглашавају нехуманим и кочничарима прогреса и тиме ослобађају простор за интервенција. О томе говори низ наранџастих и јасмин револуција изведених под фирмом угрожености слободе, демократије и људских права (Грузија, Авганистан, Ирак, Сирија, Србија, Република Српска, Либија, Тунис итд). Свугдје се овдје демократија уводила недемократским средствима. Зар „хуманитарно” бомбардовање Србије 1999. године, није права прилика и добар повод да нација размисли о својој историји и усуду који је прати. Заборавили смо разарање Београда од стране Енглеза и Американаца 1944. године (Васкршња апокалипса Београда), оног истог града и људи који су 27. марта 1941. године носили њихове заставе у спонтаном изразу антифашизма и слободарског духа, а који је Хитлер онако сурово казнио 6. априла 1941. године. За отпор фашизму, за барјак слободе, за сва разарања и све жртве, савезници су тада прозападном Београду, честитали православни Васкрс на начин какав још не бјеше доживио ниједан њихов непријатељ. Силовање Србије из ваздуха ће бити поновљено у НАТО агресији 1999. године. Ово само ради подсећања и сналажења, кад нам данас кажу: „пустите историју, од ње се не живи, окрените се будућности” што ће рећи, останите и даље овце за шишање.

Ти исти нас данас послје свега оптужују да производимо многе догађаје, проглашавају нас виновницима за велики рат, распад бивше Југославије, да смо геноцидни и много тога другог. Мислећи ваљда да ћемо тако лакше заборавити и прихватити стање створено голом силом, прогоном и отимачином које смо доживјели пред крај прошлог вијека.

Бомбардовање се наставља само другим средствима и на другом пољу. Нападнута је колективна свијест народа, желе се под сваку цијену инсталирати нови појмови и нови

стереотипи - буди кооперативан, не буди дрчан и поносан, заборави на самопоштовање, ради што и други раде да би опстао. И гле чуда, у томе помало (хоћу да вјерујем) успијевају, налазећи међу нама оне који имају другачији наратив. Брутална агресија на нашу земљу од стране НАТО-а за њих је била изнуђена, заправо НАТО је присиљен да интервенише како би косовеке Албанце заштитио од погрома (позната је НАТО осјетљивост на људске патње), а Србе спасио од Милошевића и увео их у демократски систем - на чему треба да будемо захвални. То су радили за наше добро.

Рат са НАТО алијансом, без обзира на исход, био је импресиван тренутак у историји нације из више разлога. Србија није само бранила право на постојање, као независна држава, бранила је достојанство и част и успомену на милионе предака који нису сматрали да је жртвовање бесмислено. Србија је прва пружила отпор глобализму, као новом империјализму. Жртве, страдања и борба заправо њихово виђење зависи од тога како се ми односимо према њима. Ко смо ми без косовског мита и завјета, који са светосављем чини нераскидиву цјелину која испуњава наш духовни и културни простор, свуда гдје Срби живе?

Искушења пред које нас је ставио прошли вијек, оставила су болне трагове у колективној свијести нације. Све се ово десило у посљедњих 20 година у епохи новог хуманизма тј. глобализма. Данашњи свијет је невесело мјесто човјека достојне судбине. Размакнути су сви застори, порушене ограде, а зла суштина изашла на свјетлост дана.

„Страх је својом стравичном силом уништио свако људско осјећање, и што је свирепост била гора, сажалење је било мање” (римски историчар Тацит). Није ли и данас страх премрежио свијет?

Нису ријетки они који сматрају да су сви конфликти, сукоби и ратови данас у свијету директна посљедица глобализације морала, демократије и људских права.

Маске су пале: глобализација се јавља као нови облик поробљавања, а њена идеологија као родно мјесто тероризма. Ове двије појаве прати и спаја медијска

манипулација и инструментализација и та слика коју они производе постаје једина реалност и истина. Но ипак, тешко је, а не примјетити чињеницу да се у 21. вијеку расламсава сукоб глобалиста и суверениста. Стари свјетски поредак успостављен 90-их година, једноставно се сломио. Сад живимо у времену послје једнополарности. Куда даље и како ће се устројити свијет будућност? Што би рекао Антонио Грамши - „Старо умире, а ново још не може да се роди”. Интерегнум је богом дат за преиспитивање. Данас је оспоравање толико велико и гласно да се чини да и они који позивају на одбрану Европске уније, као најрепрезентативнијег чеда глобализма, ни сами више не вјерују у оно што говоре (нпр. Енглези).

Анахрона парола „Европа нема алтернативу” враћа нас у осамдесете године прошлог вијека. Европска унија се заснива на доминацији и унификацији, пожељна Европа је она која уважава специфичности народа, вођена идејом једнакости, правде и слободе избора.

Оно што заиста забрињава јесте наше понашање и дјелање као да се још нисмо пробудили из неолибералног сна. Владајућа елита врти се у зачараном кругу транзиције и пљачкашке приватизације, као да је у посљедњих 10 година све остало исто. Једино што је остало исто јесу бриселске депеше са новим условима, пријетњама, уцјенама и понижењима и понекад обећањима у стилу: ако будете и даље добри и послушни па се одрекнете себе, свог идентитета, писма, духовности, историје и традиције, богами и државе, остаћете на путу среће што се зове Европа. Све се то од нас тражи у тренутку када је постало видно да је стратегијски неуспјех неолибералног модела капитализма (глобализма) брзо прошао пут од краја историје до Америке на раскршћу.

Крајње је занимљиво са којим жаром ова елита у Србији (без обзира на гарнитуре власти) брани тај поредак и европски пут. За њунисудовољни разлози за преиспитивање неолибералне парадигме која је у име глобалног села уништила мале државе, њихове економије и шансе за развој. Очигледан примјер је наша нација и држава. Ако само упоредимо производњу и запосленост из 1989. године

са овим данас што имамо, оно су ти статистички подаци, бројеви и проценти, свјedoци нашег гордог посртања.

У прилици смо да сагледамо наше вишедеценијске губитке, немоћи, заблуде и побједe, те тако превреднујемо духовно упориште нације и културне путоказе који обезбјеђују тако данас тражен идентитет. Свјесни чињенице и да се грађански рат у Југославији водио у оквиру америчког аксиома да српски народ не може одбранили државу коју је стварао у посљедња два вијека и политички мора остати у фрагментарном стању без вишег степена јединства. Народ (нација) осуђен, изопштен и гоњен неправедношћу и бахатошћу западних сила, како-тако преживио је суровост транзиције, санкције, бомбардовање, одвратност грађанског рата, те нечувену медијску сатанизацију. Имамо ли права послје свега да саопштимо своју истину, исправимо слику коју су други направили о нама и окачили нам је о врат?

Једна изразито погубна посљедица глобализације, барем по нас, јесте примјена дуплих стандарда. Да набројимо само неке;

1. Право народа на самоопредјелјење које припада само народима, ти дајеш националним мањинама (Албанци на КиМ);

2. Референдум као демократско начело не важи за све (Срби у БиХ);

3. Неповредивост државних граница суверених земаља (Србија);

4. Неједнака заштита и пажња о очувању споменика културе у свијету (немар према српским манастирима на КиМ);

5. Неједнак однос према територијама под заштитом Уједињених нација;

6. Међународно право Бандитерова комисија која даје право на самоопредјелјење републикама, а не народима (Срби у Хрватској);

7. Ако је својина светиња на којој почива грађанско друштво на основу ког права користиш туђу својину и користиш туђе природне ресурсе?

Треба посједовати завидан ниво интелектуалног сљевила

па не уочити барем логичку недоследност у примјени тзв, европских вриједности и стандарда. Примјеном ових стандарда код нас је много тога доведено у питање; култура, држава и њене границе, језик и писмо - оно на основу чега данас знамо ко смо.

У име истине треба рећи; Срби су једини државотворни народ на Балкану који зна шта је држава, али истовремено и једини народ у Европи који је изгубио све своје државе. Нестала је Краљевина Југославија, која је завршила геноцидом над Србима, умјесто захвалности. Нестала је и социјалистичка Југославија, са распарчаним српским етничким простором. Нестала је и Савезна Република Југославија, а на крају распала се и Државна заједница Србија и Црна Гора. Није ваљда да смо као нација опсједнути историјом, што говоре зловници са Запада, или је можда историја свијета и Европе опсједала нас, и доводила нам у питање и голи опстанак?

И данас моћници у име „правде, слободе и демократије” покушавају да нам одреде с ким ћемо, куда ћемо и како ћемо, и да нам успут промијене свјест по сваку цијену. Циљ ратова које је водила Америка од 1945. године наовамо, заправо саставни дио њене војне агенде је стварање амбијента који нападнутим земљама онемогућава да поново изграде друштво и државу, што се постиже уништавањем цивилне инфраструктуре и наметања јавног дуга. Посљедње бомбардовање Србије је то потврдило. Послије бомби долази преузимање акција (пљачка), од стране оних који су агресију извршили. И на крају, инсталирање кадрова у наше националне институције од медијске до просвјетне сфере, чији је основни задатак успостављање антисрпских вриједности под фирмом космополитизма и европејства, тј. напад на наш духовни и културни идентитет.

Ово се изводи како би се српски национализам и идеологија Велике Србије приказали као извор свих ратова и зала на Балкану, који су нанијели много штете, како самим Србима, тако и другим народима - њиховим комшијама. Ова врста самопорицања и аутошовинизма, тешко је разумљива. Одбрана културног идентитета је у ствари, историја нашег трајања. Ромејско царство и

моћна византијска култура дуго времена су одређивали како духовни живот Срба, тако и политичку организацију српске државе. Кад је дошло турско, заправо Отоманско вријеме, тај културни модел је оставио дубоког трага, како на нашу културу, тако и на наш „индивидуални и колективни живот”, како упозорава Д. Танасковић, велики познавалац османске и српске културе.

Било је ту још доста успона и падова, као и утицаја са разних страна. Али нека чудна снага народа и вјековно стварање вриједности, како писане тако и материјалне културе (који су и дио свјетске културне баштине), давали су снагу и давале вјеру да се може опстати и сачувати свој културни и национални идентитет. Ти напади су се поновили и у 20. вијеку у свој својој жестини. Аустроугарска је анексијом БиХ напала из свих оружја на културни и духовни идентитет Срба. Кад је у Првом свјетском рату ушла у Београд, одмах је забранила ћирилицу. У БиХ је исто урадила последије анексије.

Истини за вољу, није то први напад на наш идентитет. И у доба краљевине Срби су се одрицали свега, од писма до историје. Тај посао ће систематски спровести титоисти са тезом да је пожељно багателисати сопствене националне интересе у име општих. Послије слома европског комунизма, пресвучени титоисти ће и у промијењеним околностима врло успјешно наставити исти посао. Циљ је био унутрашње слабљење националне енергије. Треба довести у питање све што је национално и традиционално, зарад анационалног и мондијалистичког. У овом послу држава треба да буде „сервис грађана” заправо владајућих елита и наднационалног капитала. Пред налетом невидљиве силе капитала и других моћника, губе се национални и државни идентитети.

Ако не можемо бирати вријеме у коме живимо, можемо барем критички промишљати о себи, свом социјалном амбијенту и будућности, како повратити достојанство националној држави, а тиме и култури и свим интегративним елементима српског народа и тако избјећи замке самопоништења. Заправо, треба сагледати стање нације у цјелини њене невоље и недаће, без обзира из ког

дијела српских земаља долазиле, те напoкoн сaопштити себи и другимa штa ми тo зaпрaвo хoћeмo, штa је тo нaш нaциoнaлнa цил.

Вријeмe је aктуeлизoвaлo питaњe великoг Црњaнскoг пoстaвљeнo 30-их гoдинa прoшлoг вијeкa: зaштo Србијa нe трeтирa свoje нaциoнaлнe и истoријскe пoслoвe сa српскoг стaнoвиштa умјeстo сa нeкoг туђeг.

ЛИТЕРАТУРА

- Блoх 1959: Е. Блoх, *Субјeкaт - Објeкaт*, Зaгрeб, Нaпpијeд.
- Вулeтић 2001: В. Вулeтић, *Глoбaлизaцијa - пpocec или пpojект*, Бeогрaд, Српскa пoлитичкa мисao, брoј 3-4.
- Кeцмaнoвић 2005: Н. Кeцмaнoвић, *Дoмeтнa дeмoкpaцијe*, Бeогрaд, Чигoјa штaмпa.
- Стиглиц 2002: Ј. Стиглиц, *Пpoшлoврeчнoст* глoбaлизaцијe, СМБ-Х.
- Шумпeтeр 1998: Ј. Шумпeтeр, *Кaпитaлизaм, сoцијaлизaм и дeмoкpaцијa*, Бeогрaд, Плaтo.
- Тaдић 1996: Љ. Тaдић, *Нaукa o пoлитичкoм*, Бeогрaд, БИГЗ.
- Тaмир 2001: Ј. Тaмир, *Либeрaлни нaциoнaлизaм*, Бeогрaд, Филип Вишњић.
- Тoквил 2002: А. Тoквил, *Дeмoкpaцијa у Aмepици*, Срeмски Кaрлoвци - Нoви Сaд, Издaвaчкa кућa Зoрaнa Стoјaнoвићa.
- Фукујaмa 2002: Ф. Фукујaмa, *Крaј истoријe и пoслeдњи чoвeк*, Пoдгoрицa-Бaњaлукa, ЦИД-Рoмaнoв.
- Хaнтигнтoн 1998: С. Хaнтигнтoн, *Сукоб цивилизaцијa*, Пoдгoрицa, ЦИД.
- Хaбeрмaс 2002: Ј. Хaбeрмaс, *Пoстнaциoнaлнa кoнсeлaцијa*, Бeогрaд, Oткрoвeњe.
- Хeјвуд 2005: Е. Хeјвуд, *Пoлитичкe идeoлoгијe*, Бeогрaд, Зaвoд зa уцбeникe и нaстaвнa срeдствa. Пpоф. др Милимир Мучибaбић.

Milimir Mučibabić

SOCIAL PROCESSES AND THEIR CONSEQUENCES OF THE NEW WORLD ORDER AT THE MILLENNIUM BORDER

Abstract: Although the international order after 1989 wanted to unite the world by means of technology and economy, it had cruelly polarized it. We speak of the epoch of American neoliberalism, one among the worst and the most destructive ideologies the world had seen in the last 100 years. Passing itself as a world ideology with main goal to diffuse idea of liberty, equality and democracy by taking the clothes of cosmopolitanism, introducing the term “humanitarian rights” as a new legal category. Crude reality of two decades after transition and globalization (poverty, millions of jobless without perspective, wars, crises), sufficed to topple the icon of neoliberal utopia. We indeed obtained the occasion to revalue and challenge the true meaning of the key theoretical terms with which we nowadays interpret our reality (equality, freedom, democracy). Europe as the most representative living tissue of neoliberalism throttles in mounting economic, legal, philosophical, political and cultural turbulences. As such, to whom it could remain model and idea, since almost all nations feel anxious about it. Onrush of invisibly united forces of united capitalism and additional power of mighty people, state and national identities languish or completely vanish.

Thereby clash of globalists and sovereignists only gives the chance for conserving our particularities, true democracy and liberty, collaboration instead of dominance, return to

already forgotten cultures, and quite different respect and understanding of the other and their mutual differences becomes the strief for survival od personal identity. In times to come it should become the frame for what we call Europe. It isn't, perhaps, entirely improper to envisage with such European views our multidecenial losses, our helplessness, divisions and ideological variances.

Бољуб Шијаковић

О ПОЈМУ И КРИЗИ ИДЕНТИТЕТА

Резиме: Аутор полази од значењске многострукости појма идентитета и фокусира се на друштвени и лични идентитет, који постоји у динамици између индивидуалне датости и социјалне конструкције. Потом се разматра социјална условљеност памћења и онтолошки и дискурзивни аспект идентитета, а с тим у вези и проблем заборав, посебно на социјалном плану као структуралне амнезије, наиме гашења селектованих тачака у памћењу. На крају се тематизује однос историје и есхатологије, која у историју уноси перспективу вјечности и заштрава питање историјске одговорности.

Кључне ријечи: идентитет, личност, друштво, памћење, заборав, историја, есхатологија.

„Каг се Грејор Самса једнога јутра пробудио из немирних снова, нађе се у свом кревету преображен у монструозно велику бубашвабу.“ (Als Gregor Samsa eines Morgens aus unruhigen Träumen erwachte, fand er sich in seinem Bett zu einem ungeheueren Ungeziefer verwandelt.) – Ово је позната прва реченица из Кафкине приповијетке *Преображај* (*Die Verwandlung*). Нећемо даље с Кафком пратити животарење марљивог трговачког путника Грегора Самсе, његово отуђивање од стварности, од породице и од сопственог живота. Данас, након више од сто година откад је приповијетка написана (1912) и објављена (1915), симболика и метафорика ове *фундаменталне промјене идентитета* постаје драматично актуелна. Личну драму заштрава то што Грегор Самса приликом конверзије

у бубашвабу није изгубио памћење: он зна ко је (био) а очигледно му је да је постао нешто друго. Данас, ако погледамо око себе и локално и глобално - видимо људска бића како у мјењачницама конвертују свој идентитет а да притом не губе памћење ко су били. Но пошто нису сигурни ко су и шта су *постали*, бране се тако што друге агресивно нападају и настоје да доведу у питање њихов идентитет.

Проблем идентитета и криза идентитета - то су заиста лозинке нашег доба. Криза идентитета је рефлекс једне опште кризе, кризе која траје толико дуго да је постала стање, па је и сам појам 'криза' доспио у семантичку кризу (*крисис* је од *кривω* - разлучити, просудити, одлучити). Ова криза је толико фундаментална да захтијева поновно преиспитивање смисла наше историје, смисла политике, смисла морала и права. Онда, ако криза може да буде здрава тачка одлуке, момент када смо принуђени да нешто одлучимо, а можемо да одлучимо ако смо расудили, ако смо разумјели, тада криза није нешто по себи лоше. Ако је криза као просуђивање (*крисис*) тачка одлуке, онда се морамо запитати: *да ли смо ми уошћиле способни за кризу?* Уколико нам недостаје самосвијест и саморазумијевање, уколико не располажемо знањем о нашим моћима и хтијењима, о нашим сврхама и снагама. Јер, са којег становишта да предузмемо преиспитивање нашег свијета живота ако не постоји било каква општеприхваћена нормативна идеја у савременој култури. Чему онда људско знање ако нас не учи мудрости да се разаберемо у свијету живота? Чему данас философија и теологија ако оне нису *шерайеушске* дисциплине које су у стању да лијече ране наше цивилизације? Савремене цивилизацијске промјене не само да утичу на слабљење традиционалних идентитета него представљају заправо *штрансформацију* разних идентитета - индивидуалног, колективног, националног, вјерског, политичког. Ова трансформација *неријетко* се изводи као *конструкција идентитета* и као *инсценирација идентитета*. С тим је у вези медијски навалентна и у стварности прихваћена *шеатрилизација* понашања, не само социјалног него и интимног.

Шта је идентитет?

Проблем идентитета разматрају многе науке: математика, логика, психологија, социологија, философија, теологија, антропологија, историја, лингвистика, политикологија, културологија, ... све до криминалистике. Свака од ових наука понаособ развија разне приступе и теорије, као и типове идентитета. Каталог би се могао кретати од одавно јасног *логичког и математичког проблема идентитета* па све до комплексног и још увијек недовољно јасног проблема *личног идентитета* (оног Ја, сопства). Идентитет имају предмети, бића, својства, догађаји, пропозиције...

Закон идентитета (свака ствар јесте то што јесте) и искази идентитета ($A=A$) могли би се означити као тривијални или чак бесмислени, – да није рецимо Фрегеовог (Gottlob Frege, 1848–1925) разликовања 'смисла' (Sinn) и 'референције' (Bedeutung) примијењеног у правилу да исказу идентитета садржај дају различити начини на које се описује *прегмет*.

У духовним наукама постоји прави диверзитет у типовима идентитета: национални идентитет, који је с једне стране утемељен у заједничком језику, историји, култури, а с друге стране представља интегритет једног народа као систем његовог општег самоодржања; културни идентитет подразумева *традицију* као предање (*παραδοσις, traditio*), памћење, социјалну интеграцију, образовне установе; институционални идентитет, који нам даје држава или црква; политички идентитет, који укључује и политичке стратегије, у које спада борба за политички идентитет тј. борба за признање (којој на индивидуалном плану одговара психолошка потреба за идентитетом).

Право на признање је природно или божанско право, па је политичка борба за признање српског народа у Црној Гори по себи легитимна и демократска. Онај ко неће да допусти реализовање права на признање хоће да порекне идентитет. У ту сврху се предузима *стигматизација* тј. жигосање означеног другог као поступак поништења његовог идентитета. Један од циљаних ефеката стигматизовања је да се изазове *криза идентитета* тако што се код жигосаног производе страх и сумња у себе, незадовољство собом, осјећање унесрећености и недостојности.

Стигматизовањем се производи и одабраном објекту („другом“) намеће кривица као средство овладавања, и то с циљем да жигосани прихвати и интериоризује кривицу за коју је задужен: тада је дужан да искаже спасоносну формулу покајничког признања наметнуте кривице (*теа culpa, теа maxima culpa!*). Но као што смо спремни да саучествујемо са онима који су у биолошком страху, тако смо спремни да презиремо социјализовани страх од моћи, зато што је страх извор понижења и губитка достојанства и слободе. Тада се позивамо на морални *сћрах* који подразумева савјест. А социјални контекст данас уклања разлоге управо за морални страх јер отима слободу и прикрива одговорност.

„Израз“ из овог неподношљивог стања тражи се у бјекству од идентитета, у жељи и чак жудњи да се буде други, и то такав други саображен пројекцији оног ко има моћ да влада семантичким пољем јавног жигосања – и бојним пољем. Страх од погледа другог превладава се тако што се сопствени изглед прилагођава жељи другог. Ова психолошка, социјална и политичка мимикрија је неопходна припрема за нову улогу. Кад је идентитет негиран и испражњен, кад је топос његовог пребивалишта напуштен, онда овај празан простор попуњава други, онда се догађа да како човјек тако и група људи свој идентитет обликује по жељи другог, што се узима као дефинитивно признање да су жигосање и кривица додијељени правом објекту. Тада „стари“ (негирани и напуштени) идентитет као „прави“ идентитет постаје ако не једина а оно главна сметња „новом“. Отуда једно чудно стање сталне потребе да се буде други, да се губи аутохтоност а стиче хетерохтоност, да се на неподношљиву стигму реагује тако што ће се карактеристике туђег идентитета користити као серум за имунолошки одговор на кризу сопственог идентитета. Тако стање слабости могли бисмо назвати *хетерофилија* (*heterophilia*). С тим у вези је посебан феномен – производња потребе за ослобађањем од историје, што је заправо пражњење идентитета. Себе и свој свијет човјек разумије из историје (у томе је историчност нашег постојања), па је право на идентитет утолико право на своју историјску *перспективу*.

Иза свих социјалних идентитета, као њихов трансцендентални услов, стоји лични идентитет (индивидуални идентитет), који и сам дакао укључује у себе социјални момент. Лични идентитет – као идентитет субјекта – чине тијело, душа, ум, памћење, самосвијест, карактер као скуп личних црта, улога и вриједности. Лични идентитет карактеришу самоопажање и самосвијест, самоконституисање и самопотврђивање, савјест и самопоштовање – као когнитивни, психолошки и морални аспекти личности. Лични идентитет – као Ја, сопство, личност – је *константна* и *динамичка* категорија: лични идентитет је дат као способност, капацитет, *δύναμις*, и истовремено се изграђује кроз социјализацију, индивидуацију, идентификацију, и то у етапама, задржавајући постојаност у времену, на чему се темељи осјећање личног континуитета. Када се ујутро пробудим требало би да знам да сам то ја.

Лични идентитет постоји у динамици између индивидуалне датости и социјалног конституисања, чак социјалне *конструкције* која претендује да релативизује стабилни природни идентитет. Лични идентитет постоји у дијалектици *сличности* и *разлике*: идентитет је оно што нас чини појединачном индивидуалношћу и истовремено сличним другима – идентитет и диференција уједно карактеришу личност, на начин супротности и корелације. Међутим, *индивидуализам* као егзистенцијални солипсизам онемогућава изградњу правог идентитета личности управо јер раскида везе с другима. Дакле: човјеков начин постојања је у суштинском смислу *дијалогички* однос Ја–Ти. У том правцу иду и античко схватање човјека као логосног бића заједнице и хришћански појам личности као начина постојања у заједници.

Памћење и идентитет

Континуитет личности подржава памћење. Култура памћења (и сјећања) изгледа да је све више одлика нашег времена. То је други назив за однос према прошлости. И било да се ради о ‘очувању’ или ‘превадавању’ прошлости, о ‘суочавању’ с прошлошћу или избјегавању да се оно догоди, – однос према прошлости увијек је одређен

становиштем у садашњости, једнако кад је у питању испирање памћења или опсједнутост памћењем. Утолико се прошлост конституише, понекад и конструише, и то у памћењу како индивидуалне тако и колективне и друштвене свијести. Имати прошлост тј. имати памћење важан је функционални елемент идентитета, и индивидуалног и социјалног. Стога је памћење (и заборав) системски и фундаментални проблем социјалних наука. Наиме, трансцендентална претпоставка социјалних наука је 'друштво' као комуникативна заједница, а трансцендентална претпоставка комуникативне заједнице је индивидуална личност, чији динамички и релациони идентитет у заједници осцилира између памћења и заборава.

Идеја памћења је одувијек промјенљива и неухватљива јер зависи од контекста у који се памћење поставља и од сврхе на коју се оно усмјерава. Такође, постоји диверзитет типова памћења (и сјећања) у различитим егзистенцијалним стањима и атмосферама, као што су носталгија, меланхолија, траума, досада. *Носћалија* као болна чежња (ἄλγος) за повратком у завичај (νόστος) подразумејева *сјећање* на оно што нас укорењује, а то је у крајњој линији носталгија за рајем. *Меланхолија* као потиштеност у градацији од равнодушности до страха је немоћ услед заборава тачака ослонца и оних вриједности које нас утемељују; из истих разлога можемо говорити о савременој релативистичкој философији као о интелектуалној меланхолији, а она култура која се ослања једино још на спектакл и фасцинацију заправо је додатак у производњи опште културалне меланхолије. *Траума* као отворена душевна рана (τραῦμα) је непревладано *сјећање* на узнемиравајући догађај који нас поражава (τίτρώσκω), јер смо у страшном доживљају препруштени себи, јер се одајемо површној самосталности (као лак плијен) и западамо у самштину (солипсизам), што нас онемогућава да у ослањању на Другог, у сапостојању са Другим, осјетимо да трауматични догађај не погађа само нас; недостатак симпатетичности (сапатништва и саосјећајности) ослобађа простор за патетичност. *Досада* упућује на својеврсну испражњеност памћења,

или заострено: на „памћење“ празnine у ком је активно присутно ништа; досада је пад у заборав.

Памћење је не само услов да се организује живот него и начин да се побиједи смрт. За архајску свијест памћење исконских догађаја је најважније знање: Музе, кћери богиње *памћења* Мнемосине (*μνημοσύνη*), знају све *од самој почешка* (*ἐξ ἀρχῆς*), знају прошлост, садашњост и будућност (упор. Хесиод, *Теоџонија* 32, 38, 115). Насупрот томе је богиња *заборава* Лета (*λήθη*), чија родитељка Ерида је „мајка многих зала“ (упор. Хесиод, *Теоџонија* 225-232). Додатно под утицајем орфичко-питагоровских идеја, памћење и заборав су у односу као живот и смрт. Сачувати и задржати знање и памћење и послије смрти – то је изузетна привилегија пророка Тиресије (Хомер, *Одисеја* X 492-495) којом побјеђује смртни заборав. Бити сачуван и задржан у памћењу и сјећању и послије смрти – то је код Хомера и Пиндара *сџомен* (*μνήμα, μνεία, μνήμη*) као ритуално-култно сјећање на умрлог (упор. *памяць*). Како сачувати знање и памћење историјских догађаја, који нас трансгенерацијски ситуирају, – то нам је оставио Херодот излажући истраживањем стечено знање о народима, обичајима и догађајима као *истџорију* (*ιστορία*, коријен *γιδ-*).

Памћење је одлика свијести појединца, као и колективне и друштвене свијести; оно је ускладиштено у производима културе, а функционално је присутно у друштвеним односима. Ови различити нивои и типови памћења се међусобно прожимају у условљавају.

Памћење као способност индивидуалне свијести је важан услов идентитета личности, и то као претпоставка читавог свјесног живота, и као услов самосвијести, и као „самоосјећање“ (нпр. памћење тијела као аутоперцепција сопствене индивидуалности). Притом памћење и као способност и као садржај има динамичку природу, о чему на посебан начин говори *биоџрафија* као основна поставка личног идентитета који се стално изнова проживљава и тумачи кроз промјенљиви медијум памћења. Недостатак памћења довео би у питање темељ идентитета и смисленост поступања, како индивидуалног тако и колективног. Разни типови патологије памћења проблематизују укоријењеност

идентитета. Насупрот томе, памћење ускладиштено у материјалним артефактима и у симболичким и духовним производима културе, ма како иначе они били отворени за интерпретацију, представља тачке ослонаца идентитета у историјском трајању.

Памћење је социјално условљено и структурисано: *заједничко* памћење стичемо у заједнички проживљеном искуству; колективно памћење обликује се унутар групе и формира саму групу; *друштвено* памћење садржано је у друштвеним односима и трајно је смјештено у култури и институцијама друштва. И као што се индивидуално памћење интегрише у заједничко тако и друштвено памћење суштински утиче на изградњу не само социјалног него и личног идентитета. Еминентне форме друштвеног памћења су социјалне институције као што су држава и њени органи, или установе образовања и културе. *Образовање* је важно између осталог за трајност и преношење друштвеног памћења и за (ре)продукцију колективног идентитета. Будући да образовање претпоставља човјекову суштинску *недовршеност*, оно садржи могућност да структуре моћи, потпомагнуте педагошким вајарима, обликују човјека с циљем да се произведе пожељни колективни идентитет; тако добијамо мобилизујуће формативно васпитање, чији заострен облик је гола индоктринација. Често су музеји, као парадигматична форма институционализованог памћења, превасходно институције моћи.

Прошлост добија значење из садашњости (с обзиром на неку будућност), па према томе садашњост даје критеријуме за селектовање тј. чување и брисање садржаја памћења прошлости, наиме критеријуме за ново тумачење и давање новог смисла прошлости. Постоји дакле не само спонтани него и планирани „губитак“ у памћењу. Одавде повлачи своју могућност измишљање традиције, успостављање вјештачког континуитета са измишљеном прошлошћу, конструисање идентитета (који је функционалан ма колико био фикционалан). Важно је притом разлучити: да ли је памћење једне заједнице њен свјесни избор или је наметнуто, наиме да ли је идентитет који заједница обликује аутентичан (аутореферентан) или се манипулативно креира од стране другог (хетерореферентан).

Реконструкција и ремеморација историје је потреба једне заједнице нарочито изражена након историјских лутања и ломова, када је ради очувања елементарног идентитета неопходно пронаћи и ухватити сопствену карактерну нит. Но анализи треба подвргнути и *дискурс памћења* као систем исказа који конструишу објект памћења и тако производе одређену верзију догађаја – или на основу полагања права на знање и истину у својој перспективи или у сврху пуког конструисања функционалног идентитета.

Аналитички можемо говорити о два типа идентитета, који се у стварности вишеслојно преплићу: *онтолошки* идентитет и *дискурзивни* идентитет. Онтолошки идентитет је „објективистички“, односи се на људску „природу“ и „суштину“ која укључује идентитет личности и припадност традицији; овај идентитет подразумева стабилно памћење. Дискурзивни идентитет је одређен друштвеним положајем и улогом, а карактерише га конституционализам и фикционализација; овај идентитет рачуна на могућност заборављања и конструирања памћења.

Заборав

Унеколико је парадоксално то што је човек свјестан да заборавља, што памти да заборавља. У томе је додатни смисао Тертулијановог става (*De anima* с. XXIV, PL 2, 688С) да је „од свих бића човек можда најзаборавнији“ (*homini omnium forsitan obliviosissimo*). Одисејеви другови су се хранили лотосом (*λωτοφάγος*) па су заборавили на повратак у отаџбину (*Одисеја* IX 82-104), наиме заборавили су очеве, браћу, жене, дјецу – заборавили су идентитет: ко су и одакле су. Заборав је дакле заборав себе. У орфичко-питагоровским круговима и код Платона вјерује се да су душе умрлих ослобођене сјећања на њихов пређашњи живот и да поновним рођењем изнова стичу животну искуство, – и не само да душа у живот улази са заборавом него и у животу „воде заборавља“ (*λήθη*) одвраћају душу од истине (као „не-заборавности“: *ἀ-λήθεια*). Свако заборављање оног истинског и животно важног води *самозабраву* (*oblivio sui*), сматра Боетије (*De consolatione Philosophiae* I 6, 18). Одговор на проблем можемо добити од Филона Александријског (*De somniis* I 211): „одиста је почетак мудрости не заборавити

себе“ (σοφίας οὖν ἐστὶν ἀρχὴ μὴ ἐπιλανθάνεσθαι ἑαυτοῦ). Мудрост је отпор самозабораву.

Заборава Боја је драматичан облик човјековог самозаборава. Заборав Бога је заборав Христове жртве за нас, на темељу које постојимо (као људска бића постојимо у мјери у којој се жртвујемо за друге и други за нас, а не ако друге жртвујемо себи, чему нас води инстинкт биолошког постојања). Једна од најизраженијих карактеристика нововековља је заборав *трансконденције*, наине прогон светости, који прати релативизација вриједности и фрагментација свијести и стварности. То има кардиналне последице за природу и конституцију идентитета личности и заједнице. Хришћански идентитет утемељен је у евхаристијској анамнези Христа и у Памћењу Боја (Μνήμη Θεοῦ, Memoria Dei, Memoria Christi). Сваком нашем односу према Богу претходи сјећање на Бога. Релационо конституисати себе из овог сјећања-на-Бога и у поступању имати-Бога-на-памети значи тражити мјесто у Божијем Памћењу. Да то разложимо с ослонцем на Светог Августина (*De Trinitate* XIV 12-17): када се животно оријентисемо према *памћењу Боја* (memoria Dei [генитив објекта], у смислу *наше* сјећања на Бога) онда то води спасењу душе у вјечном *памћењу Боја* (memoria Dei [генитив субјекта], у смислу *Божије* памћења); као што грешниково окретање од Бога и заборав Боја (oblivio Dei [генитив објекта], у смислу *човјеково* заборава Бога) прати са Божије стране одговарајући заборав Боја (oblivio Dei [генитив субјекта], у смислу *Божије* заборава човјека). Наше *памћење Боја* (μνήμη Θεοῦ) има дубок епистемички смисао: то је стање „непознања себе самог у екстази/искорачењу ка Богу“ (ἀγνοεῖν ἑαυτὸν ἐν τῷ ἐκστήναι θεῷ) када је садржај познања сам Бог, како нас учи Дијадох Фотички (*Capita centum de perfectione spirituali, praeamb. 5*).

Они који заборављају Бога окренути су смрти, а животу они који памте Бога. И кад упокојене испраћамо ријечима „вѣчная память“ онда (би требало да) знамо да они нису независни у нашем памћењу и спомињању него у вјечном памћењу Божијем. *Име* које се молитвено *сјомиње* и које Бог *памти* не само да је сачувано од заборава него и од смртног затирања. Према старозавјетној *Књизи пророка Исаије* (56:5),

Господ ће онима који творе правду Његову и држе завјет Његов „дати у дому свом и међу зидинама својим *сјомен* (*yad*) и *име* (*šem*) ... , *име вјечно даћу свакоме од њих које неће нестати*“. *Вјечно име* је име у вјечном Божијем Памћењу; *сјомен* и *име* (*yad vašem*; грчки превод даје *τόπον ὀνομαστόν* – *сјомен-мјесто*) – то није тек психолошко превладавање заборава нити емотивно задржавање у сјећању него *онџолошко* осигурање постојања у имену („у дому ... међу зидинама“). Име је постојање, у језику који је молитва и који је памћење, а кад смо у молитви ми смо у Божијем Памћењу.

Заборава је од античких времена до данас много пута опробан репресивни инструмент моћи. Пресуда (обично постхумна) на казну *брисања из памћења* (*damnatio memoriae* или *memoria damnata*) спровођена је уништавањем или оштећивањем и скрнављењем свих спомена, успомена и споменика који подсјећају на кажњеног с циљем изгнанства и изопштења из памћења у потомству и потпуног уклањања из историје. Осуђеност на заборава практикована је (од Египта, Грчке и Рима до Хитлера, Стаљина и Броза) затирањем сваког трага да је кажњени уопште постојао, узимањем права на гроб, све до заборава имена, брисањем имена, забраном помињања имена и давања тог имена новорођеном: губитак права на име на надгробном споменику и заборава имена требало би да значи дефинитивну побједу смрти. Јер: име је памћење.

Посебан облик *damnatio memoriae* могла би да буде осуда или проклетство пораженог на *памћење њораз*. Первертована форма је заборава из *милосрђа* као чин политичке моћи којим се „заборавља“ кривица, опрашта казна и додјељује помиловање. Међутим, *амнесија* (‘непамћење’: *ἀμνηστία* од *μνήμη*) као акт милости није амнезија (‘несјећање’: *ἀμνησία* од *μνήμη* али према енгл. *amnesia*) као губитак способности сјећања. Узимајући себи право на „заборава“ моћ потврђује себе као моћ. Суштински, праштање није заборава јер оно не чини да нестане то због чега се прашта. Праштање претпоставља покајање, а право да прашта има у крајњем само жртва.

Заборава је такође активност, и учествује у конструкцији памћења, а то је основа за конструкцију и чак

измишљање прошлости, које се предузима у садашњости ради циљева у будућности. Измишљање прошлости је или аутономно, предузима га субјект у распону од самоодбране до самообмане, или хетерономно, предузима се *над* субјектом, који тад постаје објект манипулације и овладавања. (Ова два ауторства измишљања прошлости нису међусобно искључива.) Измишљање прошлости има дакле етичке импликације. На социјалном плану из функционалних разлога постоји једна *структурална амнезија* као гашеће селектованих тачака у памћењу. Она се из структура моћи преноси на историјску науку, књижевност, умјетност, „теорију“, у којима се обавља системско *ошћење* у *памћењу*: *damnatio in memoria* – деформација, манипулација и поништење памћења и сјећања. Деформисано, конструисано и измишљено памћење има истовремено функцију заборављања. Истраживање структура социјалног памћења и сјећања и откривање техника деформације памћења и сјећања предуслов је данашњег критичког историјског знања и историјске самосвијести.

Структуре моћи у наше доба посједују усавршене инструменте да на локалном и глобалном социјалном плану у сврху манипулације и овладавања производе *аломнезију* (кривотворење садржаја памћења) и *парамнезију*, *псеудомнезију* (лажни садржај памћења који се неосновано доживљава као сјећање). Поред конструисаног дискурзивног идентитета, за који је услов заборав, неопходно је изборити се за право на памћење. Отвореној понуди да се буде лотофаг, онај коме је храна трава заорава, можемо се супротставити тако што ћемо памтити Име и нећемо заборавити трансценденцију, тако што ћемо бити оријентисани према Божијем памћењу. Поред феноменологије заорава, потребна нам је дакле једна онтологија памћења заснована на Жртви која нас утемељује у идентитету. Хришћански идентитет производи из Жртве и Памћења, наиме из искупитељске и заступничке жртве Христове и из евхаристијског причешћивања том жртвом које сам Христос установљује као *спомен* (ἀνάμνησις, воспоминание) на његову жртву (Лк 22:19): „ово чините за мој спомен“ (τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν

ἐμὴν ἀνάμνησιν). У хришћанском литургијском контексту памћење (спомен) има значење *вјечној живојши*, посебно из перспективе есхатологије која интегрише темпоралне хоризонте – прошлост, садашњост и будућност. Отуд литургијске ријечи „*сјећајући се другог и славног доласка*“ Христовог, које упућују на догађај који се још није догодио а даје смисао догађајима који су се догодили, говоре да и будућност може да се памти, као што будућност може да се заборави. Интегрисаност и преплитање временских хоризоната не придолази само из духа есхатологије, него је то уопште карактер људског егзистенцијалног времена, за разлику од физикалне структуре временског тока, коју има у виду Аристотел кад каже да оно садашње опажамо, оно будуће очекујемо, а оно прошло памтимо (*De memoria* I 449b).

Историја и есхатологија

Осим што интегрише временске хоризонте и догађајима даје историјски смисао, есхатологија уноси у историју *перспективу вјечношћи*. Отварајући перспективу вјечности есхатологија упућује на нови начин постојања у времену као догађајној историји, који прихватимо саглашавањем „да дође Царство Твоје“. Притом, перспектива вјечности даје смисао сваком тренутку јер у сваком моменту је потенцијално присутан крајњи догађај и сврха (есхатон). Утолико истина једног времена има есхатолошку димензију јер историјски догађаји нису само прошлост која постаје садржај памћења него у себи садрже аспект вјечности који их сједињује са есхатоном. Перспективу вјечности човјеку дарива Христос, а вјечност није бесконачни живот у времену него живот у Христу.

Есхатологија као аспект вјечности омогућава да историјску прошлост и традицију као предање (*παράδοσις*) не само добијемо него и задобијемо, то јест да *прошлости* *преображавамо* кроз *покајање*, као што нам омогућава да *будућности* *преображавамо* кроз *наду*. Насупрот томе је деконструкција и фикционализација историјске прошлости и традиције као предуслов за њихову функционалну конструкцију, што је већ постало владајућа и овладавајућа идеологија. Конзервативизам у односу према историјској

прошлости и традицији (сводећи вјечност на непомицни тренутак) само привидно чува а суштински превиђа аспект вјечности; конзервативизам заправо митологизује историјске догађаје дајући им ванвременост и излажући их у наративној форми *миџисторије* (mythistoria). Аспекту вјечности су такође противни инсистирање на пролазности тренутка и диктатура безначајности догађања. Заједничка историја и традиција обједињују заједницу, и дијахроно и синхроно, чинећи је способном да дјела на темељу трајних вриједности. Историјско предање има значај за заједницу не само услед заједничке прошлости него и ради заједничких циљева у будућности, који онда историјским догађајима увијек изнова дају смисао. (Индивидуализам не само да се дистанцира од традиције него често према њој развија презир, што представља патолошко самоискључење из заједнице и завишан доказ неприпадања.)

Есхатолошко као вјечна димензија историје омогућава историјску одговорност. Наша одговорност у историји није везана само за конкретно учешће у историјским догађајима, – историјска одговорност је трансгенерацијска и она производи морално јединство историјског времена. Због тога нас историјски догађаји обавезују. Есхатологија нам показује да је историја низ светих догађаја који за нас имају егзистенцијални смисао: укорјењују нас толико дубоко да мислимо и дјеламо из историје а окренути вјечности. Тада знамо да памтити Жртву Христову и све жртве значи потврђивати и изграђивати идентитет, бранити право на достојанство и признање. Управо у томе се састоји једно важно знање, историјско знање да као слободан народ себи постављамо сврхе које у историји слиједимо и тако дајемо смисао историјском догађању, са одговорношћу пред собом, пред другима и пред Богом.

Bogoljub Šijaković

ON THE NOTION AND CRISIS OF IDENTITY

Abstract: The author starts from the semantic multiplicity of the notion of identity and focuses on social and personal identity, which exists in the dynamic between individual existence and social construction. The social conditionality of memory and the ontological and discursive aspect of identity are then discussed, and in this connection the problem of forgetting, especially on the social plane as structural amnesia, namely the extinguishment of selected points in memory. Finally, the relationship between history and eschatology is discussed, which introduces the perspective of eternity into history and sharpens the issue of historical responsibility.

Key words: identity, personality, society, memory, oblivion, history, eschatology.

Слободан Анђонић

ОСТАТИ СВОЈ У КОЛОНИЈИ: ОЧУВАЊЕ СРПСКОГ ИДЕНТИТЕТА НА ПЕРИФЕРИЈИ АТЛАНТИСТИЧКОГ ЦАРСТВА

Резиме: У раду се издвајају и анализирају показатељи неоколонијалног положаја садашње Србије. Показује се да Србијом управља колонијална полиархија, која негира традиционале Србе, њихову културу и образованост. Пошто је у колонији уобичајено да део домаће елите презире свој народ и диви се колонизатору, између колонизатора и лакејске елите успостављена је симбиоза. Домородачки културни, академски или медијски медиокритети кооптирају се у естаблишмент и проглашавају елитом првенствено због упорности и вештине омаловажавања културе, традиције и интереса свог народа и своје земље.

Кључне речи: српски идентитет, мутирани колонијализам, колонијална полиархија, колонијални естаблишмент, традиционални Срби, другосрбијанци, аутоколонијални политичар, елита.

У добу смо мушираној колонијализма. Мутације су свуда у свету класични колонијализам учиниле неприметнијим и подмуклијим. Трупe колонизатора више не марширају главним градом колоније. Страна застава више не лепрша испред палате колонијалног гувернера. Али, земље „капиталистичке (полу)периферије”, у доба неолибералног глобализма, експлоатисане су и потчињене исто, а некад и горе, неголи у време класичног колонијализма.

Када је пак о Србији реч, навешћу тек неколико „материјалних” показатеља неоколонијалног положаја у је Србија запала.

Први је банкарски сектор. У централним земљама ЕУ – Немачкој, Франуској или сад већ из ЕУ изашлој Британији, већина банака у власништву је тамошњег домаћег капитала. У периферним земљама ЕУ (на екс-социјалистичком Истоку), напротив, убедљиво доминантан је страни банкарски капитал¹. Са треће стране, у Србији све банке, осим Комерцијалне, а она ће, такође, ускоро по свој прилици припадати странцима – у власништву су иностраних, првенствено ЕУ структура. Само су у колонији све банке стране: а Србија је управо такав пример. У Србији не само да су скоро *све* банке у страном власништву, већ Народна банка ништа не предузима да заштити грађане од лихварских камата страних банака (рецимо, стамбени кредити у „швајцарцима“). Основни показатељ да је нека држава сведена на колонију јесте да институције увек штите странце на рачун домаћег живља.

Други показатељ је то што у Србији само страни капиталисти добијају од српске владе субвенцију од 10.000 евра по запосленом², чиме обезбеђују бесплатну радну снагу пет и више година – српски капиталисти такву привилегију у својој сопственој земљи немају. Српска влада заправо води политичку економију „Суперхика“: узети кроз порез од сиромашних Срба и дати богатом Немцу. Такође, највећи део профита странаца може легално да изнесе из Србије, а домаћи предузетник не може; странац је ослобођен царине на увоз производне опреме, а домаћи капиталиста не, итд.³ Некад и девет десетина запослених код странаца ради на одређено време, што значи – нема синдиката, нема плаћања прековремених сати, нема паузе за тоалет, нема одмора за викенд... Као што је лепо примећено: „Страни инвеститори у Србији осећају се као британски туристи

1 Арсеније Ј. Душанић, Власничка структура банака: разлика у степену учешћа страног капитала у земљама „Старе” и „Нове Европе” и специфичност Словеније. Београд: Београдска банкарска академија, 2011.

2 „Страним инвеститорима у Србији: од владе гратис радна снага + 10.000 евра”, ЦАРСА, 5.5.2016, <http://www.carsa.rs/stranim-investitori-ma-u-srbiji-od-vlade-gratis-radna-snaga-10-000-evra/>

3 „Зоран Дракулић о Бору и српским привредницима”, Време, 8. децембар 2016, <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=1449058>

на Закинтосу: све норме, социјалне, правне и моралне, укинуте су, и – идемо!⁴

Трећи показатељ је законско регулисање положаја домаће радне снаге. Наш важећи Закон о раду донет је тако што су се српске власти држале препорука Америчке привредне коморе у Србији. Измене тог закона, пак, раде се на основу захтева Савета страних инвеститора у Србији⁵. Наша власт је и званично основала „радну групу” која ће, спровођењем измене регулативе Закона о раду, а према препорукама Савета страних инвеститора, „побољшати пословну климу у Србији”⁶. Те „препорукe”, на пример, укључују и то да жене на породичном одсуству, као и труднице на боловању, могу да добију отказ и да буду проглашене „технолошким вишком” (што је у важећем Закону о раду забрањено). Захтева се и радикално смањење казни за послодавце у случају да инспекција рада уочи неправилности у третману радника, као и продужење могућности рада на одређено време, са 24 месеца на 36 месеци. Тражи се и да послодавац може, после три године, поново да склопи уговор на одређено време с радником, истина, само за друго радно место. Тражи се и да се прошири могућност да послодавац сваком раднику може да уведе додатни, прековремени рад⁷. На све наша власт одговара тако што формира „радну групу” која ће, „према препорукама Савета страних инвеститора у Србији”, предложити „промену Закона о раду” и „побољшати пословну климу у Србији”!? Може ли тако нешто бити било где осим у колонији?

Погледајмо, такође, и план за „рационализацију” мреже школа у Србији. Њега је, за потребе Министарства просвете, израдила Светска банка⁸. Тим планом предвиђено је укидање више стотина одељења у српским школама. Шта има Светска банка с нашим школама, запитаћете се. Но,

4 „Марио Рељановић, Црни дани за раднике“, Време, 15. децембар 2016, <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=1450807>

5 „Радна права по мери страних инвеститора“, Radnik.rs, <http://radnik.rs/2017/03/radna-prava-po-meri-stranih-investitora/>

6 Исто.

7 Исто.

8 „Младен Шарчевић за Новости: празне учионице постају вртићи“, Вечерње новости, 21. децембар 2017, <http://www.novosti.rs/.htm-l:702220-Mladen-Sarcevic-za-Novosti-Prazne-ucionice-postaju-vrtici>

једино у колонији банке из метрополе одређују колико ће бити ученика у одељењу и колико ће бити школа у ком округу⁹. То је слика и прилика потчињености једног народа и једне културе. И инсистирање на дуалном образовању, примећено је, обезбеђује додатну јефтину радну снагу страним компанијама¹⁰ и спушта ниво образовања за нашу децу. Са друге стране, цео образовни систем је под снажним утицајем борбених аутоколонијалиста из тзв. НВО сектора, који се у појединим питањима показују моћнијим и од самог Министарства просвете¹¹.

Србија се, као пето, свим силама гура у ЕУ интеграције (плус у НАТО) као у нешто што се „подразумева“. Зашто? Зато што је, као што је објаснио амерички „експерт“ Роберт Каплан¹², самостална Србија увек била опасност за поредак на Балкану. Једино прихватљиво решење за атлантисте је, како је објаснио Каплан, да Србија буде део стране империје – Османске или Аустроугарске раније, или ЕУ сада. Зато САД и Британија, које нису део ЕУ, свесрдно подржавају „интеграцију“ Србије у ЕУ. Србија се, такође, додатно гура у регионалне економске интеграције које у Србији нико не жели – попут „Западне Балканије“. Симбол те нежељене интеграције је изградња ауто-пута Ниш-Драч. Западна Балканија треба да обезбеди вечни боравак Србије у предсобљу ЕУ, како би и даље била уцељивана, а циљ аутопута Србија-Албанија је „стратешко повезивање медитеранских и источноевропских НАТО земаља, значајно због конфликта с Русијом“¹³. Нека земља се угурава у наднационалне структуре само зато да би се лакше контролисала.

Што се тиче политичког система, у Србији је на делу

9 Видети: Слободан Антонић, Вишијевска Србија. Београд: Чигоја штампа 2011, стр. 297-302. <https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:2782/bdef:Content/get>

10 Слободан Антонић, „Дуална памет“, ФСК/Српски став, 14.2.2017, <https://srpskistav.com/autorski-tekstovi/dualna-pamet/>

11 Слободан Антонић, „НВО сектор као овдашња дубока држава“ ФСК/ Српски став, 6.6.2017, <https://srpskistav.com/autorski-tekstovi/nvo-sek-tor-kao-ovdasnja-duboka-drzava/>

12 “Интервју: Роберт Каплан, Србија је фактор нестабилности јер има интересе и изван својих граница“, Политика, 18.07.2017, <http://www.politika.rs/scc/clanak/385164/Srbija-je-faktor-nestabilnosti-jer-ima-inter-ese-i-izvan-svojih-granica>
13 Митар Ковач, “Аутопут Ниш – Приштина – Драч (НАТО и великоалбански пројекат)“, ФСК/Српски став, 29. октобар 2016, <https://srpskistav.com/autorski-tekstovi/autoput-nis-pristina-drac-nato-i-velikoal-banski-projekat-1/>

колонијална демократија – симулакрум испражњен од истинског одлучивања. На изборима се бира скупштина, али законе српском парламенту доставља или потврђује Брисел (рецимо, Закон о култури¹⁴). Скупштина бира владу, али влада не одлучује чак ни о једноставним питањима попут цене струје или броја службеника који ће бити отпуштени, већ о томе питају ММФ, Светска банка или Савет комесара ЕУ.

Заправо, Србијом управља колонијална полиархија. Моћ је у колонијалној полиархији сегментирана тако да су тачке контроле дифузно распоређене, често су носиоци моћи међусобно сукобљени, али сви они чине систем који контролише и експлоатише потчињено друштво. У Србији, једна линија моћи у естаблишменту иде од садашњег Председника према дну друштвене пирамиде. Актуелни председник има фактичку контролу над владајућом странком, над скупштином, над владом, над јавним сектором у економији и над делом медија. Велики је то део власти, али Србија је ипак далеко од монархатског система. Друга линија моћи у естаблишменту везана је за колонизатора: почиње од делова апарата Вашингтона и Брисела задужених за Србију и „Западни Балкан“, као и од тамошњих фондова „за развој демократије“, „борбу за људска права“, „суочавање са прошлошћу“ итд. Карика те линије моћи су и овдашње амбасаде САД и ЕУ, али ништа мање важна карика нису ни теледириговане (аутоколонијалне) НВО (од Хелсиншког одбора до НДНВ); трећа карика су, затим, српски медији под контролом страних структура (Блиц, Н1, НИН...), итд.

Ове две линије моћи унутар естаблишмента заједно бране систем, али су у појединим питањима конкурентне. Домаћа владајућа елита зна да не би била на власти да није лојална Вашингтону и Бриселу. Ипак, уколико компрадорски политичари почну да „врдају“, брзо ће им се наћи алтернација из формалне опозиције. Њу колонизатор увек одржава као унутарсистемску алтернацију актуелној власти. У дисциплиновању компрадорских политичара

14 „Тасовац: Закон о култури одобрен у Бриселу“, РТВ, 11. мај 2015. http://www.rtv.rs/sr_ci/zivot/kultura/tasovac-zakon-o-kulturi-odo-bren-u-briselu_598545.html

учествују и медији који су под директном контролом колонизатора, као и аутоколонијални НВО скетор; али, овдашњи медији и НВО никада неће да доведу у питање атлантистичку идеологију која је заједничка за обе линије моћи: неолибералну приватизацију (продају странцима *свећа*), безусловну интеграцију (утапање) у ЕУ и НАТО, тоталну десуверенизацију и акултурацију.

Колонијална полиархија има двоструку улогу – да замени механизам избора легитимне државне управе устројством политичког, економског, војног и културног *кријшћојрошкешораша* (прикривеног запоседања); и друго, да кроз доминацију пожељне идеологије у свим сферама друштва – од вртића до академије наука – обезбеди репродукцију *самоколонијализације*.

Управо то је највеће *лукавство колонијалној ума* – да се колонизовани радује што ће служити колонијалном господару. И, као што указује Ј. А. Митрић у својој студији о атлантистичкој хегемонији у савременој (пост) колонијалној култури, „Србија је данас, у 21. веку, колонија западних сила која – за разлику од ранијих окупација, када је пружала жестоки отпор – сада скрушено моли колонијалну ЕУ да је прими под своје скуте”¹⁵. Е, баш то „преклињање да нам се допусти да будемо колонија” јесте оно што највећма понижава. У колонији постоје само два табора – табор тлачитеља и пљачкаша (као и њихових слугу и „корисних идиота”); и табор потлачених, понижаваних и *систематски* пљачканих¹⁶. Наш задатак је да у Србији освестимо и ојачамо тај други табор.

Не смемо заборавити да је циљ колонијалистичке праксе *неограничена доминација* на једној страни и *беспоговорно пошћивање* на другој¹⁷. Док не успостави пуну *колонијалну ситуацију*¹⁸, колонизатор инсистира на „реформама” које

15 Јелена Арсенијевић Митрић, *Terra amata vs. terra nullius*; дискурс о (пост) колонијализму у делима Б. Вонгара и Ж. М. Г. ле Клезуа, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2016, стр. 542.

16 Албер Мери, *Портрет колонизатора и портрет колонизованог*; са предговором Жан-Пола Сартра; превод са француског Бранко Ракић. Вишеград: Андрићев институт, 2015; стр. 50–51.

17 Арсенијевић Митрић, исто, стр. 61.

18 Мери, исто, стр. 157.

од колоније треба да начине „модерно друштво”. Но, свака од тих „реформи” заправо је умањење права домицилног становништва и давање привилегија колонизаторима. „Реформе” трају све док сви ресурси не пређу у руке странаца и све док и последње радно, грађанско или људско право урођеника не буде укинута.

После тога реформе престају и наступа време грчевите борбе за конзервацију успостављеног стања („колонијалне ситуације”). Тада колонизатор безобзирно помаже најназадније домаће елементе, како би предупредио било какву промену¹⁹. Али, он увек, као део колонизаторске идеолошке матрице, ствара „контрамитологију”²⁰. Стога се у Србији уместо Косовског завета производи мит о Великом еврореформатору.

Главни произвођач мита о Великом еврореформатору код нас је, наравно, „другосрбијанац”²¹. Он као „гличитељ”, или као „корисни идиот”, активно ствара слике о Србима као о примитивним створењима, пољудима, готово животињама, које се морају „реформисати”. Србин је, из другосрбијанске перспективе, увек простак, селеција и леђивац. Тек ако Србин поново постане Југословен, или се изненада пробуди као Европљанин, дакле, тек ако покаже да више није Србин, е, онда му се може признати статус цивилизованог човека.

А шта ћемо с традиционалним Србима којима је тешко порећи да поседују културу и образованост? И њих ће наш другосрбијански комесар да искључи из круга цивилизованих људи. Једноставно ће их прогласити фашистима.

Ево како тај процес тече:

1. Срби су, по дефиницији, примитивне животиње.
2. Србин који је префињен, образован, начитан, зна језике, космополита је, а опет је Србин, заправо је фашиста.
3. Такви „фашисти” су: Милош Црњански, Драгош Калајић, Никола Милошевић, Мило Ломпар, Милош Ковић, Зоран Ђирјаковић итд.

¹⁹ Исто, стр. 118.

²⁰ Исто, стр. 154.

²¹ О појму и феномену „Друге Србије“ видети: Антонић, 2011, исто, стр. 61-184.

Дакле, логика типичног другосрбијанског аутофашизма је: ниси *наш*; дакле ти си или *дивљак* или *фашиста*; треће не постоји.

Таквом агресивном идеологијом аутоколонијалног другосрбијанства, коју заступају припадници политичке, медијске и културне елите, домаће становништво је омамљено и до краја контузовано. У колонији је, заправо, најважније сломити заједницу, пресећи социјалне и емоционалне везе, уништити самопоштовање, пореметити и сломити све што је важно, да би се заједница распала и да би од структурираног народа постало тек агрегатно становништво, скуп групација и појединаца који као целина немају своју вољу, јер су смишљено подељени и сукобљени²².

Стога колонијални управитељ производи компрадорског („опслужујћег”) интелектуалца. „Нашом културом и позориштем управљају стране фондације, министарства културе, страна министарства спољних послова”, каже Љубиша Ристић. „Ми као да не бисмо имали такозвану независну сцену да их не уређују холандско министарство културе, норвешко министарство спољних послова, америчке фондације, немачке фондације. Они дају паре, то је ситно корумпирање младог света, сто, двеста евра... Биљана Србљановић је политички активиста најниже врсте, која цео свој уметнички успех дугује својим политичким понашањима. Петер Хандке на питање шта мисли о њој одговорио је само `NATO Hure`”²³.

Али, дотична је истовремено и идол овдашње компрадорске буржоазије. Једна евроцентрична фолк певачица за њу каже: „Биљана је здраво ткиво ове раком изварене

²² Мемџи, исто.

²³ „Љубиша Ристић: Нашом културом управљају стране фондације!”, Еспресо, 26.11.2017. <https://www.espreso.rs/kultura/intervju/201619/ljubisa-ristic-nasom-kulturom-i-pozoristem-upravljaju-strane-fondacije-on-da-dodju-nekvi-umetnici-i-pricaju-nam-sta-je-zivot-a-sta-svet-video>

²⁴ “Карлеуша о пријатељству на Твитеру: Биљана Србљановић је инспирација”, Блиц, 1.3.2013, <https://www.blic.rs/zabava/vesti/karleu-sa-o-prijateljstvu-na-tviteru-biljana-srbljanovic-je-inspiracija/5zzge3h>

²⁵ “Карлеуша: Ја сам зрак светлости у поселјаченој Србији”, Блиц, 24.06.2013. <https://www.blic.rs/zabava/vesti/karleusa-ja-sam-zrak-svetlos-ti-u-poseljacenoj-srbiji/qxsjtvn>

државе”²⁴. „Нажалост, наша земља се дели на два дела, чак и у музици. Као и Биљана, и ја сам европска жена у Србији, зрак светлости у посељаченој Србији”, каже она²⁵.

Управо то је слика Србије, земље која је дубоко у канцама колонијализма. Ненад Прокић у знаменитом диктуму вели: „Србија ће бити модерна, са Србима или без њих”²⁶. Незамисливо је да у Француској неко изјави да ће Француска бити *модерна држава с Французима или без њих*. И да с таквим програмом себи приушти ципове и телохранитеље. А незамисливо је и да припадник културне елите у Француској или Шведској напише за своју земљу оно што је Миа Давид написала за своју: „Колико је ова земља одвратна!”²⁷. Јер, ни Француска ни Шведска нису колоније. То је разлика коју морамо да схватимо, како бисмо нашу стварност могли да мењамо.

Јер, уколико схватимо да смо то што јесмо, знаћемо да из тог проистиче више практичних последица. А оне не мењају само нашу перцепцију политичких и економских дешавања у Србији, већ и наше свакодневно понашање. Рецимо, ако сте колонија, ваш однос према странцима-колонизаторима мора да буде другачији него према другим странцима, или пак другачији него што би био према странцима у некој сувереној држави.

Срби су, као и други традиционални народи, гостољубиви. Ми заправо волимо странце. Волимо да их угостимо, а поготово волимо да им покажемо да су њихове предрасуде о Србима погрешне. У колонији је, међутим, такво понашање глупо и наивно. Сваки *колонијални* странац – онај који је из нације колонизатора и који је део колонизаторских структура (од гувернера до службеника) – наш је експлоататор и тлачитељ. Буквално.

Албер Мемми у већ помињаној знаменитој студији *Колонизајтор и колонизовани* објашњава да се, између осталог, колонија и препознаје по томе што у њој странци-

26 На оснивачкој скупштини ЛДП, 5. новембар 2005. <http://www.politi-ka.rs/scc/clanak/53173/LDP-o-drugima-i-drugi-o-LDP-u>

27 “Давид: Идемо десно – традиционално и национално”, RSE 31.10.2014. <https://www.slobodnaevropa.org/a/dnevnik-mia-da-vid-posle-55-godina-unistise-oktobar-ski-salon/26668554.html>

колонизатори аушомашки имају далеко већу плату од домаћег становништва – за исти посао и за исти степен стручности. И заиста, у данашњој Србији сваки Американац, Британац или Немац засигурно да има већу плату – и то вишеструко – од Србина. Без обзира на квалификацију. Да није то зато што Американци, Британци или Немци код нас обављају специфичне послове, оне које само они умеју да раде? – Аха-ха!

Моја пријатељица запослена је у филијали једне француске фирме у Београду. „Наши шефови били су Французи”, прича она, „и имали су шест пута већу плату од нас. После три године они су отишли, а ми смо унапређени тако што смо постављени на њихова места. Али, нису нам дали њихове плате. Наше повећање износило је тек 20% – за исти посао и за исту одговорност коју су имали Французи! Када смо питали зашто је то тако, из централе је стигао одговор: `Француске плате су за Французе, а ваше плате су према локалним приликама`”.

„У колонији се зарађује више, а троши мање, послови су уноснији, у каријери се брже напредује”, објашњава Меми²⁸. Колонизатор увек има већу плату од колонизованог. А колонизовани, заузврат, то сматра нормалним. Та „нормализација” експлоатације у свести домаћег становништва извршена је колонизацијом ума (о томе више следећом приликом). Тако колонизовани не види да је добра зарада странца колонијалца заправо праћена производњом беде домаћег становништва.

Главна добит колонизатора, наиме, долази отуда што колонизиовани може бити експлоатисан до миле воље – баш као и природни ресурси колоније, који се могу црпети до уништења. Та узрочно-последична веза није видљива на почетку колонизације. Но, она делује неумитно и како време више одмиче, њене последице све су погубније по домаће становништво. После неколико деценија, у колонији више нема средње имућних. Постоје само бољи странци и њихови локални политички лакеји –

28 Исто, стр. 34.

29 Исто, стр. 36–37.

бескрупулозни припадници домаће елите који заједнички с колонизатором експлоатишу „урођенике”, и бесконачна маса домородачке сиротиње²⁹.

Дакле, ваш симпатични комшија који је изнајмио највећи стан у згради, тај тридесетогодишњи Немац, врло културан, који је похвалио вашег сина да одлично прича енглески и који се љубазно осмехује вашој ћерки – а на ког све комшијке с ћеркама-удавачама бацају чежњутљиве погледе – он је, будући да смо колонија, *експлоатиатор* и вас и ваше деце; ваш „класни” непријатељ.

Већина нашег света то не разуме, првенствено због моћног идеолошког (пропагандног) апарата колонизатора и његових сарадника. Тај апарат је и направљен зато да нам замагли видике и да нам утуви пожељне представе. Али, хајде да анализирамо тај апарат, хајде да критички сагледамо његове носиоце, његове интересе, његову идеологију и његову пропаганду према „домороцима” (чему и служи ова колумна). И брзо нам може све постати јасно.

Можда је најважније да разумемо да против себе имамо озбиљан и моћан *колонијални естаблишмент*. Чине га атлантистичка (ЕУ и НАТО) бирократија, шефови и јапијевци из компанија „10.000 евра дотације по раднику”, аутоколонијални (компардорски) политичари, домаћи „па-тако-је-у капитализму” тајкуни, лакејска системско-опслужујућа интелигенција – из медија, из културе, са универзитета, али и клајнербургерска провинцијска („паланачка”) елита која „само жели да живи као сав нормалан свет”³⁰.

У вези с последње реченим не могу а да већ сада – иако о томе тек намеравам да пишем, не наведем један сасвим весео пример. Београд се често види као „најдемонскије” место у Србији, зато што су у њему, збиља, концентрисани локални припадници елите политичких, економских и културних колонизатора, затим домаћи компрадорски естаблишмент, безобзирни бубашвабама - тајкуни, аутошовинистички културњаци итд. Али, обратимо само пажњу на то да елита из Новог Сада или, на пример, Ниша, такође гледа да не заостане превише за таквом „престоницом”.

30 Упореди: Меми, исто, стр. 49.

Тако је, рецимо, Музеј савремене уметности Војводине, не желећи да буде у сенци Београда, за откуп снимка (на DVD-у) само једог перформанса Марине Абрамовић платио 80.000 евра (100.000 долара)³¹. Реч је о „делу” *Исјовеси* (Confession) у коме „уметница”, буквално, читав сат гледа у очи – магарца³².

Ето, то је колонијална Србија. У њој је сасвим нормално да странци имају *шесџ* пута већу плату од нас, и у њој је „cool” да се сат гледања у магарца плати 80.000 евра! А ко такву „уметност” не разуме, заправо је „сељачина” и „нацијоналиста”. Етакав „наратив” мора се *деконструи*сати, да би се Србија ослободила.

У колонији је уобичајено да део домаће елите презире свој народ и диви се колонизатору. Под тим утицајем је и део домаћег становништва. Обе групе су *ирешендени* на *асими*лацију³³.

Домаћи део колонијалног естаблишмента шири аутошовинистички дискурс – *само*мржњу³⁴. Зашто? Пре свега, награђени су за то. Што ружније причате о Србима, то имате веће шансе да добијете нове „пројекте” преко фондација колонизатора. Петар Луковић, чувен по опису Срба као народа који је „необразован, примитиван, он се не куп... луд, манијакалан... одвратно ми је, одвратно ми је кад видим овај народ”³⁵, већ деценијама живи од умећа да антисрпски шовинизам изрази вулгарно-забавно и сликовито, те да то успешно прода фондацијама из ЕУ и САД. Ненад Димитријевић, један од главних идеолога *Пешчаника*, знаменит по тврдњама да је „доминантна српска култура један од битних елемената утемељења и оправдања злочиначке праксе” и да „ми као припадници српске нације и грађани државе Србије имамо посебне дужности које произлазе из злочиначке прошлости овог друштва

31 Сретен Петровић, „Марина као Микеланђело”, Данас, 9. јануар 2018. <https://www.danas.rs/dijalog/licni-stavovi/marina-kao-mikelandjelo/>

32 Confession, Marina Abramovic, 2010, <http://www.li-ma.nl/lima/cata-logue/art/marina-abramovic/confession/17560>

33 Меми, исто, стр. 139–140.

34 Неке примере анализирао сам у Антонић, 2011, стр. 146–150

35 „Пијане жирафе”, Пешчаник, 30.6.2006, <https://pescanik.net/pi-jane-zirafe/>

и државе”³⁶, прима плату на Централноевропском универзитету у Будимпешти. Динко Грухоњић, чувен по томе што је Београд и Србију описао речима: „тешко је веровати да може да постоји таква концентрација зла на тако малом простору”³⁷, коме „Србија звучи као Сибир, пустош – јеби га, оде Косово, пукла је `велика Србија`, крајње је време да смислите други начин за пљачку”³⁸, за кога је „ово друштво дубоко дегенерисано”³⁹ и подсећа га на „свињац”, „глисту” и „пантљичару”⁴⁰ – те типичне симболе прљавштине, а који о Србима каже да су „мали примитивни народ”⁴¹ и „људи чудних физиономија и неартикулисаног језика” којима ће у будућности „ноге бити све краће, а погледи све тупљи”⁴², а чија деца желе „само да доврше покољ који су им очеви започели”⁴³, е тај исти Динко Грухоњић деценијама је живео од „пројеката” НЕД-а и осталих колонијалних фондова⁴⁴, све док на крају није био награђен местом професора на групи за новинарство Филозофског факултета у Новом Саду – где сада о трошку ове државе подучава будуће војвођанске новинаре у каквој земљи живе и како о Србији треба да пишу.

Ноам Чомски је о колонијалној интелигенцији рекао: „Први разлог што се пропаганда често боље прима на образованим него на необразованим људима је тај што образовани људи више читају, те више пропаганде примају.

36 Ненад Димитријевић, „Између прошлости и будућности”, Пешчаник, 27.11.2016, <https://pescanik.net/izmedju-proslosti-buducnosti/>

37 О томе сам опширније писао, прецизно наводећи изворе, у Антонић, 2011, стр. 35-39.

38 „Динко Грухоњић: Србија као Сибир”, Аутономија инфо, 23. јула 2010, <http://www.autonomija.info/dinko-gruhonjic-srbija-kao-sibir.html>

39 „Грухоњић: Ко данас пали заставе, сутра ће палити људе”, Аутономија инфо, 14.1.2013, <http://www.autonomija.info/gruhonjic-ko-danas-pali-zastave-sutra-cepalisti-ljude.html>

40 „Динко Грухоњић: Јесмо ли сви багра?”, Аутономија инфо, 15.10.2011, <http://www.autonomija.info/jesmo-li-svi-bagra.html>

41 Динко Грухоњић, „За телевизијски дом – спремни!”, Е-новине, 2. мај 2010, <https://www.vesti.rs/Intervju/Za-televizijski-dom-spremni.html>

42 Исто.

43 „Динко Грухоњић: 2013 – Србија је Мордор”, Аутономија инфо, 31.12.2012, <http://www.autonomija.info/dinko-gruhonjic-2013-srbija-je-mordor.html>

44 „Досије Политике: путеви америчког новца у Србији (3)”, Политика, 7.1.2016, <http://www.politika.rs/sc/clanak/346747/Kako-zara-diti-45-000-dolara-prestavjanjem-starih-tekstova>

Други разлог је тај што су они комесари. Раде као агенти пропаганде, па јој и верују⁴⁵.

Управо такви „агенти пропаганде“ су не само горе поменути агитатори, него и остали припадници наше лакејске елите⁴⁶. Колонизатор, наиме, систематски ради на колонизацији ума као „поунутрењу (прихватању) инфериорности (осећаја ниже вредности)“ код запоседнутог народа⁴⁷. То је стога што колонизовани мора да се осећа *безвредно*, како би могао да почне да гаји дубоки презир и према целом свом народу и према својој земљи⁴⁸.

„Колонизација ума је термин који се користи у постколонијалним студијама и означава епистемолошко насиље. Западњачки службеници користе већ опробани метод компарације између *идеализованих* вредности Запада и *реалној* локалног система. Запад је симбол модерности, напретка, толеранције и цивилизације, док је овде све лоше, насилно, патолошко, национал-фашистичко. Аутошовинизам и ауто-расизам честа су особина управо оних чији је ум колонизован. Владајућа номенклатура у Србији непрестано ствара слику како Срби ништа не умеју и да смо, уколико странаца нема, ми потпуно немоћни⁴⁹.

Задатак аутоколонијалног политичара, у том смислу, и јесте да убеди свој народ да је сиромашан зато што је лењ, а не зато што њиме управља коалиција домаћих пљачкашких политичара и страних колонијалних експлоатаора. „Унижавање колонизованог има за циљ да објасни његову немаштину“, објашњава Мемис⁵⁰. Отуда колонизатор форсира „причу о лењости колонизованог: привилегије колонизатора ништа не оправдава боље од његове *марљивости*; беду у којој живи колонизовани ништа не оправда боље од његове *лењости*“⁵¹.

45 Наведено овде: <https://srbist.com/2016/08/26/%D0%B2%D1%80%D0%BB%D0%BE-%D0%BE%D0%B7%D0%B1%D0%B8%D1%99%D0%B0%D0%BD%D1%87%D0%BE-%D0%B2%D1%98%D0%B5%D0%BA/>.

46 Уп. Мемис, исто, стр. 49)

47 Frantz Fanon, *Black Skin, White Masks*: Get Political, Pluto Press, London 2008, http://abahlali.org/files/_Black_Skin_White_Masks_Pluto_to_Classics_.pdf, p. 4.

48 Уп. Митрић, исто, стр. 112.

49 Данило Бабић, „Добродошли у Србистан“, НСПМ, 24. октобар 2016, <http://www.nspm.rs/komentar-dana/dobrodosli-u-srbistan.html>

50 Мемис, исто, стр. 91.

51 Исто, стр. 101.

На тој основи, између колонизатора и лакејске елите успостављена је симбиоза. Домородачки културни, академски или медијски медиокритети кооптирају се у естаблишмент и проглашавају *елишом* првенствено због упорности и вештине омаловжавања културе, традиције и интереса свог народа и своје земље.

Да ли ико мисли да су, рецимо, Миа Давид, с њеним већ цитираним диктумом „Колико је ова земља одвратна!” или Биљана Србљановић, с њеним драмским памфлетима у којима Николаја Велимировића приказује као криптотрансвестита (испод мантије носи женске, црвене, ципеле с високим штиклама⁵²), у којима је Апис не само злочинац већ и прикривени хомосексуалац и очигледна кукавица⁵³, и у којима владике на опелу патријарху Павлу дувају слине у сопствену браду⁵⁴ – да ли ико, одиста, мисли да су Давидова и Србљановићева за било *што шаленшване*?

Сви ти припадници колонијалне интелигенције бирани су и кооптирани првенствено по способности горљивог исповедања политкоректне (колонијалне) идеологије и по пожељном пропагандном умећу. Отуда је читава компрадорска „елита” заправо *узурпаторска*. Премда медиокритети, добили су положаје који им не припадају, запосели оно што је туђе, а то им је допуштено само зато што служе као *аушо-колонизатори*, корисни полуидиоти и лакеји колонијалних структура чији су циљеви експлоатација, манипулација и дебилизација домаћег становништва.

И, наравно, та наша компрадорска елита више себе и не сматра Србима. Они су или „Екс-југословени” или „Европљани”, дакле типични Мемијевски „претенденти на асимилацију”. Србљановићева отворено каже: „Ја сам изразито и дубоко анационална,... у самој суштини националног је све оно против чега се борим у свом

52 Видети: Слободан Антонић, „Културни рат у Србији“, НСПМ 2007, http://starisajt.nspm.rs/kulturnapolitika/2007_ant_kulturni_rat.htm

53 Видети: Слободан Антонић, „Културни рат као рат за идентитет“ у: Александар М. Петровић, Микоња Кнежевић, прир., Политика, идентитет, традиција (међународни тематски зборник), Косовска Митровица, стр. 23-44. Филозофски факултет у Косовској Митровици 2015. <https://drive.google.com/file/d/0BzVmKuYYMvVqUEROZGtsZld-nZlk/view>

54 Исто

животу"⁵⁵. А Ненад Прокић, аутор чувених јавки: „Србија ће бити модерна, са Србима или без њих"⁵⁶ и „Неће у Србији бити ништа боље док се не задиме ломаче свете шпанске инквизиције!"⁵⁷, сада се представља као „католик"!?"⁵⁸

Дакако, свако има право да промени веру и националност, па и да изабере асимилацију. Али, проблем настаје онда када асимилацију компрадорске „елите” прати свесно или несвесно, директно или индиректно, предавање сопственог друштва у ропство. Јер, основни задатак колонијалне интелигенције – којој несумњиво припадају Србљановићева, Прокић, Груховић и прочи, а све заједно с компрадорским политичарима, управо и јесте да *нашурализује колонијалну ситуацију*. Томе је намењен механизам медијског прања мозга домаћег становништва. Оно мора да изгуби свако самопоуздање и жељу за отпором, те да тако омамљено и контузовано почне да и „само допушта да га тлаче” и да своју максималну експлоатацију „одобрава збуњено, делимично, али неоспорно"⁵⁹.

У овом процесу *нормализације колоније*, функција колонијалне интелигенције првенствено је уништење, код домаћег становништва, сваког поштовања за сопствену историју, традицију и културу. Народу се његова прошлост стога приказује као срамна и примитивна, уз упућивање „да се окрене будућности”. Али, „будућност” је искључиво *колонијална садашњост пројектована у вечност*. Јер, како се Србима упорно утвљује – „Европа нема алтернативу”.

С друге пак стране, основни задатак компрадорских политичара јесте да убеђују домаће становништво да једино „страни инвеститори” могу да развију њихову земљу. Али,

55 „Биљана Србљановић: Гаврило Принцип је последња жртва своје револуције“, Новости, Загреб, број 725, 11.11.2013. <http://arhiva.portal-novosti.com/2013/11/biljna-srbljanovic-gavrilo-princip-je-poslednja-zrt-va-svoje-revolucije/>

56 На оснивачкој скупштини ЛДП, 5. новембар 2005. <http://www.politi-ka.rs/scc/clanak/53173/LDP-o-drugima-i-drugi-o-LDP-u>

57 „Апсолутни пост“, Пешчаник, емисија 7.9.2007, <https://pescanik.net/apsolutni-post/>

58 „Проф. Прокић – Био сам масон и напустио сам их прије 8 година! Сада ми је лидер Муфтија Зукорлић“, Санџак PRESS, 24. децембар 2017, <https://sandzakpress.net/dr-prokic-bio-sam-mason-i-napustio-sam-ih-prije-8-godina-sada-mi-je-lider-muftija-zukorlic>

59 Меми, исто, стр. 109.

као што знају народи с дужим колонијалним искуством, „колонијалиста је у колонији само у пролазу, улаже само у оно што му у кратком року може донети корист”⁶⁰. Ниједно друштво није се развило тако што је то учинио колонизатор. Стога, та лаж о добром колонијалном капиталисти – баш зато што је тако штетна за запоседнуто друштво, мора бити подмазивана материјалним и статусним наградама које компрадорски политичари и колонијална интелигенција добијају од белих *исјодара* (као део системске ренте).

Конечно, чак и део обичног домаћег света, пребивајући у све тежим материјалним приликама, без изгледа да ће у скорије време моћи да живи боље, а засут бесконачном пропагандом о „нашој лењости”, „примитивизму” и „глупости”, после извесног времена почиње да прихвата аутошвинистичку матрицу и да лоше говори о сопственом народу. Не о систему, који почива на манипулацији, клијентизму и експлоатацији, него баш о – народу.

Један таблоид са одушевљењем је објавио⁶¹ – цитирају га на изворном, колонијалном писму – „brutalno iskreno pismo beogradanke“ која одлази у иностранство и овако се опрашта од својих сународника:

„Ovo su stvari zbog kojih vas napuštam! (...) Zbogom srpski reketi, reketaši, udbaši, huškači, saplitači, uvlakači, smarači, spavači, osuđivači, sektisti i sektistinje, patriote i patrijarhatu, kompleksaši i kolege profesionalni šetači. (...) Zbogom državi čiji posao obavljaju NVO. (...) ZBOGOM `državo`. (...) Zbogom iskasapljene životinje, u susret macama i kucama koje imaju veća prava od žena u Srbiji. (...) Zbogom jedna jedina Ikeo. Cekasmo te godinama, a baš sad kad je Srbija na pragu izlaska iz srednjeg veka, mi eto, odosmo. Jebiga. Zbogom senzacija od jednog Lidl-a. Zdravo Lidli, Hoferi, Penny markti, Bille, Bipe, Baumarkti, Šparovi, Eurošparovi....” итд.

Тако је, очигледно, и део народа постао „колонизовани који ишчекују асимилацију”⁶². Опет требало би рећи: свако има право да буде незадовољан својим народом и да се

60 Меми, исто, стр. 92.

61 Курир, 31.08.2017. <https://www.kurir.rs/vesti/drustvo/2902933/zbo-gom-srbijjo-brutalno-iskreno-pismo-beogradjanke-ovo-su-stvari-zbog-ko-jih-vas-napustam>

62 Меми, исто, стр. 140.

исели како би се асимиловао. Такође, нису сви они који се исељавају „претенденти на асимилацију”. Многи наши исељеници остали су верни свом идентитету, култури и традицији, а пориви за исељавање некада су више него разумљиви: „наша деца одлазе у иностранство јер не желе да раде за неписмене СНС-овце са купљеним дипломама, који или не долазе на посао, или спавају на послу за неколико пута већу зараду него што је њихова“⁶³.

Али, међу данашњим исељеницима нема мало ни оних који заправо одлазе у колонијалну *машицу*, како би што пре остварили свој сан о метаморфози из *црнца у белој њосџодара*. Сви они потичу из оног дела нашег народа који је поунутрио колонијалну идеологију.

Недавно се у таксију возач распричао о томе како овде ништа не ваља, како смо „лоповски народ” и како „било који Србин да дође на власт, и он ће да краде”. Стога, једноставно „треба да нам дође Немац, па да овде уведе ред”. „Ако су овде сви лопови”, упитао сам га, „да ли то важи и за Вас?”. Ћутао је до краја вожње.

Наш народ је запуштен и дезоријентисан јер га његова елита издаје и продаје. И није крив таксиста. Проблем је наша елита. И тај проблем мора бити решен.

63 Гордана Секулић, „Наш удео у пропасти Србије”, Стање ствари, 24. фебруар 2018, <https://stanjestvari.com/2018/02/24/nas-udeo-u-propasti/>

Slobodan Antonić

REMAIN YOURS IN THE COLONY:
PRESERVATION OF SERBIAN IDENTITY ON
THE PERIPHERIES OF THE ATLANTISTIC
EMPIRE

Abstract: The paper identifies and analyzes indicators of the neo-colonial position of present-day Serbia. Serbia is shown to be governed by colonial polyarchy, which denies traditional Serbs, their culture and education. As it is common in the colony that a part of the native elite despise their people and admires the colonizer, a symbiosis is established between the colonizer and the servile elite. Indigenous cultural, academic, or media mediocrities are co-opted into the establishment and declared elite primarily because of their persistence and skill in belittling the culture, traditions and interests of their people and their country.

Keywords: Serbian identity, mutant colonialism, colonial polyarchy, colonial establishment, traditional Serbs, other Serbians, auto-colonial politician, elite.

Дарко Танасковић

СВЕТОСАВЉЕ ДАНАС (И УВЕК)

Резиме: Рад приказује величину духовног и световног дара који је племић Растко Немањић, као Свети Сава подарио свом српском народу. Свети Сава нас је својим аманетом обавезује, дао нам пример и указао на прави пут. С тим у вези, Срби треба да буду срећни што имају таквог путокасца.

Кључне речи: Свети Сава, светосавље, Немањићи, српство, православље.

Величина духовног и световног дара који је племић Растко Немањић као Свети Сава даровао свом српском народу такви су и толики да би данашњем Србину понајвише пристајало безмолвије, ћутеће исказивање вечне захвалности и, нарочито, настојање да се вазда креће стазом којом је непокобљиво ходио и да оре браздом коју је посвећено, смерно и моћно на многим њивама заорао тај јединствени неимар наше православне духовности, српске културе и државности. Шта би се, уопште, што досад није већ речено, још могло дорећи? Јер, ма колико надахнуте и учене биле, ма колико искрене и из срца долазиле, речи су нејаке и звуче испразно пред неисказивим, пред апсолутним. Ваљало би ћутати и, како је говорио наш вољени патријарх Павле, молитвено „узимати време“ пред Светитељевом иконом, а затим сваким даном све доследније и марљивије следити пут који је кроз беспуће прокрчио и кроз таму просветлио наш највећи путоказак и просветитељ Свети Сава. А он није имао кога да следи, до своје љубави према Богу и према своме српском роду.

Песник Васко Попа је то најјезгровитије исказао снажним стихом: „Путује по мрачној земљи. Штапом пред собом мрак на четворо сече. /.../ Путује без пута и пут се за њим рађа.“ Ми пред собом имамо давно прокрчени пут, само га треба у варљивим и лажљивим тмушама нашега века препознати и имати поуздања, одважности, знања и снаге да се њиме корача, ма колико то понекад, а за Србе у новије време почесто, пречесто, изазовно и тешко било. Ваљало би, дакле, самозатајно, у тишини, на ползу свога рода и народа, марљиво обделавати своју њиву, не бацајући завидни и грешни поглед у туђу, а сваког човека држати за брата, чак и ако се братски не понаша. То је наук хришћански и светосавски. Наук претежак, а задатак, како је упозоравао мудри Владета Јеротић, у реалности идеално неспроводљив, јер за човека, као слабо биће, недостижно је такво узвишено стање духа и срца, али му треба упорно тежити, подвизавајући се кроз свакодневна искушења. Понајмање је хришћански и светосавски говорити једно, а радити друго. Зато је често спас у ћутању, оном за које је Иво Андрић рекао да је речитије од сваког говорења.

Тако би то морало бити, али нас изазовна стварност тера и да говоримо, да речју посведочимо свој поглед на свет и на живот. Јер, у наше време, смерно, али и привидно надмоћно ћутање тумаче се као знакови заборава и самозаборава, раслабљености и пометености сред једног света у коме чак и многи историчари тврде и настоје да нас убеде да је за нашу срећу и благостање заборављање корисније од сећања. При томе, многи од оних који нама на Балкану мемерају због наводне загледаности у прошлост и неспремности да се окренемо будућности сами и те како поштују светлости своје прошлости, а нашу, и светску будућу историју би да кроје по мери нашег (само)заборава и својих махом произвољних, себичних интересних визија. Истина је да не треба и није пожељно, а ни могуће, све памтити. Није баш све што је минуло вредно трајног сећања, а заборављање онога што ваља заборавити проширује хоризонте упамћивања онога што се не сме заборавити и изоштрава нејасне обресе сећања на догађаје, личности и дела прошлости без којих не би било садашњости, а ни путоказа будућности. А ако некога

и нешто морамо, заједно са својом браћом и комшијама, памтити и са поштовањем помињати, онда су то Свети Сава и повесни освити српске слободе. А шта нам данас пример Светога Саве значи, да бисмо сви заједно, као Срби, остали окупљени на путу достојанства и слободе? Величанствени духовни и световни подвиг Светог Саве, ако будемо кадри да се угледамо на њега и следимо његову стазу, као неугасива зубља, осветљава пут из незавршене прошлости у незапочету и неизвесну будућност. Његова поука истовремено је ванвременски духовна и свевременски овосветска. Самим тим, светосавље није, како се привиђа онима који не могу или не желе да разумеју, некакво национално, па и националистички сужено српско православље, већ складан и делотворан спој универзалног, српског и стваралачког, што су кроз историју схватили и Светом Сави се поклонички утицали многи несрби, па и нехришћани отвореног ума и срца. Уздизање и слављење примера Светог Саве није и не би смело бити некакво заслепљено идолопоклонство или пак самозадовољно подилажење сопственој испразности и јаловој таштини, ритуалистичка рутина у реалности која нам измиче. Појање светосавске химне није и не би смело бити само периодично предавање познатој, драгој и милозвучној лаичкој псалмодији, већ би морало бити уверено обнављање завета аманету који нам је као непролазно стремљење савршенијем и бољем оставио утемељитељ српске цркве, закона, образовања и културе, монах краљевског рода, неумрли Свети Сава. Чврста лична вера, љубав према своме роду, али и према свим људима као браћи по створењу, и саборност, на чији значај Србе никада није излишно подсећати, то су темељни и непролазни налози светосавља.

Премда је Свети Сава узорао многу плодну бразду у Господњем и у овоземаљском винограду, чини се да би се у наше време и за наше време, овде и сада, а зарад будућности, његов аманет понајбоље могао сажети у моралном и практичном налогу да вазда будемо људи, Срби и ствараоци. Једино следећи Савин путоказ и ходећи његовим захтевним путем могуће је бити и издржати уједно као светски човек, православни Србин и

стваралачка личност, делатно отворена за дух и потребе нових времена и светских прилика, које су често, не само за Србе, претеће, злослутне неприлике. Јер, баш такав је био, у своје време, мудри учитељ, самозатајни помирител, умешни дипломата и вишеструки неимар Свети Сава. Предани слуга Господњи, он је, попут Исуса Христа, служио људима, вазда спреман да, као и Богочовек, „опере ноге“ ближњима, дајући им пример највишег служења у најдубљој понизности, без презира према грешној људској природи и несавршености света. А тај несавршени свет је разумевао као мало ко, и умео да се кроз њега у својој мисији сигурно и суверено креће, надахнут љубављу према Богу и бригом за свој род и завичај. Читамо ли пажљиво *Житије Светиога Саве* из пера његовог последњег ученика Доментијана, запазићемо да се на страницама књиге веома често помињу речи *васељена* и *отачаштво*. То свакако није плод случајности, већ одраз Савиног васељенске духовности и отачаствене одговорности. Љубав према Богу није му сметала да воли своју отаџбину („од Бога одређени му удео“) и стара се о њеном стању и напретку. Био је, дакле, на најпунији, универзални хришћански начин *свештски човек*, али и самосвесни *Србин* који је промишљено и упорно, *стваралачки* ревновао на ползу свога отачаства. О томе најуверљивије сведочи његова успешна борба у тешким временима и против многих препрека. за самосталност, аутокефалност Српске Православне Цркве, чију смо 800. годишњицу не тако давно свечано обележили. Ево како нас Теодосије Хиландарац у свом житију Светог Саве уводи у поглавље посвећено Савином одласку у Никеју ради добијања, од византијског цара Теодора I Ласкариса и патријарха Манојла Сарантена, аутокефалије за Српску Православну Цркву: „Када је свети хтео поћи у од Бога одређени му удео, у земљу отачаства својега, Божји савет и разум у срце своје примивши, и расудивши трудна хођења дугога пута и даровне издатке многога злата када се долази у царски Константинов град да се тамо посвећује архиепископ, а уз то и размирице источних самодржаца са западнима, и будуће посред њихове неслоге, и удовиштво цркве када није могуће долазити у царствујући град на освећење, или опет због неке мржње да цар и патријарх држе цркву; расудивши о свима овим невољама

и хотећи устројити нашу западну цркву слободном од свега овога и у Богу самовласном и ничим подложном источној цркви, призвавши у овоме молитвама преподобнога свога оца Симеона у помоћ и Бога, приступи к цару“. Какво разложно, рационално сагледавање незавидног положаја Српске цркве у јурисдикцијској потчињености Константинопољу и, на темељу те прецизне политичке дијагнозе, смела одлука да се затражи пуна самосталност за своју архиепископију! Да ли је ова мисија у служби отачаства удаљила хиландарског монаха од васељенске универзалности православне хришћанске вере? Нимало! Напротив, Савино велико постигнуће учинило је да се у савршенијој мери него пре тога у његовој архиепископији несметано, у складу са логиком православне еклизиологије, у свакој литургији обнавља завет са Исусом Христом, односно пројављује саборна црквеност верних, а истовремено ваљано обављају државни и ини важни послови овога света. Као светски човек, Србин и стваралац у своје времену и свету, Свети Сава блиставо је доказао како је могуће бити искрени хришћанин, припадник свога народа и делатник у задатом, несавршеном, али једином могућем и реалном свету. Делујући за, а не против... Разрешо је тешко разрешиву усудну разапетост Цркве која, по Христовим речима о његовом царству, „није од овога света“, а мора живети у овоме свету. А то је изазов сваког историјског времена. Нашег можда и више од било којег претходног. У проницљивом огледу „Повратак изворном европејству“, мудри епископ Данило Крстић то овако објашњава, уз изричите поредбене референце на данашње прилике: „У Савино доба дивљи франачки крсташи освојили су и опљачкали Цариград. Ромејска Византија преживела је само у две мале области, али је Свети Сава ишао да буде рукоположен за архиепископа у ромејској Никеји, а не у папском Риму, иако је тада Рим у политичком смислу био оно што су данас Уједињене нације и Међународни монетарни фонд, Тиме нам је Свети Сава показао пут вертикалне слободе, а то је веза једне аутокефалне Цркве са небеским Јерусалимом директно“ /.../ „Свети Сава се определио за политички понижену и ослабену Византију, јер је у њој видео несаломив дух Православља, а окренуо је леђа наизглед свемоћном Риму,

одакле су већ смрделе прве ломаче, наговештаји Аушвица и Јасеновца“. Не води ли тај „пут вертикалне слободе“ и ка Косовском завету и ка свим судбинским одговорима које је српски народ давао у прекретним тренуцима историје? Зашто не би и у садашњем? Није ли он у најпотпунијем смислу наш савременик? Може ли се, с обзиром на несумњиву савременост Светога Саве и његовог обрасца духовног и световног деловања на ползу отачаства уклонити знак питања иза тврдње да он то јесте? Могао би, кад би одговор на питање, условно речено, зависио од Светога Саве и свевремености његовог путоказа. Али, с обзиром на то да од нас, као и од сваког прошлог у будућег српског нараштаја, зависи да ли ћемо ту свевременост умети да стваралачки и делатно преведемо у своју реалну савременост, упитаност никако није неумесна или излишна. Штавише, неизоставна је.

Најчешћа и најкраћа дефиниција светосавља је она коју је употребио Ава Јустин Поповић, када је рекао да је светосавље православље у српској редакцији, односно да је то православље у српској верзији, како га Срби доживљавају и практикују. Свети Сава је схватио улогу Срба у промислу, или духовном домостроју спасења народа, *чиме је шрасирао српски историјски, државни и ово-световни љуш и развој, али, што је бишњије, и духовни љуш*, односно над-световни принцип саборности и заједништва (остварив на земљи кроз цркву аутокефалну) који надилази све овоземаљско и води народ ка Есхатону, заједници која ће у склопу новог универзалног изабрања (што је Црква Божија) надживети све световно и егзистирати и после краја историје. То би било српско трансисторијско и надисторијско, овоземаљско и оноземаљско *позвање*. Или, како је у предговору књизи Аве Јустина Поповића *Светосавље као философија животиња* 1953. године констатовао владика Николај Велимировић: „Светосавље није друго до православно хришћанство српског изгледа и искуства, изражено у богоугодним личностима, првенствено у Светом Сави Немањином. Овај израз ‘Светосавље’ потекао је у наше време од млађих професора и студената београдског Богословског факултета, и већ је ушао у општу употребу код Срба“. Начелно је важно приметити да је „светосавље“, као назив

за православља у Срба на трагу примера и celovitog obrasca svetoga Save i његових духовних наследника, сразмерно новијег датума, што злоупотребљавају они који га желе сузити, унизити и свести на ниво великосрпске националистичке идеологије модерних времена, јер оно је као стварни пут православне ревности код Срба животно постојало вековима, без и пре било каквог посебног имена. Ни ми данас немамо потребу да се заклињемо у „светосавље“, већ да живимо и деламо светосавски... „За наше национално осећање и сазнање идеологија и прагматика истинског прогреса дата је у личности и раду Св. Саве“, учио је Јустин Поповић.

Танани теолог и благородни мислилац, кардинал Томаш Шпидлик (1919-2010), вероватно најбољи и најпроницљивији католички познавалац источног хришћанства, у „Предговору“ српском преводу своје драгоцене књиге *На изворима Европе* (Београд, 2007) записао је, следећи мисао руског боготражитеља, теозофа и књижевника Владимира Соловјова: „Не само поједини људи већ и сваки народ, имају своје непоновљиво позвање у историји човечанства. С извесном лакоћом ту можемо приметити допринос античке филозофске мисли, римског права, Библије, која долази од Јевреја, и онога што су потом додали поједини латински и германски народи. А Словени! Чини се да њихов утицај нема баш велики углед у међународном форуму. То значи да у данашње време тек долази њихов тренутак да у потпуности остваре своје универзално позвање“. Уопште, средишња Шпидликова идеја темељила се на уверењу да словенски народи хришћанству и свету тек треба да дају свој пуни стваралачки допринос. Да ли би се таква цивилизацијска перспектива могла допасти (пост) хришћанском и глобализмом обездуховљеном Западу, оном делу Европе, Европској унији, који је својевремено из преамбуле свога основног нормативног акта, „Устава Европе“, искључио јудео-хришћанску традицију као један од њених темеља? Нису ли кључ одбојности према свему православном на „колективном Западу“, па и дубински мотиви трагичног рата у Украјини, поред осталог, а можда и пре осталог, управо у одлучности да се Словенима који исповедају православље не допусти да испуне своје

позвање, па чак и да уживају право на властити избор и „субверзивну“ слободу? А ево шта Томаш Шпидлик каже о српској судбини: „Вековима су Срби били приморани да се боре за сопствену егзистенцију на границама толиких струјања и страних инвазија. Повлачили су се у планине тражећи материјално прибежиште. Али истинско духовно прибежиште налази се у срцу које слуша глас сопственог идентитета усклађеног с *позвањем* у знаку Провиђења“. Не препознаје ли се у овоме онај јустиновски *српски историјски, државни и ово-свештовни ђуш и развој, али, што је бишњије, и духовни ђуш*, односно над-световни принцип саборности и заједништва? Дакле, никако само световна, већ и духовна димензија идентитета. Но, с обзиром на све злонамерне или површне судове о тој светосавској синтези, који у њој виде и/или у њу идеолошки учитавају занесењачко, опсенарско или срачунато бежање у некакве мистичне химере наводне духовне посебности, ваља увек нагласити да је оно не само духовна, метафизичка, већ и овоземаљска, практична способност, и обавеза, рационалног и делатног суочавања са „физиком“ реалног света и неретко тегобног кретања кроз историју, „између клања и орања“, како је своје капитално дело, на трагу једне мисли Иве Андрића, насловио мудри академик Милорад Екмечић. Свети Сава се није само усрдно молио, већ и предано радио за свој народ, његову цркву, али и државу. Сличних примера духовног и световног подвижништва великих предводника било је и у неких других народа, али су они, укупно узевши реткост и представљају привилегију људских заједница које су њима биле дароване. Српски народ је међу таквим срећним народима, премда те своје среће, из више узајамно условљених разлога, није у пуној мери свестан. Рекло би се, чак, да су моћи светосавља свеснији били српски душмани, па су не све начине настојали да му затру исходиште и искриве смисао. Није случајно Синан паша одлучио да спали Савине надноносне мошти. Данас са на месту за које се веровало да се на њему тај светогрдни чин одиграо дижу куполе највећег новоизграђеног православног храма на Балкану. Има ли у томе неке поуке? Требало би да буде, како за оне којима аманет Светога Саве припада, тако и онима који га нападају и, нарочито из најближег суседства, до криминализовања

клевећу. Ево, примера ради, како светосавље у *Мајици црнојорској* (лета 2012) одређује један од идеолога противсрпског „монтенегринства“ Данило Радојевић: „Идеологија светосавља, настала прије више од столећа и по, а између два свјетска рата, из српскога црквенога врха прокламована у облику политичкога модела империјалнога етнофилетизма, ослоњенога на лик једнога националнога свеца, камуфлажно је задржавана у оквирима хришћанске догме, да би трајније и јаче дјеловала. Та идеологија постала је опробано средство асимилаторскога плављења свијести код православних дијелова (Србима околних) народа који су се, послје Првога свјетскога рата, нашли у границама Краљевине СХС. По својем карактеру светосавље се наслања на идеју о ‘изабраном народу’ што га сврстава међу идеологије расизма. Истовремено са учвршћивањем светосавља, у оквиру СПЦ рађено је и на стварању фикције о његовоме екуменскоме карактеру, кроз промовисање појма – саборност“. Сличних, па и горих провала мржње на светосавље могло би се навести сва сила. Најгоре у свему је то што има Срба, поготово у новије време пољуљаног система вредности и самоспознајног лутања, склоних да усвоје овакве опаке и отровне неистине. Зато их и о сваком Савиндану морамо, тешка срца, поменути и указати на њихову лажност, али и штетност. Више себе, него њих ради. Радојевићу и сличнима убедљив одговор громко су саопшtile величанствене литије у Црној Гори и масовна и озарена прослава Божића пред Храмом Христовог васкрсења у Подгорици...

Не би, управо, било светосавски одговорно само нехајно одмахнути руком пред лажима о светосављу, што смо неретко у искушењу да учинимо, храбрећи тако наду недостојних опадача да би се и у нашем роду и на страни могло трајно поверовати њиховим неутемељеним тврдњама. Јер, још су стари Латини рекли да ћутање значи одобравање, како се најчешће, не сасвим прецизно, преводи позната сентенција: *Qui tacet consentire videtur*, чији је, међутим, тачан превод: *Ко ћути изгледа (као) да се слаже (одобрава)*. Не смемо дозволити да било коме изгледа да се саглашавамо са искривљеним и тенденциозним тумачењем светосавља, јер оно је, како већ рекосмо,

упориште и ослонац нашег националног, духовног и световног идентитета. То је „јеванђељски и органски национализам“, како га је дефинисао владика Николај Велимировић (*Православље и њолишика*, Београд, 2003), где се „национализам“ разуме у складу са својим изворним значењем „свест о националној припадности“, изведено и „родољубље“, „родољубивост“, а никако националистичка искључивост, па и шовинизам, како се у новије време схвата овај злосрећни појам. „Такав национализам Свети Сава је смислио, у народну душу укоренио и своје народу као *осиџварени идеал* (курзив – ДТ) у аманет оставио“, казује владика Николај, истичући да „његов национализам није ни узак ни искључив“. Иако је своје „најимпресивније младићске године провео у... интернационалној средини“ (Свете Горе), пише мудри владика, „Сава није постао интернационалист, но жарки јеванђељски националист“, „није дао да се до његовог срца дохвати шовинизам или искључивост према другим народима, ближим и даљим, него је пружао своју помоћ свакоме народу Божијем на земљи где год је долазио и где год је могао“. Не осећају ли баш зато савремени, страни и домаћи наводни интернационалисти тоталитарног ума и освајачких намера светосавље као највећег непријатеља, јер је оно, будући еванђељско, истински универзално, што њихов сужени глобализам никако није, а уједно је и јасно национално, српски самосвесно, а не анационално бесловесно? Иста својства чине га неприхватљивим и сваком ускогрудом верском или националистичком фундаментализму и екстремизму. Исламисте вређа празновање школске славе Светога Саве у национално мешовитим срединама, а не тако давно је реис-ул-улема Исламске заједнице у БиХ Хусеин Кавазовић упозорио на то да се ради стварања повољног амбијента за некакве зликовачке намене против Бошњака, „величају ратни злочинци и њихови политички резултати, *џромовира свейосавска идеологија* (курзив – ДТ) и донекле усташизација културног, образовног и медијског простора“. Постављање светосавља у исту раван са ушаством није само скандалозно, већ и морално монструозно. Извесни Златко Пинтер на *Бранишељском џоршалу*, позивајући се, нажалост, и на неке српске „ауторитете“, пише, између осталог, да је „радикална клеро-

националистичка идеологија звана 'светосавље' (настала 30-их година прошлог века у крилу српског фашизма – са Николајем Велимировићем и Димитријем Љотићем као водећим идеолозима), главни духовни покретач свих зала која се рађају и извиру из данашње Српске православне цркве“. Иако увек ваља имати на уму стару истину: није шта ти каже, него ко ти каже, пред оваквим опсесивним антисветосавним идеолошким харангама није допуштено остати нем и без одзива. Јер, реч је о живим, опасним намерама оних који су и најужорнијег хришћанина и неодступног светосавца, благопочившег патријарха Павла били спремни да оптуже као ратног хушкача. Грех му је, по свој прилици, био у томе што је у трагичним ратним искушењима стао уз свој народ, као што је то СПЦ увек чинила. Да ли се, можда, очекивало његово пастирско приклањање душманима српства? Поменути Пинтер се не уздржава и пушта на вољу имагинацији закрвављене мржње: „Патријарх не види реке крви које теку око њега и не стиди се масовних клања и зла које су његови сународници чинили и чине, нити о томе говори“. А наш патријарх је неуморно говорио: „Будимо људи!“ и „Обавезни смо и у најтежој ситуацији да поступамо као људи и нема тог интереса, ни националној ни њојединачној (курзив – ДТ), који би нам могао бити изговор да будемо нељуди“. Ни једноставнијег, али ни захтевнијег светосавског аманета за свако време и за све времена – успети, и у добру, а поготово у злу, бити и остати човек. Рекао је честити патријарх Павле и да неће не велику, него ни најмању Србију, по цену злочина. Мрзитељима ни то није било довољно...

У вези са омиљеним антисветосавским аргументом муслиманских аутора и пропагандиста, да је Свети Сава у својим списима ширио мржњу према исламу, нужно је приметити да на теолошком плану један хришћански архијереј из XII/XIII века свакако није могао исказивати одушевљење вером Алаховом и њеним веровесником, нити је сматрати путем ка божанском спасењу. Он је, као што је познато (онима који о томе нешто знају) у своје *Законоправило* унео преко сто канонских и законских византијских списа, преведених на српскословенски језик. Међу њима је у 61. глави, под бројем 21, догматски,

апологетско-полемички спис светог Јована Дамаскина о измаилћанској вери, постављен на крају списа светог Епифанија Кипарског *О јересима*. Дамаскиновом тексту придодати су и одељци из списа Георгија Монаха (IX век) *О вођи Сарацина - Мухамеду који је и Мухумејш*. Поред овог текста из пера једног од првих хришћанских изравних познавалаца ислама, Свети Сава је у *Законоправило* унео и „Чин који се врши над онима што се од Сарацина обраћају чистој, истинитој хришћанској нашој вери“, као и одговоре неких светих отаца на питања о исламу. Није, дакле, Свети Сава програмски ширио неку посебну мржњу према исламу, већ је први Србима пренео оно што су о Мухамеду и вери коју је проповедао написали византијски теолози. А како је тада могло другачије бити? Да је све или бар много тога ствар намере са којом се тумачи стара историја, сведоче нам и речи из рамазанске честитке патријарха Порфирија (маја 2021): „Сматрам благословом Божјим што ми је пружена прилика да браћи муслиманима, који живе широм наше отаџбине, упутим срдачне честитке. Моја радост је утолико већа што чиним исто оно што је још у тринаестом столећу чинио Свети Сава, када је посетио и склопио пријатељство са калифом Великог Вавилона, односно Багдада, и султаном Великог Египта, односно Каира. Тиме је Свети Сава указао будућим поколењима православних хришћана да са муслиманима треба да граде мир, сарадњу и пријатељство“.

Делује сувише идеалистички, неки би рекли и наивно... Али, то је истински јеванђељски приступ, једини примерен Цркви, као „телу Христовом на земљи“.

Следити високи идеал светосавске пуноће Логоса у ово време обездуховљености и свеопште сумње у смисао егзистенције изнад равни пуког физичког преживљавања, задовољавања телесних потреба и претежно ниских порива никако није лако (а када је било?), али му треба истрајно тежити. Такав избор представља једини изгледан пут ка мети за српски, али у бити и сваки други православни и ини народ који, истовремено остајући привржен универзалном систему вредности и јединствен у свом идентитету, жели да буде добар и поуздан, уважен сосед у окружењу и да се активно и равноправно укључи у бурна и изазовна

збивања на планети. Сарађујући са свима, а остајући свој. Може ли се у томе успети? Многи нас уверавају да не може, да се свет из основа променио, да је боље да заборавимо на Светога Саву и не оптерећујемо се, како воле да кажу, назадним верским и националним митовима. У најширем смислу, међутим, како је то још давно запазио владика Николај, „Свети Сава може бити и данашњој Европи учитељ у здравом национализму, јеванђелском и органском“ и у томе је он „потпуно савремен и још више него савремен – он је човек будућности. И у томе он је био и остао до овога дана Европејац, и то јединствен међу Европејцима“. Наша садашњост јесте будућност о којој је зборио владика Николај. Ко може разложно оспорити да би савременој, махом постхришћанској Европи на судбоносном раскршћу између Бића и Ништавила, између себе и несебе, образац светосавског „јеванђелског национализма“ могао бити пут излаза из дубоке и неизвесне кризе? Неки то већ и почињу схватати... Баш зато луциферски неимари те посвемашње, планетарне кризе и осећају снажну одбојност и дивљу мржњу према светосављу и оним Србима који су му одани. У ширем смислу то важи за васцело православље и све православце који нису заборавили да то јесу и не желе престати да буду. То није никаква „теорија завере“ или српска, односно православна самозаваравајућа или самосажалевајућа, виктимистичка фантазија, већ груба истина коју догађаји већ одавно уверљиво, а ове дане и драматично потврђују. Група заслепљених анархолибералних антитеиста упала је 2025. на Светосавску академију Матице српске у Новом Саду, са намером да је осујети, а још 1925, дакле пре целог једног века, ректор Београдског универзитета, професор Павле Поповић, саставио је извештај министру просвете Светозару Прибићевићу о сличном насртају скупине левичара на свечаност поводом Савиндана!

Има ли одиста разлога да, упркос свим изазовима и порицањима, укључујући и оно најпогубније, самопорицање, у светосавском заједништву духа и културе, које је изнад догађајне историје и њених повремених и привремених заокрета, Срби самосвесно, достојанствено и реалистично не наставе кретање данашњим и сутрашњим светом и временом, ван којих и без којих ниједно у себе

затворено и издвојено национално прегнуће нема изгледа на успех? Уверен сам да таквих разлога нема. Напротив!

Једино као светски људи, Срби и ствараоци своје судбине, уз Божију помоћ и у сарадњи са људима и народима добре воље, будућности можемо имати. Свети Сава нас својим аманетом на такво понашање обавезује, даје нам пример и указује на прави пут. Многи би били срећни да имају таквог путокасца. Само још да Срби то саборно схвате и трајно прихвате.

Darko Tanasković

SAINT SAVA TODAY (AND ALWAYS)

Abstract. The paper shows the greatness of the spiritual and secular gift that the nobleman Rastko Nemanjić, as Saint Sava, gave to his Serbian people. Saint Sava obliged us with his legacy, gave us an example and pointed us to the right path. In this regard, Serbs should be happy to have such a pathfinder.

Keywords: Saint Sava, Saint Sava, Nemanjić, Serbianness, Orthodoxy.

Александар Раковић

СРПСТВО И ФК ЦРВЕНА ЗВЕЗДА*

Резиме: Овај рад допуњеније показује како је Фудбалски клуб Црвена звезда чак и у социјалистичко време (1945–1991) изградио и задржао српски и свесрпски идентитет. У време када није било ни српске династије нити српске државе и док је Српска православна црква била потиснута на маргине друштва, ФК Црвена звезда је имао интегративну улогу за српски народ у социјалистичкој Југославији. Суштина Црвене звезде била је српска, сакривена иза комунистичког имена и знака.

Кључне речи: ФК Црвена звезда, Београд, Србија, српство, Југославија, фудбал, идентитет.

Српство у спортском друштву и фудбалском клубу Црвена звезда може се у непрекинутом низу пратити од оснивања 1945. до данас. У социјализму је суштина Црвене звезде била доминантно српска, сакривена иза комунистичког имена и симбола. Притом, Црвена звезда је основана 4. марта 1945. у Краљевини Југославији, три дана пре него што је 7. марта 1945. успостављена Демократска Федеративна Југославија, с комунистичким руководством на челу.

* Рад је настао у оквиру научноистраживачке делатности у Институту за новију историју Србије, коју финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије, на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада Института за новију историју Србије у 2025. години бр. 451-03-136/2025-03/200016 од 4. 2. 2025. Овај рад је измењена и допуњена верзија чланка: Aleksandar Raković, „The Serbian Identity of FK Crvena zvezda (FC Red Star Belgrade) in the Socialist Era: Perspectives from Memoirs and Biographies“, Tokovi istorije (Currents of History), 3/2024, 247–262.

Од СК Велика Србија до ФК Црвена звезда

Борачко друштво Српски мач из Београда основало је 1906. фудбалску секцију. Боје српског мача биле су црвено-плаво-беле. Због унутрашњих неспоразума, неколико играча иступило је 1911. из Српског мача и основало је фудбалски клуб БСК (Београдски спортски клуб). Боје БСК-а биле су плаве односно плаво-беле. БСК је постао најпопуларнији клуб у Београду, а 1913. основан је нови београдски фудбалски клуб – СК Велика Србија. Име клуба Велика Србија дато је у славу на српске победе у Балканским ратовима (1912–1913), када је Краљевина Србија ослободила и присајединила Стару Србију и Јужну Србију. После Првог светског рата и пошто је 1918. створена Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, БСК и СК Велика Србија су 1919. обновили рад, с тим што је СК Велика Србија променила име у СК Југославија. Боје дресова СК Југославије биле су црвене односно црвено-беле.¹

У фудбалској лиги Краљевине СХС/Југославије, београдски црвено-бели (СК Југославија) и београдски плаво-бели (БСК) били су „вечити ривали“.² Но, поред тог београдског и српског ривалства, фудбалски клубови из Београда највише су између 1923. и 1941. одмеравали снаге са загребачким клубовима ХШК Грађански (1. ХШК Грађански), ХШК Конкордија и ХАШК, као и с Хајдуком из Сплита.

Историчар Дејан Зеџ пише да су фудбалски клубови у Краљевини СХС/Југославији за многе постали националне институције и да су успеси БСК-а, Југославије, Сокола из Београда, Војводине из Новог Сада и Славије из Сарајева сматрани српским победама, а успеси Грађанског, Конкордије, ХАШК-а, Хајдука и САШК-а из Сарајева сматрани хрватским победама. Посебно због хрватског национализма испољаваног на утакмицама Грађанског из Загреба, Срби из Хрватске (као и Славоније и Далмације), почели су током тридесетих година да навијају за београдске клубове БСК и Југославију.³ Током нацистичке

1. Данило Стојановић, Чика Дачине успомене, Београд: СД Црвена звезда, 1953, 28–70.

2. Видети: Љубомир Вукадиновић, Вечити ривали, Београд: Књижара „Иван Гундулић“, 1943.

3. Дејан Зеџ, „Кратак осврт на појаву фудбалских навијача у Краљевини СХС/Југославији“, Гласник Етнографског института САНУ, 2/2016, 232–233.

окупације Југославије, СК Југославија је морала да промени име у СК 1913.

Међутим, након победе југословенских комуниста у Другом светском рату, одлуком нових комунистичких власти социјалистичке Југославије, 1945. су укинута београдски клубови БСК и СК 1913 (СК Југославија) и њихови загребачки ривали Грађански, Конкордија и ХАШК. Сви ти клубови били су шампиони Краљевине СХС/Југославије, а на терет им се стављало што су играле у окупираној Србији и у Независној Држави Хрватској. Хајдук из Сплита је био једини шампион из тог времена који је обновио рад у социјалистичкој Југославији, јер се 1941. расформирано како не би играо италијанску лигу, а доцније упркос неким покушајима није обновљен у Независној Држави Хрватској.⁴ Уместо укинутих клубова, оснивани су нови, у складу с новом идеологијом: у Београду Црвена звезда и Партизан, а у Загребу Динамо.

Фудбалски клуб Црвена звезда био је део Омладинског физкултурног друштва Црвена звезда које је Уједињени савез антифашистичке омладине Србије основао 4. марта 1945. у Београду. Ипак, међу оснивачима ОФД Црвена звезда постојале су идеје да се обнове БСК или СК Југославија. Кошаркаш Срђа Калембер каже да су крајем 1944. он и још неки омладинци на припремном састанку за оснивање клуба односно спортског друштва, у кући на углу београдских улица Ђуре Салаја и Крунске поставили питање „хоће ли се звати БСК или Југославија“, а одговор је био: „Не, имаће ново име“. Калембер је рекао „ма немој молим те, хоћемо да се зове БСК или Југославија“. Предлагана су имена Борац и Напредак, а на крају је одлучено да се зове Црвена звезда.⁵

Фудбал је био најпопуларнији спорт у Југославији, па је носилац идентитета Црвене звезде био фудбалски клуб. Кроз ФК Црвена звезда читавала се спона с БСК-ом и Југославијом. С тим у вези, један од оснивача Црвене

4. Након што је Хајдук одбио 1941. играти у талијанској лиги, проглашен је незаконитим, *Večernji list*, 30. свибња 2018.

5. Телевизијска серија *Били смо прваци света*, друга епизода (2/24), Београд: Радио-телевизија Србије, 2014.

звезде Љубиша Секулић каже: „Ми смо основани пре Партизана и покупили смо све играче БСК-а и Југославије. Тако да Партизану ништа није остало из Београда, па су довели из Загреба“, „тако да нису имали навијаче, јер су били Загрепчани“. Властимир Пурић, који је присуствовао оснивачкој седници Црвене звезде и потом је био у руководству фудбалског клуба, ово тумачи на исти начин: „Црвена звезда је била најпопуларнији клуб у Србији и Београду“, „јер је била састављена од играча два предратна клуба која су опет била најпопуларнија у Србији. То су били БСК и Југославија. Дакле, Звезда је састављена од играча БСК-а и Југославије“, „за које је Београд већ навијао“.⁶

Црвена звезда је наследила стадион СК Југославије. Поред тога, Црвена звезда је од СК Југославије наследила и црвено-беле боје. Стога се у јавности стицао утисак о већој блискости Црвене звезде са СК Југославијом. Ипак, у првој званичној књизи ФК Црвена звезда *300 утакмица Црвене звезде*, објављеној 1952. године, биографије Звездиних фудбалера сведоче да су у подједнаком броју дошли из БСК-а и СК Југославије.⁷ Притом, капитен Црвене звезде Рајко Митић, бивши играч БСК-а, оженио се 1953,⁸ а венчање је обављено и у Српској православној цркви, што је било сасвим ретко у време тврдог комунизма.⁹ С тим у вези је важно и мишљење Милета Коса – главног и одговорног уредника *Партизановој весника* – да је оснивање Црвене звезде било „само невешто прикривен наставак традиције угледних предратних друштава БСК и Југославија којима је у међувремену забрањен рад“.¹⁰

На основу историје клубова и историје фудбалера – али и идентитета навијача – могу се извући две линије генезе ФК Црвена звезда. Једна линија почиње 1906. настанком фудбалског клуба Српски мач, а од 1911. наставља се његовим побочним изданком БСК-ом. Друга траса почиње

6. Документарни филм 75 Звездиних година - Оснивање клуба, Београд: Црвена звезда маркетинг, 2020.

7. 300 утакмица Црвене звезде, уредник Велибор Тоболар, Београд: ФК Црвена звезда, 1952, 14–34.

8. Бранислав Р. Јоцић, Рајков пут до звезда, Београд: Б. Р. Јоцић, 2009, 294.

9. Лична архива, фотографија с црквеног венчања у мом поседу.

10. Заборављене 32 године историје, Мојасcrvenazvezda.net, 3. фебруар 2012.

1913. оснивањем СК Велика Србија која 1919. мења име у СК Југославија, а 1941. још једном мења име у СК 1913. Оваквом поставком јасно уочавамо српску нит у ФК Црвена звезда, која потиче из народне и грађанске традиције. Међутим, и међу утицајним српским комунистима било је оних који су Црвену звезду везивали за Србију и српски идентитет.

Црвена звезда као „окупљалиште српских националиста“ и Туђманове интервенције у Партизану

Владимир Дедијер пише да је Влада Народне Републике Србије, коју назива „српском владом“, на прелому четрдесетих и педесетих тајно финансијски помагала Црвену звезду, насупротив директиви Политбироа Централног комитета Комунистичке партије Југославије да се фудбалским клубовима не додељују никаква средства из државног буџета.¹¹ Према Фрањи Туђману, Црвена звезда је током педесетих била видљиво устројена као српски фудбалски клуб. Туђман о томе каже: „Шеф србијанске Удбе, Крцун Пенезић, тада је жарио и палио Црвеном звездом као окупљалиштем српских националиста, али под комунистичким водством“.¹² Богдан Тирнанић указује на појаву неговања српске традиције у комунистичком руху: „Ако не можеш да славиш крсну славу, навијај бар за Црвену звезду“.¹³

Фискултурно друштво при Централном дому Југословенске армије Партизан основано је 4. октобра 1945.¹⁴ Пошто клуб није више имао ресурс играча из београдских клубова, неки истакнути играчи, које је довео ФК Партизан, играли су претходно за репрезентацију Независне Државе Хрватске.¹⁵ Но, Југословенска армија (од 1951. Југословенска народна армија) је фудбалерима, да би их привукла у Партизан, нудила материјалне привилегије. Притом, Југословенска армија је

11. Владимир Дедијер, *Изгубљена битка Ј. В. Стаљина*, Сарајево: Свјетлост, Просвета, Ослобођење, 1969, 221–222.

12. Darko Hudelist, *Tudman*, Zagreb: Profil International, 2004, 216.

13. Bogdan Tirnanić, *Beograd za početnike*, Beograd: Narodna knjiga, 2006, 13–16.

14. ФК Партизан 1945–2017, приредио Милован Јоличић, друго, допуњено издање, Београд: М. Јоличић, 2023, 8.

15. *Beogradski Partizan proslavili su reprezentativci 'endehazije'*, *Dnevno.hr*, 11. veljače 2014.

била богатија од такмаца, привлачила је добре играче, давала им чинове, запошљавала их као спортске референте у Дому армије и додељивала им станове. Ако би им се који добар фудбалер другог клуба допао, био би позван у војску и морао би да игра за Партизан. Иницијатор оснивања Партизана и тадашњи начелник Политичке управе Генералштаба Југословенске армије Светозар Вукмановић Темпо сведочи како фудбалска публика није могла да прихвати те привилегије које су биле повезиване с Партизаном.¹⁶

Политичка управа Југословенске армије је чак тумачила да су скандирања навијача Црвене звезде „Уа Партизан“ – у сезони 1947/48. када је мобилисан Звездин центарфор Јован Језеркић – непријатељски однос омладине према армији и партизанима. Омладинци су приговарали да се Партизан и партизани не могу изједначавати.¹⁷ Испровоцирани официри су после другог или трећег вечитог дербија опасачима претукли једног навијача Црвене звезде.¹⁸ Технички директор Црвене звезде, Александар Аца Обрадовић изјавио је 1995. за Дугу да је тај инцидент имао „трагичне последице“, па изгледа да је тај навијач подлегао повредама.¹⁹

Када је југословенски председник Јосип Броз Тито затражио објашњење за скандирање „Уа Партизан“, Дедијер му је показао фотографије репрезентације Независне Државе Хрватске и фудбалског тима Партизан, на којима су чак шесторица фудбалера играла и за једне и за друге. Титу та чињеница није била позната, а потом је пао притисак на Црвену звезду због повика против Партизана.²⁰ Ипак, посебан скандал догодио се када је 2. маја 1948. београдска публика навијала за мађарски МТК против Партизана. СКОЈ је те навијаче назвао „реакцијом“, па чак „бандом“. То је била још једна манифестација незадовољства која је имала политичку конотацију.²¹

16. Svetozar Vukmanović Tempo, *Revolucija koja teče*, knjiga druga, Beograd: Komunist, 1971, 28.

17. Исто, 28–29.

18. Dragiša Kovačević, *Derbi*, Beograd: PTT Srbije, 1995, 47.

19. *Naši igrači su imali po tri noge*, Duga, 1995.

20. Лука Мичета, *Крик страсти и маршеви тријумфа*. Др Александар Обрадовић импресарио Црвене звезде, Београд: Чигоја штампа, 2015, 37–38.

21. Nikola Mijatov, *Sport u službi socijalizma. Jugoslovensko iskustvo 1945-1953*, Beograd: Čigoja štampa, Institut za savremenu istoriju, 2020, 378.

Но, да би се избегао даљи антагонизам омладине према армији односно Партизану, Светозар Вукмановић Темпо пише да војска није мобилисала Звездиног капитена Рајка Митића.²² Дедијер притом сведочи како је Темпу рекао да ће се направити „политичко питање“ ако Митић „пређе силом из Звезде у Партизан“ јер „народ то неће разумети“, а због Језеркића су већ избиле „демонстрације“.²³

У исто време док су се Црвена звезда и Партизан политички надметали у Београду, у Хрватској је примећено да је фудбал постао полигон за испољавање национализма и шовинизма. С тим у вези, Политбиро Централног комитета Комунистичке партије Хрватске разматрао је 19. децембра 1950. извештај трочлане партијске комисије „о негативним појавама у спорту“. Комисија је уочила да се у Хрватској шири пропаганда за „стварање фронта спорта у Хрватској против спорта у Србији“ за одбрану од „хегемонистичких настојања Београда“. Комисија је притим приметила да све више партијских функционера улази у управе фудбалских клубова, да ту заступају интересе клубова а не интересе комунистичке партије, да спортски руководиоци у Хрватској сматрају да београдске савезе и спортисте „кривим за све“.²⁴

Када је реч о конкретним догађајима, комисија је 1950. написала да „непријатељски елементи“ користе Хајдукове руководиоце Анту Јурјевића и Јуру Билића – иначе партијске функционере – против Црвене звезде и београдске штампе. Стога је комисија предлага да ова двојица иступе из управе Хајдука, али и да се републичким фудбалским савезима дају, када је реч о кажњавању неспортског понашања играча, шири овлашћења у односу на Фудбалски савез Југославије.²⁵

Но, и после извештаја комисије дошло је до озбиљног националистичког испада након фудбалске утакмице Динамо–Црвена звезда, која је 9. децембра 1951. играна у Загребу. Након победе Динама над Црвеном звездом

22. Svetozar Vukmanović Tempo, нав. дело, 28–29.

23. Владимир Дедијер, нав. дело, 219.

24. Čedomir Višnjić, Vreme sporta i razonode. Titina Hrvatska i njeni Srbi 1951–1971, Zagreb: SKD „Prosvjeta“, 2017, 47–48.

25. Исто, 48–49.

са 1:0, маса навијача славила је на загребачким улицама повицима „Загреб–Сплит–Сарајево–Земун“ и певањем песама, а хрватским набојем. Ухапшено је 46 навијача Динама, а против деветорице се водио судски поступак, на ком је доказивано да слоган „Загреб–Сплит–Сарајево–Земун“ наводно није имао усташку конотацију.²⁶

Поред партијских руководиоца који су долазили на челне клупске позиције, у руководства фудбалских клубова улазили су и припадници разних југословенских служби.²⁷ Александар Ранковић је био навијач Партизана,²⁸ притом још и међу иницијаторима оснивања овог спортског друштва.²⁹ Поред видне нетрпељивости према Црвеној звезди, на хрватским стадионима се на прелазу четрдесетих и педесетих ускликивало и „фуј Партизан, четници, српски кољачи“.³⁰ Али, прилике око Партизана су се у наредној деценији додатно закомпликовале.

Наиме, на чело Тениског клуба Партизан 1952. дошао је пуковник ЈНА Фрањо Туђман, да би 1953. био изабран за члана управе Спортског друштва Партизан, а 1954. већ је напредовао на место секретара спортског друштва. Туђман је 1958. постао председник Спортског друштва Партизан. У то време Управа државне безбедности за град Београд, на челу са Животијем Србом Савићем, иначе ранковићевцем, покушала је да преузме ФК Партизан. Дарко Худелист пише да је Туђман добио наређење од генерала армије ЈНА Ивана Гошњака, који је тада био Државни секретар за послове народне одбране ФНР Југославије, да заведе ред у фудбалском клубу и онемогући Савића да ФК Партизан стави под контролу. Стога је Туђман 1958. на место председника ФК Партизан поставио генерал-пуковника Мартина Дасовића, који је био начелник Гошњаковог кабинета.³¹

Потом су уследиле и две највеће Туђманове интервенције које се тичу идентитета Партизана. Прва је била промена Партизанових црвених односно црвено-плавих дресова, с

26. Исто, 51.

27. Исто, 48.

28. Svetozar Vukmanović Tempo, нав. дело, 29.

29. ФК Партизан 1945–2017, 8.

30. Ćedomir Višnjić, нав. дело, 47.

31. Darko Hudelist, нав. дело, 209–213.

тим да, наглашава Туђман, није долазило у обзир да нови дресови буду чак и у бојама југословенске тробојке (плаво-бело-црвено). Туђман каже како ни преко боје дресова није желео било какву асоцијацију с Црвеном звездом. Стога је као председник СД Партизан 1958. наметнуо црно-беле боје и о томе каже: „Но најважније ми је било да се Партизан, због боје дреса, не поистовјети, у идејном смислу, са снагама које су се окупљале око Црвене звезде“. Даље, истакнути Партизанов капитен Стјепан Бобек казао је Дарку Худелисту да су поред Туђмана у одабиру црно-белих боја тада учествовали још Артур Такач, један од оснивача Партизана, и он: „Нећемо погријешити ако кажемо да су за садашњу црно-бијелу боју дреса Партизана најзаслужнија три Хрвата, и још к томе три Загрепчана: Такач, Францек и ја“.³²

Друга интервенција је извршена на Скупштини СД Партизан 1960. када је донета одлука да се име спортског друштва промени у Југословенско спортско друштво Партизан. Према Туђману, то је учињено јер „постојала је велика опасност да Партизан изгуби опћејугославенско, а тиме и хрватско обиљежје и буде препуштен водству великосрпски оријентираних снага у републичким и локалним органима србијанске Службе сигурности“.³³ Туђман је крајем 1960. добио генералски чин, а у лето 1961. напустио је Београд и место председника ЈСД Партизан.³⁴ Вратио се у Загреб где је 1961. основао Институт за хисторију радничког покрета Хрватске.

Худелист примећује да су Туђманови потези интервенције на Партизановом идентитету направљени у време његове транзиције од титоисте ка хрватском националисти.³⁵ Туђман је добро промислио шта би требало да уради како Партизан не би добио српски оквир, док је – подвлачи Туђман – Црвена звезда тада имала српски идентитет. Притом, Туђман се позивао на наводни хрватски идентитет Партизана, очито да би направио спону с првом генерацијом фудбалера који су у Партизан доведени из

32. Исто, 215–217.

33. Исто, 217–218.

34. Исто, 271.

35. Исто, 215.

Хрватске. Дакле, Туђман је у Партизану направио добро смишљену диверзију и навијачима Партизана уопште не би требало спочитавати те Туђманове године, јер СД Партизан је био прва жртва Туђмановог хрватског национализма.

ФК Црвена звезда и окупљање Срба у време хрватског Маспока

Када се све ово узме у обзир, не треба да чуди што су се Срби у социјалистичкој Југославији везивали за Црвену звезду. У време када није било српске династије, нити српске државе, док је Српска православна црква била потиснута на маргине друштва, Црвена звезда је имала улогу интегративног фактора за српски народ. То се јасно видело током Маспока у Хрватској (1970–1971), када се српски народ посебно осетио угрожен.

Српски политиколог из Загреба Чедомир Вишњић објашњава да су Срби у Хрватској пратили Радио Београд и емисију „Време спорта и разоноде“, да би слушали преносе фудбалских утакмица. У исто време Радио Загреб је емитовао преносе утакмица у емисији „A sada sport i glazba“, али Срби то нису слушали. Наиме, сматрали су да се српски идентитет чува навијањем за Црвену звезду, слушањем Радио Београда и гледањем Телевизије Београд.³⁶

Вишњић пише како се средином шездесетих око ФК Црвена звезда „произвела, сабрала велика друштвено-политичка моћ на савезном и, нарочито, на српском плану“. Црвена звезда је, пише Вишњић, и после Крцунове погибије „била у сигурним политичким рукама“. С друге стране, у Бакарићево време, у руководству СР Хрватске није било утицајних звездаша.³⁷

Притом, првенствена утакмица Хајдук–ОФК Београд (23. септембар 1970) прекинута је почетком другог полувремена при резултату 2:2, када је судију погодио камен бачен са источне трибине Хајдуковог стадиона. Надлежна комисија Фудбалског савеза Југославије регистровала је 6. октобра 1970. ту утакмицу службеним резултатом 3:0 за ОФК Београд.

36. U Beogradu promovisana knjiga Vreme sporta i razonode: Titina Hrvatska i njeni Srbi 1951–1971, Banija.rs, 27. decembar 2017.

37. Čedomir Višnjić, нав. дело, 231, 244–245.

Међутим, то је довело до дводневних нереда у Сплиту. Хајдукови навијачи су позивали руководство да Хајдука иступи из југословенске лиге. Демолирали су три аутомобила београдских регистрација, а четврти бацили у море. Полупали су и киоск београдске Борбе. Под притиском, председништво Удружења прволигаша поништило је 20. октобра 1970. одлуку комисије и утакмица је регистрована резултатом 2:2, иако је преостало да се одигра чак 40 минута.³⁸

Потом је 8. новембра 1970. у Сплиту гостовала Црвена звезда. Очи југословенске јавности биле су упрте у ову утакмицу, због страха да ће се нереди поновити. Неки сплитски таксиста је казао да се у Југославији славе три празника (Празник рада, Дан борца и Дан Републике), а да само Сплит слави и четврти дан: „Тај дан ван је кад нам ‘Звезда’ дојде. Тога дана је у нас увик била ‘фешта’, па је и данас“! Црвену звезду су дочекале Хајдукове заставе и „миле тробојнице“ (хрватске боје црвено-бело-плаве) које су се вијориле по читавом граду. Но, нереда на овој утакмици није било. Ипак, *Илустрована политика* је разговарала с неким Хајдуковим навијачима који су негирали да су претходни нереди имали везе с хрватским шовинизмом, већ да је бес тада усмерен против аутомобила београдске регистрације који су били у власништву „Инекса“.³⁹

Притом, четворица навијача Хајдука су се 1971. испод Авалског торња сликала с Хајдуковом заставом, а на грбу су, у централном пољу, уместо петокраке ставили шаховницу. Око грба су насликали лоровов венац, али тако да сваки лист подсећа на латично слово U, а на ленти је стајало 1911–1971.⁴⁰ Скоро у исто време, *НИН* је у априлу 1971. објавио фотографију навијача Црвене звезде који су Звезду пркосно пратили на гостовању сплитском Хајдуку. На њиховим ћириличним транспарентима с грбом Црвене звезде писало је „Поносе Книнске Крајине“ и „Увек с вама навијачи из Бенковца“.⁴¹

38. Nezadovoljni navijači Hajduka su prevrnuli tri automobila beogradskih registracija, a jednoga bacili u more, Dalmatinski portal, 23. rujna 2022.

39. Ко су то хајдуковци, Илустрована политика, 17. новембар 1970.

40. Из моје архиве. Фотографија у мом поседу.

41. Успон и пад, *НИН*, 25. април 1971. Испод слике је грешком стајало да је реч о амбијенту са стадиона Црвене звезде иако се јасно види да је реч о трибинама знатно мањег Хајдуковог стадиона „Стари плац“.

Према сведочењу протојереја-ставрофора Дејана Дејановића, владика горњокарловачки Српске православне цркве Симеон Злоковић дао је у време Маспока задатак својим свештеницима да у народу шире свест о навијању за Црвену звезду и читању београдске *Полишике*.⁴² Било је примера да је на црвеном пољу личке капе, уместо српска четири оцила, као ознака припадности везен грб Црвене звезде.⁴³

Борислав Михајловић Михиз се присетио догађаја, када је под утицајем Маспока српским писцима забрањено да 6. маја 1971. наступају у Задру, па је уместо тога, истог дана на Ђурђевдан, тај скуп одржан на отвореном, пред 4.000 људи, у далматинском залеђу, у српском селу Ислам Грчки. Михиз о томе каже: „Народ је силазио с планина и, будући да се тад није ни имала српска застава, нити се смела носити, приметили смо једну групу која је носила заставу клуба Црвена звезда“.⁴⁴

Мило Ломпар пише о пријатељској утакмици Хајдука и Црвене звезде која је 5. августа 1971. одиграна у Сплиту. Хајдукови навијачи гађали су свим и свачим фудбалере Црвене звезде. Ломпар о свом сећању на ту утакмицу каже: „Оно што у дечачким очима беше тако мутно и нејасно, тако застрашујуће зачудно, одједном постаје савршено јасно: до свега је дошло зато што су црвено-бели дресови – у том рају титоистичке толеранције – представљали српску заставу“.⁴⁵

С тим у вези, Душан Савић сведочи о утакмици између Хајдука и Црвене звезде, која је играна на православни Васкрс 10. априла 1977. а те године се поклопио с датумом на који је 1941. основана Независна Држава Хрватска. Дакле, тај меч је имао симболику. Према Савићевом сећању, навијач Црвене звезде из Книна је на тој утакмици

42. Из мојих белешки, на основу сведочења свештеника Дејана Дејановића (1930–2016), који је фудбалере Црвене звезде као навијач пратио и у Београду и на гостовањима. Дејановићева звездашка страст забележена је на званичном ДВД издању Звездина прва титула, Београд: FC Red Star Company, 2011.

43. Из моје архиве. Фотографија личке капе с грбом Црвене звезде је у мом поседу.

44. Мило Ломпар, *Дух самопорицања, треће издање*, Нови Сад: Орфеус, 2012, 10. Детаљније о скупу о Исламу Грчком у: *Čedomir Višnjić*, нав. дело, 414–415.

45. Мило Ломпар, нав. дело, 7–11.

прескочио ограду, дотрчао до средине травнатог терена, клекао, прекрстио се, пољубио Звездину заставу и забо је у центар. Ка њему су потрчала тројица навијача Хајдука, Звездин навијач их је оборио мотком на којој је била застава, а затим је потрчао ка шеснаестерцу где је поново клекао, пољубио заставу и још једном је зарио у траву, да би га потом милиција извела са стадиона.⁴⁶

У биографији Душана Савића помињу се градови и области изван Србије, од Книнске Крајине до Херцеговине, у којима је српски идентитет везиван за Црвену звезду.⁴⁷ Фудбалер Црвене звезде из Румуније Миодраг Белодедић, сведочи да се – када је током седамдесетих био дечак – у његовом српском селу Соколовац навијало за Црвену звезду и гледала Телевизија Београд, док је „Букурешт био град негде на крају света“.⁴⁸ Током осамдесетих на огради око терена стадиона Црвене звезде биле су окачене велике и дуге црвено-беле заставе на којима је ћирилицом писало: Книн, Бенковац, Подравска Слатина, Пакрац, Бањалука, Сарајево, Требиње, Херцег Нови, Вуковар, Нови Сад, Београд, Крагујевац, Ниш, Косовска Митровица, Скопље и тако даље.

Огромна српска тробојка у Барију и тријумф српства Црвене звезде

После Титове смрти постало је уобичајено да се на стадиону Црвене звезде громко певају песме „Играле се делије, насред земље Србије“, „Ко то каже, ко то лаже, Србија је мала“ и „Ој, војводо Синђелићу“ и да се вијоре црвено-плаво-беле заставе СР Србије (с црвеном петокраком звездом). Крајем те деценије на стадиону су се могле видети српске тробојке без ознака, а затим и српске заставе с четири оцила и двоглавим белим орлом. На прелому осамдесетих и деведесетих, на стадиону Црвене звезде певале су се и равногорске песме. У исто време, током осамдесетих се на Звездиним утакмицама још увек је клицано и Југославији.⁴⁹

46. Александар Апостоловски, Дуле Савић, Београд: Вихор, 2022, 162–164.

47. Исто, 167.

48. Светлана Мијатовић, Непоновљиви Миодраг Белодедић, Београд: АБЦ Глас, 1991, 35–38.

49. Из мог сећања.

То није била никаква противречност, већ су Срби сматрали Југославију својом државом. Дакле, Црвена звезда је у националном смислу била српски клуб, али је у односу према државној припадности – у деценијама социјализма – то био и југословенски клуб. Ипак, Црвена звезда никада није имала општејугословенски карактер. Због везе са ЈНА, општејугословенски карактер даван је Партизану.

Током осамдесетих српство се пробудило и међу најватренијим навијачима Партизана. Навијачи Црвене звезде и Партизана су, у знак солидарности, на гостовањима у Хрватској певали: „Партизан и Звезда два су клуба братска“. На финалним утакмицама кошаркашког плејофа између Црвене звезде и Партизана, навијачи оба клуба заједно су скандирали „титула Београду“.⁵⁰ Но, почетком деведесетих Југославија се распадала. Прекинуте фудбалске утакмице Динамо–Црвена звезда у Загребу (13. мај 1990) и Хајдук–Партизан у Сплиту (26. септембар 1990), најављивале крај југословенске државе и Грађански рат у Југославији (1991–1995).

Музичар Неле Карајлић (Ненад Јанковић), навијач сарајевског Жељезничара, а потом и београдског Партизана, овако је осликавао своје сећање на Сарајево и Босну и Херцеговину: „Тек крајем осамдесетих схватих зашто сви моји нахоревски другови, и Алексићи, и Ђокићи, и Радосављевићи, и Голијанини и Лазаревићи... сви навијају за Звезду. Када смо дијелили школске клупе седамдесетих година, чудио сам се како је могуће да толики број мојих другова тако добро познаје фудбалере из града стотинама километара удаљеног од њих. Када човјек одрасте, многе ствари му се покажу јаснијим“. Дакле, „Срби су навијали за Звезду. Наравно. Нарочито они из приградских насеља и са села. Звезда је била алтернатива свему ономе што су они подсвјесно осјећали. Звезда је била замјена за потиснута осјећања. Звезда је била знак идентификације, шљива испод које се окупљају преживјели. Звезда је била крсна слава свим православнима у Босни и Херцеговини“, а „Свети Никола, Свети Ђорђе, Свети Вид, арханђел Михајло, Свети Илија, Свети Јован... сви су они играли за Звезду“.⁵¹

50. То су догађаји у којима сам учествовао као навијач Црвене звезде.

51. Неле Карајлић, Фајронт у Сарајеву, Београд: Лагуна, Новости, 2014, 60–62.

Црвена звезда је 29. маја 1991. у Барију победила Олимпик из Марсеја (0:0, пеналима 5:3) и постала је фудбалски првак Европе. Након тога, Црвена звезда је 8. децембра 1991. у Токију постала светски шампион у фудбалу, кад је тријумфовала 3:0 над екипом Коло Коло, прваком Јужне Америке.

Има симболике у томе што је Црвена звезда на стадиону „Свети Никола“ у Барију освојила титулу фудбалског првака Европе, јер то здање носи име највеће крсне славе српског народа. Генерални секретар ФК Црвена звезда Владимир Цветковић изјавио је после утакмице: „Ово је за Србију, за Југославију, од нас... Црвене звезде“.⁵² На утакмицу су допутовали навијачи Црвене звезде из свих српских крајева, али и из расејања. Навијачи Црвене звезде су у Барију раширили огромну српску тробојку с четири оцила, која је прекрила највећи део горње трибине Звездиног стајања. То је био тријумф српства Црвене звезде, која је у социјалистичкој Југославији засводила Србе више него било која друга институција. Стадион Црвене звезде „Рајко Митић“ споменик је српству те епохе.

У ратовима деведесетих бројни навијачи Црвене звезде учествовали су у одбрани српских земаља. С тим у вези, на северној трибини стадиона Црвене звезде постављена је спомен плоча на којој пише: „Делијама, који су животе дали у отаџбинским ратовима 91–99. и свим преминулима, који су живели за наше победе“.

52. Za Srbiju, za Jugoslaviju, Tempo, 5. jun 1991.

Извори и литература

Документа и штампа

Лична документација и белешке

Ко су то хајдуковци, *Илустрована историја*, 17. 11. 1970.

Успон и пад, *НИН*, 25. 4. 1971.

Za Srbiju, za Jugoslaviju, *Tempo*, 5. 6. 1991.

Naši igrači su imali po tri noge, *Duga*, 1995.

Заборављене 32 године историје, *Moja crvenazvezda.net*, 3. 2. 2012.

Beogradski Partizan proslavili su reprezentativci 'endehazije', *Dnevno.hr*, 11. 2. 2014.

U Beogradu promovisana knjiga Vreme sporta i razonode: Titina Hrvatska i njeni Srbi 1951–1971, *Banija.rs*, 27. 12. 2017.

Nakon što je Hajduk odbio 1941. igrati u talijanskoj ligi, proglašen je nezakonitim, *Večernji list*, 30. 5. 2018.

Nezadovoljni navijači Hajduka su prevrnuli tri automobila beogradskih registracija, a jednoga bacili u more, *Dalmatinski portal*, 23. 9. 2022.

Књиге и чланци

Апостоловски, Александар, *Дуле Савић*, Београд: Вихор, 2022.

Вукадиновић, Љубомир, *Вечити ривали*, Београд: Књижара „Иван Гундулић“, 1943.

Дедијер, Владимир, *Изјубљена бишка Ј. В. Спалдина*, Сарајево: Свјетлост, Просвета, Ослобођење, 1969.

Зец, Дејан, „Кратак осврт на појаву фудбалских навijaча у Краљевини СХС/Југославији“, *Гласник Етнографског института САНУ*, 2/2016, 217–238.

Јоцић, Бранислав, *Рајков њиш до звезда*, Београд: Б. Р. Јоцић, 2009.

Карајић, Неле, *Фајронџи у Сарајеву*, Београд: Лагуна, Новости, 2014.

Ломпар, Мило, *Дух самојорицања*, треће издање, Нови Сад: Орфеус, 2012.

Мијатовић, Светлана, *Нејоновљиви Миодраг Белогедић*, Београд: АБЦ Глас, 1991.

Мичета, Лука, *Крик стирасџи и маршеви шпријумфа. Др Александар Обрадовић импресарио Црвене звезде*, Београд: Чигоја штампа, 2015.

Стојановић, Данило, *Чика Дачине усјомене*, Београд: СД Црвена звезда, 1953.

300 ушакмица Црвене звезде, уредник Велибор Тоболар, Београд: ФК Црвена звезда, 1952.

ФК Партизан 1945–2017, приредио Милован Јоличић, друго, допуњено издање, Београд: М. Јоличић, 2023.

Hudelist, Darko, *Tuđman*, Zagreb: Profil International, 2004.

Kovačević, Dragiša, *Derbi*, Beograd: PTT Srbije, 1995.

Mijatov, Nikola, *Sport u službi socijalizma. Jugoslovensko iskustvo 1945-1953*, Beograd: Čigoja štampa, Institut za savremenu istoriju, 2020.

Raković, Aleksandar, „The Serbian Identity of FK Crvena zvezda (FC Red Star Belgrade) in the Socialist Era: Perspectives from Memoirs and Biographies“, *Tokovi istorije (Currents of History)*, 3/2024, 247–262.

Tirnanić, Bogdan, *Beograd za početnike*, Beograd: Narodna knjiga, 2006.

Višnjić, Čedomir, *Vreme sporta i rasonode. Titina Hrvatska i njeni Srbi 1951–1971*, Zagreb: SKD „Prosvjeta“, 2017.

Vukmanović, Svetozar Tempo, *Revolucija koja teče*, knjiga druga, Beograd: Komunist, 1971.

Документарни филмови

75 Звездиних година – Оснивање клуба, Београд: Црвена звезда маркетинг, 2020.

Били смо прваци света, друга епизода (2/24), Београд: Радио-телевизија Србије, 2014.

Звездина прва школа, Београд: FC Red Star Company, 2011.

Aleksandar Raković

SERBDOM AND FK CRVENA ZVEZDA (FC RED STAR BELGRADE)

Abstract. The paper more completely shows that the Crvena zvezda Football Club (FC Red Star Belgrade) maintained both Serbian and pan-Serbian identity during the socialist era (1945–1991). With no Serbian dynasty or state, and the Serbian Orthodox Church marginalized, FK Crvena zvezda became a unifying factor for the Serbian people in socialist Yugoslavia.

Keywords: FK Crvena zvezda (FC Red Star), Belgrade, Serbia, Serbdom, Yugoslavia, football, identity.

Владимир Кеџмановић

СИЛОВАНА ИСТИНА (ИЗ КЊИГЕ ДВА КРСТА И ЈЕДНА КРВ)

Резиме: Након краја Другог светског рата, у Мостару, као и у другим деловима бивше Југославије који су били попришта монструозних усташких злочина над Србима, титоистичка пропаганда је те злочина умањивала и релативизовала. Једним делом је то чинила директно, а другим делом индиректно, успостављајући лажну патралелу између хрватских квинслишких, нацистичких формација и регуларних припадника краљевске војске у отаџбини, колоквијално називаних четницима. И поменуто умањивање и поменута релативизација у великој мери су кумовале новим злочинима над Србима деведесетих година прошлог века. Овај текст, као и књига којој припада, представљају покушај да се, борбом против лажи, умањи могућност да се таква злодела опет понове.

Кључне речи: Мостар, злочини над Србима, титоизам, усташе, муслиманска нација, Ватикан, породице страдалих.

Средином фебруара хиљаду деветсто четрдесет пете године, партизанске снаге – у којима су огромну већину чинили Срби – ушле су у Мостар, чиме је окончана немачко-хрватска окупација овог града.

Почела је изградња новог, социјалистичког друштва, заснована, између осталог, на паролама о „братству и јединству“ свих југословенских народа и народности.

У мостарском случају, то је значило, пре свега, на

„братству и јединству“ Срба и Хрвата, пошто до краја шездесетих година двадесетог века није постојала нација са великим словом „М“.

Значајан број усташких злочинаца у току рата је изгубио животе, значајан број је ухваћен, суђен и погубљен.

Значајан број је успео да побегне са немачким снагама и да се „пацовским каналима“, за које је логистику обезбеђивао Ватикан, докопа места на којима ће наставити да живе релативно безбедно и да раде на остварењу сна о поновном успостављању своје марионетске, злочиначке државе.

Није мали број злочинаца, међутим, који је успео да прође некажњено или са безначајним казнама и да се – поменули смо екстреман случај министра Д. Б-а – уклопи у нови систем.

Као што није мали број Срба из страдалих породица који ће у новом систему, из класних разлога, бити третирани као непријатељи.

Али – прича о Титовој Југославији није тема ове књиге.

Тема ове књиге, између осталог, јесте заташкавање усташких злочина које је у Титовој Југославији, посебно у каснијим фазама њеног постојања, на различите начине чињено – јер да није тако онда би оно о чему говоримо било давно написано, па ови редови не би били потребни.

А усташки злочини су заташкавани, управо као што су четнички преувеличавани, ако је веровати онима који су у том заташкавању и том преувеличавању учествовали – да свест о огромној диспропорцији у злочинству не би нарушавала слогу.

Каква слога може да буде заснована на лажи питање је које лучоноше „братства и јединства“ себи нису постављале, уз делимично прећуткивање усташких злочина потпуно прећуткујући оно на чему би истинско братство и истинско јединство могло бити засновано – заједничком српском пореклу херцеговачких православаца, муслимана и католика.

Фатална подела унутар једног народа којој је кумовала подела хришћанске вере по границама источног и

западног дела једног старог царства, тако је, у једном систему који веру у Христа није признавао, додатно продубљена и зацементирана, као што су безумном одлуком твораца јединства заснованог на лажи, за Титовог режима – уз гротескно објашњење централног комитета босанскохерцеговачких комуниста да „несавесни појединци“ у њих бацају смеће стварајући хигијенски проблем – зацементиране јаме са костима Срба које су усташе побиле, па су, тако, убијањем трага о њиховом страдању, жртве побијене и други пут.

Признавање муслиманске нације, које ће четврт века касније бити прокламовано и правдано, између осталог, потребом да се између српског и хрватског „национализма“ постави „тампон зона“, проблеме је, уместо да их реши, продубило, као што је, ономад, појава Турака и ислама на Балкану, додатно увећала муке Срба с католичанством.

Полумесецу који је, у средњем веку, стигао међу два крста, као нови разлог за проливање једне, братске крви, тако је, у атеистичком систему, верско име замењено националним, како би нови потоци крви могли да потекну.

А о томе да инсистирање на лажном братству и јединству, барем код једног дела титоиста није било само израз плиткоумља, него и лоше намере, најречитије говори чињеница да чак ни пракса формирања једне, хибридне, југословенске нације, иако није подразумевала суочавање са многима непријатном чињеницом порекла тог јединства, мада начелно и спорадично поздрављана, у пракси никада није истински подржана.

У мостарском случају, један од најсликовитијих докумената поменуте хипокризије представља монографија Зуке Џумхура, којом смо се – иако Џумхур није био ни тако значајна, ни тако негативна појава како би се из претходних редова дало закључити – пре свега из тог разлога у овој књизи толико бавили.

Као у Џумхуровој монографији, у Мостару ће, од хиљаду деветсто четрдесет пете, па све до почетка деведесетих година прошлог века, наставити да се акшамлучи и сеири, ужива у зеленој Неретви и ашикује око Старог моста, лиске

и табијазуси ће, уз хладну жилавку, својим шармантним безобразлицима наставити да одушевљавају суграђане и туристе, песници и сликари ће наставити да стварају дела инспирисана лепотама старог града...

Истинско сећање на ужас који се догодио у време Другог светског рата наставиће да, у тишини, живи у душама оних којима су тада побијени најмилији и оних који су њихову немашту муку осећали као своју.

У већ цитираним успоменама, сабраним у тексту „Неизбрисиви печати“, Борис Пешко даје потресан опис тог осећања:

„Већина мојих вршњака остала је без очева. У мојој души преламала су се различита осећања. Био сам срећан што ми је отац остао жив, а истовремено сам осећао нелагодност што ми је што предности у односу на другове. Обузимала би ме туга кад бих помислио да је у њиховим кућама једно мјесто било вјечито празно, посебно увече или негђељом за ручак, пошто сам волио да с оцем сједим за истим столом. У њиховим кућама осећао сам посебну атмосферу, топлину и тишину са најлашеном вјечитом одсушношћу најдражег и најцељенијег“.

Временом ће синови ОДВЕДЕНИХ Срба одрасти и кренути путевима којима их живот буде водио.

Многи ће напустити Мостар и разићи се на све четири стране света.

А када их пут буде враћао у родни град, и они ће бити ради да се препусте носталгичним успоменама и уживању у медитеранској ведрини, док ће мучне успомене ћутати дубоко у себи, као нешто што би, и када би се смело, било немогуће изговорити.

Када се сретну са потомцима сапатника својих предака, можда ће се, у пола гласа, како не би нарушавали „мултиетничку идилу“, каквом алузијом подсетити на зла која су се догодила и која су некима од њихових сродника скончала, а некима уништила животе, неповратно изменивши слику мостарске чаршије и у прећутану причу претворивши повест о сјајним данима српског Мостара.

Како су се, у тишини и кроз шапат, у далеким градовима

у којима су започели нове животе, са својом муком носили прауници и унуци оних који су граду на Неретви подарили тај сјај, а синови оних којима су крвници сопственог порекла мучки одузели животе – то су знали само они.

Шта се морало догађати у души електроинжењера Слободана Шаина, сина убијеног Љуба Шаина, потомка најбогатије предратне мостарске породице, који је тражио дозволу да пронађе тело свог покојног оца, али су му „надлежни другови“ одговорили да се „зацементирано не сме дирати“, не остављајући му другу могућност до да се нада како ће проћи и њихово и како ће, ако њега тада не буде, његови потомци ДНК анализом успети у ономе у чему он није?

Шта су све у себи криле сузе економисте Николе Милушића, сина убијеног Милана Милушића, који, већ на прве звуке песме „Мој Милане, јабуко са гране“, до краја живота неће моћи да не заплаче?

Шта је све скривала ћутња инжењера машинства Срђе Њуњића, сина убијеног Тоше Њуњића, који, сведоче његови пријатељи, о очевом страдању никада није изустиио ни реч?

На питање земљака зашто је, у већ поменутом тексту у женевском Трибуну, пропустио да именује посебну и посебно чудовишну верзију клерикалног фашизма која му је угасила огњиште, Десимир Деска Јањић је, кажу, одговарао како се погубна идеологија не може приписивати народима.

Као што и не може.

Али, зар чињеница да су, и пре него што се за термин фашизам знало, пред почетак и у току Првог светског рата, мостарски, као и сви други шуцкори, над Србима вршили злочине, истина у мањем броју, али са истим мотивом који је водио усташе у Другом светском рату, не говори да мржња која непрестано тиња и чека прву прилику да се наново разбукта, тражи објашњење које би било и прецизније и дубље од уопштене антифашистичке фразе?

Шта би на ово питање, после најновије репризе крваве антисрпске хистерије уприличене деведесетих година прошлог века одговорио тај храбри, образовани и интелигентни човек – остаје, нажалост, тајна.

Како било да било, у Слободановом, Николином, Срђином и Десимировом Мостару, осим на гробљима, успомена на времена у крви угушене славе, у новом, титоистичком времену остаће присутна само у знацима, трансформисана за потребе фабрикованих митова, у којима ће велика и страшна цензурисана истина бити стављена у службу лепо упаковане лажи – о чему најверљивије сведочи у овој књизи описана тенденциозно површна слика која ће се деценијама градити о животу и делу Алексе Шантића, једног од највећих мостарских Срба.

Успомена на већину жртава усташких злочина, међутим, неће бити сачувана ни на гробљима јер ће њихове кости остати у зацементираним јамама.

Траг њиховог постојања и слутња њихове трагедије биће јасно видљиви само на замишљеним лицима и погнутим леђима њихових остарелих удовица, о којима Борис Пешко пише:

„Посебно мјесто у историји Мостара припада женама чије мужеве су поубијале усташе. Оне су у најбољим годинама остајале без мужева који су, често, завршавали ужасном смрћу само зато што су Срби...

Српкиње, удовице из Мостара, остале ми заувјек у сјећању. Скромно обучене, погнуте и дубоко замишљене, као сјене пролазиле су улицама носећи ситнички на својим раменима сирвичну судбину коју им је наметнуло вријеме. Свјетлу одлику њиховом карактеру даје чињеница да ниједна није зајоснавила основне дужности. Преузеле су улогу очева и већина је успјела да своју дјецу школује, чак и универзитетски образује. Биле су то жене радника, занатлија, приградских сељака, шриваца, попова и интелектуалаца.

Свих је задесила једнака судбина, а мале су и једнак осјећај одговорности да погину дјецу и замијене им очеве“.

У објављеним сећањима Бориса Пешка, међутим, изостављена је још једна мука која је тим женама натоварена на врат.

Када су нови, титоистички властодршци стигли у Мостар, поставило се, наиме, питање њиховог смештаја. Будући да се у кућама мостарских муслимана, а посебно мостарских

католика, нису осећали сигурно, црвени господари Мостара запосели су куће побијених српских трговаца, а њихове удовице су претворили у слушкиње!?

Али, и то је прошло, као што све пролази.

Пошто изнесу свој тешки крст, и пошто се њихова деца – будући економисти, хемичари и инжењери – којима су морале да буду и очеви и мајке, отисну у свет, те жене ће наставити да корачају мостарским сокацима, као споменици оних којима је помен ускраћен.

А када и оне, једна по једна, буду напустиле свет са кога су њихови мужеви силом ОДВЕДЕНИ, када, ускраћене у смрти, као што су биле у животу, буду сахрањене без права да им кости леже поред костију оних са којима су некада, давно, делиле постељу, у њиховом Мостару више неће моћи да се види готово ништа што би упућивало на зло које се догодило.

Личиће, накратко, да су поборници цементирања сећања победили.

Нажалост, пораз њиховог погрешног концепта биће тако муњевит и тако крвав да ће, уместо да донесе дуго одлагану правду, породити нове злочине, готово идентичне онима од пре пола века.

Само што попуштање диктатуре омогући да се јаме отворе и да жртве, са недопустивим закашњењем, буду покопане на достојан начин, што биолошки што духовни, што је духовни и биолошки потомци шуцкора из Првог и усташа из Другог светског рата, наставиће тамо где су њихови, што биолошки, што духовни, што и духовни и биолошки очеви стали, разоривши свеже подигнуте споменике старим страдалницима и кренувши у покољ њихових потомака.

Споменик у Пребиловцима, српском насељу чије је страдање постало симбол страдања херцеговачких Срба у Другом светском рату, тако ће, само што је подигнут, бити поново разрушен, чиме ће и симболички бити озваничена нова истрага православља, вере коју треба трајно затрти не би ли се победила мука са сопственим идентитетом и не би ли се новом крвљу омамила стара нечиста савест.

Мостарски муслимани, чији су најбољи синови крајем деветнаестог и почетком двадесетог века, заједно са најбољим српским синовима, били предводници у борби за слободу поробљеног српства, мостарски муслимани, који су, у Првом светском рату, за разлику од своје браће по вери у другим деловима Херцеговине, а нарочито у Босни, у великом броју одбијали да прихвате улогу шуцкора коју им је окупатор доделио, мостарски муслимани, који су, у краљевини Срба Хрвата и Словенаца и краљевини Југославији, значајним делом остали одани идеји јединства са Србима и отпорни на идеје хрватског сепаратизма, мостарски муслимани, који су у Другом светском рату у значајном броју одбили да прихвате статус „хрватског цвијећа“ који су им усташки злочинци неискрено нудили, мостарски Муслимани, који ће се, пошто „добију нацију“, од сопственог српског порекла значајно удаљити, али ће, барем декларативно, остати одани идеји заједничког живота, пред почетак најновијег, а надајмо се и последњег балканског рата ће ћутати док најгори међу њима заставу коју су прихватили као своју буду везивали са хрватском шаховницом, као знак почетка рата против своје православне браће.

Две војске под два везана барјака ће већину преосталих Срба протерати из Мостара и из долине Неретве. При томе ће, у складу са злочиначком реториком која ће у тој борби бити коришћена и злочиначким симболима под којима ће та борба бити вођена, над Србима бити чињени злочини слични онима из Другог светског рата.

Истина је – ни у том рату неће бити мали број муслимана или Бошњака, који ће, достојни својих, што духовних, што биолошких, што и духовних и биолошких предака, колико буду смели и могли, у тишини помагати прогоњеним Србима.

Али је истина и да ће то морати да чине у тишини, као да су под окупацијом, а не у држави за коју ће се тврдити да је њихова и демократска, што племенитост, а у неким случајевима и хероизам тих људи не само да не умањује него их наглашава, али говори о карактеру демократије у тој „држави“ везаних барјака.

Када Срби буду протерани, и барјаци ће се напрасно

развезати, док ће борбу „крижа“ и полумесеца против крста заменити борба „крижа“ против полумесеца, а у новим хрватским концентрационим логорима православце ће заменити муслимани, над којима ће бити вршена злодела слична онима која су, само који месец, у неким случајевима и само коју недељу, па чак и само који дан раније, чињена над Србима.

А пошто рат буде званично завршен, замениће га варљив мир који „политички аналитичари“ називају „стањем замрзнутог конфликта“.

У мостарском случају, то ће бити замрзнути конфликт католика и муслимана илити Хрвата и Бошњака, који ће поделити овај град по линији која није званично обележена, али се, осим по прозаичним знаковима везаним за промену препознатљивих лајмотива на графитима исцртаним по фасадама зграда, таблама на којима су исписана имена улица и називи фирми и локала, да осетити по мучној тишини која злокобно испуни уши док човек из једног дела прелази у други.

Одсуство званично обележене границе на земљи, острашћени борци за доминацију своје религије покушаће да пренесу на небо, такмичећи се у висини џамијских минарета и торњева католичких цркава који ће, неуобичајено високи, и сами почети да на минарете подсећају.

Православну цркву, смештена на левој обали Неретве, где су некада живели православци и муслимани, а где данас, углавном живе само муслимани, уздигнута над градом, тамо где су јој Турци одредили место како не би скрнавила исламску чистоту џамијама прошаране чаршије, не рачунајући на могућност да ће куцнути час у коме више неће морати да буде укопана у земљу, наследници усташа из Другог светског рата срушиће чим им се укаже прилика, на самом почетку најновијег, надајмо се и последњег балканског крвопролића.

А када рат буде замењен „замрзнутим конфликтом“, и када православни Срби сакупе новац да је наново изграде, и без тежње да се са исламским богомољама такмичи у

висини, подигнута на високом месгу, остаће да подсећа на оне без којих Мостар не би био то што је био, а који почивају на, крај ње смештеном, гробљу.

Да ли ће та црква, иако они који је буду подигли неће показивати жељу да се укључују у висинске трке локалних муслимана и католика, ипак сметати самим својим постојањем, да ли ће сени православних Срба – твораца модерног Мостара и жртава шуцкорских и усташких погрома – којима кости почивају крај ове богомоље, кварити миран сан људима нечисте савести, па ће тражити начина да, кад већ не могу да их униште, барем поглед на њих заклоне, или ће разлог том безумљу бити најобичнија бахатост и примитивизам – иако на местима довољно удаљеним од православне цркве и гробља простора за градњу има напретек, извесни осиони „инвеститор“ ће, уз дозволу бошњачких власти, на месту на коме би требало да буде гробљанска ограда, подићи хотел!

Непуних годину дана пре него што записујем ове редове, пут ме је поново нанео у Мостар.

Том приликом посетио сам православно гробље и стару православну цркву.

Видео сам зидове нове, која се крај ње гради.

А недалеко одатле, крај самог гробља, угледао сам поменуто архитектонско ругло које се, под фирмом још увек неотвореног хотела, над њим уздиже, као споменик хуљењу на веру и обичаје и ругању писаним и неписаним законима.

Неко време сам стајао ту, на међи два света – не православног и муслиманског, иако су црква и гробље православни, а онај који је саградио хотел, па му, вероватно, припада и земља на којој га је подигао, јесте исламске вероисповести – него оног, у коме почива преклани свет о коме казује ова књига, и овог, којим царују зградуринае као што је поменуто и њихови алави градитељи.

А онда сам сишао до пута и зауставио такси, како бих се вратио у хотел у коме сам коначио, другачији од оног који је остао иза мене – мали, ненаметљиво уређен пансион смештен недалеко од Старог моста, који држи госпођа

Алмира, љубазна и гостољубива мостарска муслиманка, дискретна и увиђавна како само племенити људи могу да буду.

Таксиста, старији човек, из разговора ћу сазнати да је муслиман илити Бошњак, нипошто дискретан као власница хотела у који сам се запутио, али веома симпатичан, живописан и говорљив на препознатљив, мостарски начин, само што сам сео, почео је да се жали на локалне католике.

„Погледајте оно чудо“, рекао ми је, прстом показујући огроман католички крст, подигнут на брду Хум с друге стране града, ваљда за сваки случај, будући да се никада не зна да ли ће муслимани подићи минаре с којим ни један црквени торањ, па макар био и минарету сличан, неће моћи да се мери.

„Не би мени смето тај крст“, рекао је. „Крст ко крст“, нека га тамо.

„Него ми смета“, рекао је, „што су нас, с истог тог мјеста, у рату тукли из митраљеза, по цијели дан“.

„Колико ли је само људи тај митраљез побио“, рекао је. „Кад сад – ето ти га крст“.

Неколико тренутака је, замишљен, ћутао.

А онда је рекао:

„Неки се љуте што је подигнут хотел, тамо, поред вашег гробља“.

Ћутао сам.

Ћутао је и он, тренутак, два.

Пре него што је рекао:

„А ја мислим, што би неком смето хотел. И боље за госте хотела да спавају ту, поред једног духовног мјеста. Мирно. И тишина. Па је л' тако“?

Прећутао сам одговор.

А на врх језика су ми била три гласа – одговор који би стари муслимани дали када би чули неку сличну мудрост: „Јах“.

Људи с којима сам се при раду на овој књизи саветовао, још пре него што сам почео да пишем, нагласили су како мисле да приче о страдању мостарских Срба не треба закључак.

Сада, када овај посао приводим крају, чини ми се да из зла које се догодило, извучити овоземаљски закључак није само непотребно и непримерено него и немогуће.

Као што је немогуће прорицати будућност једног старог српског града у коме су они који признају своје српско порекло остали у броју довољно малом да их нико не доживљава као сметњу и да их обе стране маме за савезника – једни у борби за јединствен град, у ком би била обезбеђена муслиманска илити бошњачка доминација над католицима илити Хрватима, а други за хришћански савез против ислама, као у турска времена, који би се, кад тад, опет претворио у нови „крижарски“ рат за истребљење оних који се крсте са три прста.

Како је могуће предвидети шта ће се догодити и шта би се могло догодити са местом и на месту где они који мрзе ислам и управо зато што га мрзе, граде цркве које подсећају на џамије!?

Како је могуће било шта предвиђати на месту где они који мрзе сопствено порекло по својим српским прецима називају установе, док су, пре коју деценију, по тим истим прецима називали „бојне“ у којима су јуришали на Србе!?

Какву будућност може да има место где окореле усташе навијају за клубове из исламских република када играју утакмицу против локалног муслиманског клуба, а они који су две деценије раније са усташким везивали своје барјаке, за српске клубове када играју против локалних католика!?

Конечно, какву будућност може да има простор који једни хоће да поделе, док би други да се уједине с онима које мрзе!? И баш зато што их мрзе, више од свега желе да их спрече у покушају да се од њих одвоје!?

Циници би рекли – управо онакву каква приличи месту на ком се хотели граде крај гробљанске ограде.

Чак и на таквом месту, међутим – где људи, од овоземаљског јада коме су и сами кумовали, немају

времена да се загледају у небо, постоји неко ко се, барем кад притера велика мука и барем из страха поштује.

Неко коме отимачи идентитета, ни при највећем надахнућу не покушавају да промене име.

То је Свети Василије, Острошки чудотворац, старији од најстарије поделе која људе тера на зло.

А једино место на коме сви Мостарци српског порекла, као и остали Херцеговци, постају једно, по данашњим, смешним административним поделама, „званично“ не припада држави српској и херцеговачкој.

Него – иронијом судбине – држави коју они што се боре за њену „самобитност“ ословљавају на италијанском језику.

Срећом, Острошки манастир већ вековима не припада земљи, него небу.

А небо се делити не може.

Идок постоји небо, постоји и нада да ће земаљске поделе нестати.

Да ће доћи времена у којима ће вековни непријатељи српства и православља изгубити моћ којом онемогућавају еманципацију расрбљене српске браће.

Да ће се исламизовани и покатоличени Срби вратити својим коренима и почети да делују у корист земље на којој живе, уместо на сопствену штету.

Да ће се родити нови Шантићи, Дучићи и Ђикићи, који ће васкрснути стару мостарску славу.

Да ће – пре него што се то деси, а без чега духовни процват неће моћи да се догоди – пет хиљада православних Срба, колико их данас у Мостару има, и који, за разлику од Срба у већини херцеговачких и босанских места која су остала ван граница Републике Српске, првенствено захваљујући православној цркви – поносно исказују своју припадност и корачају својим градом високо дигнуте главе – почети економску обнову достојну старих трговачких породица с краја деветнаестог и с почетка двадесетог века, и постати језгро васколике обнове.

Vladimir Kecmanović

VIOLATED TRUTH (FROM THE BOOK TWO
CROSSES AND ONE BLOOD)

Abstract. In the aftermath of the Second World War, in Mostar — as well as in other regions of the former Yugoslavia that had been the sites of horrific Ustashe crimes against the Serbian population — Titoist propaganda systematically sought to diminish and relativize those atrocities. This was achieved both directly and indirectly: directly, through explicit minimization, and indirectly, by constructing a false equivalence between Croatian quisling Nazi formations and the regular forces of the Royal Yugoslav Army in the Homeland, commonly referred to as Chetniks. Such minimization and relativization played a significant role in shaping the ideological climate that enabled the resurgence of crimes against Serbs in the 1990s. This text, along with the book from which it is excerpted, represents an effort to confront historical falsehoods in order to reduce the likelihood of such atrocities being repeated in the future.

Keywords: Mostar, crimes against Serbs, Titoism, Ustashe, Muslim nation, Vatican, families of the victims.

Слободан Релјић

СУВЕРЕНИТЕТ ПОСЛЕ PAX AMERICANA

да ли ће се идентитетни народа подизати на враћању
Вестфалском порећку или ће источњачко поимање моћи
донети нове међународне односе

Западни човек нема потребе за више премоћи наг
природом, било сила или унутра. Он поседује обе у истово
ђаволском савршенству. Оно што му недостигаје то је свесно
препознавање властити инфериорности према природи
около и унутар себе. Он мора да научи да не може да ради баш
оно што му је по вољи. Ако то не научи, онда ће уништити
своју сопствену природу. Он не зна да се његова сопствена
душа самоубилачки буни против њега.

К. Г. Јунг

Резиме: Бар четврт века силе западне моћи систематски
и грубо су уклањале Вестфалски међународни ред у
коме је „као и капетан на својој лађи, суверен кнез,
после Бога, једини господар на државном броду“ (Жан
Боден). Међународни поредак је после тога подразумевао
недодирљиву Империју и две варијације степеноване као
– подељени суверенитет и *de facto* старатељство. Читав
систем је имао тешке последице по свет надзиран из Центра
либералног капитализма: у односу на Запад сви делови
света који су пристајали на тај поредак су константно
економски опадали. Побуна која је дошла с Истока – у
економској сфери из Кине, у војној конкуренцији из Русије,
а касније обележена као БРИКС – брзо се ширила, тако да
смо данас пред успостављањем новог реда моћи и система
суверенитета.

Кључне речи: моћ, Империја, подељени суверенитет, економско ослобођење, Исток.

1.

Крајем XIX века моћ је представљала „изгледе да се у оквиру једног друштвеног односа спроведе сопствена воља упркос отпору, без обзира на то на чему се заснивали ти изгледи“ (Вебер, 1976: 37). Ту Веберову европски меку формулу, пола века касније, амерички политиколог Роберт Дал (Robert Dahl) учинио је јасном без нијанси: „А има моћ над Б у мери у којој може да учини да Б уради нешто што Б иначе не би урадио“. У том приступу „моћ се види као сукоб, трвење, надметање између моћника (А) и подложника (Б). Подложник пружа отпор, али на крају моћник надвладава“ (Антонић, 2006:9).

Америка је почетком XX века постала лидер Запада, земља у којој је концентрисана светска моћ па су и амерички научници најверљивије тумачили логику промене. Мортон Барац (Morton Baratz) и Питер Бакрак (Peter Bachrach) инспирисани Даловим разматрањем моћи објавили су 1962. расправу „Два лица моћи“ у којој се разуме „да се моћ користи када А учествује у доношењу одлуке која се тиче Б-е“ (Бакрак, Барац, 2006:60) „но, моћ се исто тако користи када А улаже своју енергију у стварање или учвршћивање друштвених и политичких вредности и институционалне праксе које ограничавају делокруг политичког процеса на јавно разматрање питања релативно безбедних за њега самог, уз искључивање свих других. У оној мери у којој А успева да ово постигне, Б је практично спречен да стави на дневни ред било које питање која начином свог решавања могу озбиљно да угрозе А-ов скуп преференција“ (Бакрак, Барац, 2006:60).

„Друга димензија“ моћи, у ствари је, „доношење неодлуке“ тј. начин на који „особе и групе орјентисане на status quo утичу на оне вредности заједнице и оне политичке институције... које имају тенденцију да ограниче делокруг стварног одлучивања на ‘безбедна’ питања“ (Бакрак, Барац, 2006:67). Појединца у таквом друштву краси „неинформисаност, равнодушност, незаинтересованост, изборна апстиненција, прикривање стварних

информација, итд. Због тога се неки интереси уопште не јављају, тако да медијска и политичка артикулација не одговара стварној интересној структури. Отуда политика у САД јесте политика богатих, а господарећа елита чак уопште и не мора да буде свесна своје надмоћи ‘просто зато што њихов доминантан положај никада није био озбиљно оспорен’ “ (Антонић, 2006:21).

За „трећу димензију моћи“ веже се име Стивена Лукса који у фокус уводи чињеницу да „Б има интересе којих није свестан“ и „уопште, нису ретки случајеви у којима особа А управља приликама у којима се налази особа Б, тако да особа Б није ни свесна својих интереса, не осећа незадовољство, па онда нема ни сукоба“ (Антонић, 2006:23). Истина је да је то била „главна димензија моћи у савременом свету“ (Антонић, 2006:7), али је, у другој деценији XXI века, јасно и да је да је тај конструкт оспорен и, видљиво из сваке тачке на Земљи, уgroжен.

2.

Једна од последица врсте моћи која преовлађује у неком друштву и времену је профил суверенитета који доминира. Поглед уназад иде до XVI и почетка XVII века кад Жан Боден и Томас Хобс постављају филозофске оквире суверености што упућује „унутар *Res publica* или државе, на ‘врховну власт’ или *potestas* која је њена ‘форма’ или ‘душа’“. Сувереност је, по Бодену, „највећа моћ заповедања“, те „као и капетан на својој лађи, суверен кнез је, после Бога, једини господар на државном броду, и он заповеда грађанима који су његови поданици“ (Гоајар-Фабр, 2007: 140).

Не улазећи у нијансе, које оваквом раду нису неопходне, вреди додати да „такође, Хобс тврди да ‘суверену власт врши власт и врховно господство’, она је ‘моћ заповедања’ и ‘право власти’, тако да, по својој природи, она наспрам себе налази само поданике који су предоређени на послушност. У републици, као и у држави-Левијатану, ради се о јавном заповедању, не о заповедању приватног реда; такво заповедање не сме се, каже Боден, мешати са заповедањем једне индивидуе другој, какво је оно које муж врши над својом супругом, отац над својом децом, властелин над својим робовима или господар над својим слугама“. Хобс тако

разликује „суверену моћ заповедања од оне коју би себи могао да просвоји монарх као приватно лице; суверенова моћ припада држави у колико је она *persona civilis* или, боље, *persona civitatis*“. Боден у томе види „апсолутну и вечну моћ једне републике“ (Гоајар-Фабр, 2007: 140).

Сувереност у себи носи – праведност. Али она је извор правде „само у мери у којој својим законима доприноси миру, ономе *salus populi, comfort of life*, па чак и врлини“. Хобс је вршење суверености, чак и кад је апсолутна, одређивао тако „да се природни закон и грађански закон међусобно садрже и имају подједнак обим“, тако да ‘они нису различите врсте закона, већ његови различити делови’“ (Гоајар-Фабр, 2007: 155).

Такве пројекције разумевања устројства држава допринеле су и успостављању међународног правног поретка. Он је познат као „вестфалски поредак“, а установљен је после драматичног Тридесетогодишњег рата у Европи. У сукобу, који је у основи био верски, међухришћански – између католика и протстаната, учествовала је већина европских нација од Скандинавије до Пиринеја, а последице су биле разорне. Страх од нових разарања резултирао је 1648. Вестфалским миром. Закључци, на нивоу општих приципа, могли су се свести на четири тачке: међу државама ће важити принцип суверенитета нација-држава и фундаментално право самоопредељења; он подразумева правну једнакост међу нацијама-државама без обзира на њихову величину и унутрашње односе; међународни уговори ће бити обавезујући документи међу државама; а државе се обавезују на „принцип немешања једне државе у унутрашња питања друге државе“.

Вестфалска начела су потрајала три и по века. Америчка Империја и њени западноевропски сателити су се, у настојању да се за монополарни свет створи нови светски поредак, упустили у темељна оспоравања.

3.

САД су своју моћ трансформисале у отворено насиље над поретком. Амерички хегемонизам је с презиром гледао на „принцип немешања једне државе у унутрашња питања

друге државе“. Конвертит Хавијер Солана, шпански социјалиста чији се социјализам докотрљао до места генералног секретара НАТО, јавно се бринуо што „хуманост и демократија... нису били релевантни за оригинални вестфалски поредак“, па је објаснио да „вестфалски систем има своје границе. Принцип суверенитета, на коме се заснива произвео је базу за ривалства уместо савеза држава, искључења уместо интеграције“.

Наравно, оваква филозофија би се лако побиијала да њени кључни аргументи нису били Пентагон и НАТО, а који су доказе свог непобиијања изводили притисцима, бомбардовањима, војним интервенцијама. А онда су наступали амерички/западни правници и научници и као верски мисионари, некад, све уводили у логику „новог светског поретка“. Све што се не би могло свести на формалну парламентарну демократију (ма колико она била нефункционална у тим далеким културама) разарано је и потцењивано; привреде свих меридијана су због очигледне пљачке увлачене у центрифугу капиталистичког система и под контролу западних институција; неевропски религијски системи су представљани као заосталост људског ума а њихови ритуали су узиману за очигледне доказе примитивизма и затуцаности; породична традиција је нападана гелерима потрошачког друштва и сечена без намере да се траже шавови; а школски системи и медијске структуре су дириговано увођени у поредак периферије која не може и не сме да дела и мисли сем као далеке и бедне копије идеала из Империје.

Онда је конвенционалном суверенитету приговарано да „не функционише увек“ и нападајно је истицана је брига за „несрећне народе“ по свету којим владају „лидери (који) су у много бољој могућности да увећавају сопствену моћ и богатство помоћу искључивих етничких оптужби или поткопавањем чак и уобичајених правних административних могућности које би, иначе, биле доступне“ (Краснер, 2007: 207). Тако је државама које је Империја урушавала на различите начине – од економских неоколонијалних похода до војних интервенција – понуђено да не буду окупиране него да се претворе у оно што је Зиновјев звао „колонијална демократија“.

Империјалне објаве су недољиво подсећале на бриге европских мисионара за Индијанце с два америчка континета, а имале су и сличне последице. „Године 1955, мање од 6 процената држава било је у стању пропасти. Раних деведесетих број је порастао на готово 30 процената... Непријатељска промена режима је била најчешћи облик државног слома, за њим следе етнички рат, револуционарни рат и геноцид“. Професор Краснер, обавештва да су ови резултати узети из *Пројекта за државни слом* који је дело, замислите које чувене научне институције – Централне обавештајне организације (ЦИА) а „спровео га је тим који су сачињавали појединци из универзитета и саветодавних друштава“.

На основу тога се разматра „зашто је слом суверенитета важан“ (Краснер, 2007: 211) те се долази до тргокомичних закључака како „хуманитарне катастрофе“ у далеким земљама (које, иначе, просечан Американац не може наћи на глобусу без помоћи наставника географије) „из перспективе гласача, америчке вође једноставно не могу да игноришу“ и „стога представљају ситуацију без излаза за људе који доносе одлуке у демократским земљама. Ако пропусте да интервенишу, догодиће се хуманитарна катастрофа и могли би да изгубе гласове оних грађана којима је стало до судбине одређених земаља, региона, етничких група, или етничких питања уопште. На другој страни, ако политички вођи интервенишу, цена у смислу изгубљених војника ће бити лако уочљива, док се број спасених живота никада не може показати са сигурношћу“ (Краснер, 2007: 113). И, шта преостаје забринутим цивилизацијским контролорима света него да се „добри“ режими одржавају или да се уведе „прелазне управе“. Ко, у ствари, предузима те операције, јер је извесно да то није воља грађана држава које се размећу – достигнућима демократије.

4.

У Империји из које долази ова логика – моћ се, као влага, увукла у горострасне друштвене структуре, а које су, иначе, и појединачно у основи моћније од бар две трећине појединачних државних структура у свету *Pax Americana*.

Џон Кенет Галбрајт је у својој „Анатомије моћи“ (наслов књиге) уочио четири пункта моћи Империје.

Први њих су транснационалне корпорације. Одликују их два битна елемента – одсуство изворних предузетника и раздвојеност власништа од управљања. Тај однос носи безличну ефикасност и фрустрирајуће позиције управљача који су распоређени у сложене менаџерске структуре. „Оно што је некад било израз воље ‘газде’ данас је производ колективне воље бирократије – воље судионика разних сједница, чланова различитих комисија и комитета, резултат приједлога што мора проћи кроз организацијску хијерархију и на том се путу модифицирају, додају им се амнадмани и ратифицирају се“... У стварном животу, за разлику од оног што се учи на свеучилиштима, што се тврди и практикује у економској и политичкој литургији, прихваћа се идеја да се великим организацијама стварна моћ налази у управи, а не у рукама пролазних личности на врху“ (Galbraith, 1983:167).

Насупрот њих стоје мумифицирани остаци предузетничке класе чија моћ се свела на власништво над већим или мањим деловима деоничких папира који тој „беспосличарској класи“ (Торстен Веблен) доносе богат живот и друштвени статус. Тај свет је у одступању. Одвојен од природне функције и претворен у декадентни део друштва који, како каже Едвард Херман „има и даље еминентну улогу, његова моћ је још увијек велика и снажно дјелује на поступке и понашање државе, али је његова улога релативно ослабила у упоредби с улогом коју је имао на почетку тридесетих година (XX стољећа) када је имао готово искључиву моћ над политиком државе“. (Из студије *Corporate Control, Corporate Power*, 1981., према Galbraith, 1983:133).

Други њих је савремена капиталистичка држава. Измењене друштвене структуре нису у могућности да носе класичне принципе демократског друштва. Таква се држава отуђује од демократске суштине. До још већег хаоса је доводе фундаменталистички покушаји оживљавања старих вредности кроз регановско или тачеријанско калемљење „слободног тржишта“, „предузетништва“ и тзв.

„неолибералних начела“, а чији актери постају „неоконзи“ (нови конзервативци).

Из тога настаје *груштво* кризе – у којем ће се процеси одвијати у сенци самозаваравања о нормалности и које ће морати да доживи удар, финансијски слом (2008.), да би се – као болесник који не жели да мери температуру, иако осећа да она није нормална – суочило са великом рецесијом. Али сада глобалном.

Трећи џункџ је војни *естаблишментџ*. Особен и у много чему неконтролисан део државног апарата. То је језгро „дубоке државе“, које је запретило целом систему у другој деценији ХХИ века. „Од три извора моћи, војни естаблишмент посједује два у великој мјери: власништво (то јест финансијске ресурсе) и организацију“ (Galbraith, 1983:147). Некад је моћ била и персонализована: чувени су били генерали Маршал, Ајзенхауер, Мекартур, Монтгомери у Британији или Ромел у Немачкој. Данас су генерали пре део анонимне организацијске структуре.

Финансијска моћ Пентагона је изузетно велика. Мрежа тих веза „далеко надмашује сваки сличан извор моћи“. Министарство одбране САД „запошљава више људи и троши више новца на куповање роба и услуга него сва друга министарства заједно“. (Године 2012: “У две највеће светске економије, америчкој и кинеској“, како “Вечерње новости“ од 25. марта 2012. објављују, „Пентагон, односно Кинеска народноослободилачка армија не само да су највећи национални већ и светски послодавци. На платном списку Пентагона 2010. године је било 3,2 милиона људи, односно 1 одсто становништва САД. У најмногољуднијој земљи света, која уједно највише улаже у војни сектор, у армији је 2,3 милиона људи.“) „Војни индустријалци су у томе *dues ex machine*: истодобно ‘прогуравају’ буџет и зарађују на њему. Нема сумње да је њихова моћ голема и да се њоме постиже потчињавање знанственика, инжењера, функционера и радника ратне индустрије те становника мјеста и крајева у којима је она смјештена. Законодавци воде итекако рачуна, а томе наравно доприносе и субвенције за предизборну кампању што их примају од заинтересираних компанија“ (Galbraith, 1983:148).

Демократски надзор над војним естаблишментом је реално немогућ. Ово друштвено стање Александар Зиновјев проицира, критички и на Запад придошли посматрач готово три деценије раније је указао на „дубоку државу“. „Државност западњачког друштва састоји (се) из демократског и недемократског дела“. У први део он ставља демократске изборе, демократске институције, вишепартијски систем, а други су – „административно-бирокуратски апарат, полиција, судови, затвори, армија, тајне службе“. Зиновјев вели да први део „чини тек незнатни део државности“ и он је само дрво са којег ће се разгранавати „огроман број ‘помоћних’ служби, комитета, комисија, министарстава, итд. Они нису озакоњени на нивоу фундаменталног права. (...) Војна сфера, тајне службе, спољно-политичка сфера задобили су такве размере и утицај, да сами конкуришу централној власти у борби за реалну власт. (...) Јавна власт не вуче важне потезе без његовог знања. Овде такође улази мноштво људи које се састоји од представника приватних интереса, лобиста, мафијашких група, личних пријатеља. То је – ‘кухиња власти’. Она је постојани елемент власти који је изнад државе и који јој одузима део суверенитета“ (Зиновјев, 1999:33-34).

Четири џунки су медији. Првобитно „пси чувари“ демократских вредности и проносиоци информација од општег друштвеног значаја без којих је демократско одлучивање немогуће они данас, по правилу, припадају сфери капиталистичке производње: раде за „више друштвене интересе“, дефинишу се као „слободни“, хвале се као „независни“, а репродукују на тржишту по законима који важе за сваку другу производњу и промет.

Медији су другачије структурирана моћ. Некад је локалну јавност одређивала недељна проповед у цркви. Парох је вековима имао „монопол деловања“ на јавност. У XIX веку монополсунарушавалетекреткекњигеи новинекојесу стизале до ретких претплатника. Црква је у међувремену изгубила то место у западној култури. Она више нема ни монопол на образовање. Наука није више под њеном контролом. Кад се човек данас врати с недељне литургије чека га дигитална телевизија, „фејсбук“, интерактивна комуникација.

Моћ медија, као некад моћ религије, долази из доминантне организације. Некад су новинске организације личиле на предузетничке фирме, знало се које личности диктирају правила, а данас је то „у опису посла“ безличних корпоративних механизма и као у религији – информисање и знања су секундарни, главни циљ је – веровање. До тога се стиже професионалном манипулацијом информацијама. И „нема сумње да је то потчињавање велико. Повјерење које се некад осјећало према свећенику – и, можда у мањој мјери, према учитељу – данас се гаји према новинарима штампе и телевизије. Алузија на извор тог вјеровања је универзална и аутоматска: 'То сам прочитао у новинама!' или 'То сам видио на телевизији!' Заправо разговор о политици започиње спомињањем неког новинског или телевизијског коментара“ (Galbraith, 1983:161). „Немогуће је израчунати колико времена и снаге губе људи седећи пред телевизором, читајући новине и часописе, слишајући радио“, написаће Александар Зиновјев, кад је 1999. одлучио да се врати са Запада „мајчици Русији“. „Никаква црква не може се са ове тачке гледишта упоредити с 'црквом западњаштва'“ (Зиновјев, 1999:52).

Капитализам тако из основа разара своју пратиљу из „херојских времена“ либералну демократију. Последице су неповратне. Лажирана слика живота постаје важнија од живота. „Телевизијске рекламе у којима се придаје големо терапеутско дјеловање сасвим обичним и прозаичним фармацеутским производима, реклама у којој се тврди да ношење бијеле одјеће отвара пут у високо друштво, морализирање политичких аспираната – све то изазива невјеровање. А будући да се тако виде или чују, ствара се и тенденција увјеравања ни у *шија*“ (Galbraith, 1983:162).

Таква друштвена клима логична је последица расподеле моћи у друштву у којем је врховни бог новац а главни храмови – берзе. Све је подређено одржавању тих интереса и безусловна је употреба свих инструмената моћи. Људско биће ту нема другу улогу него да буде пљачкано или, како би то Маркс рекао, експлоатисано на свим плановима.

5.

Из овакве Империје настале су нове институционалне опције и у међународним односима: подељени суверенитет (*sharing sovereignty*) и *de facto* старатељство (*de facto control over national sovereignty*) (Краснер, 2007: 221). Да иронија буде потпуна, за *подељени суверенитет* се оправдање налази у односу Совјетског Савеза и источноевропских „народних демократија“ а чије рушење је било главни западњачки циљ Хладног рата. Тако се те земље зову сувереним, ма колико то изгледало карикатурално при јавном функционисању тих држава.

De facto старатељства, у шта проф. Стефен Краснер убрја и Босну и Херцеговину и Косово, се у политичкој комуникацији не означавају неким посебним појмовима него се третирају као експерименти *in vivo*. Старатељ одмах крене у поништавање међународних уговора које је и сам потписао, демократија се користи као батина, а ММФ и Светска банка отворе врата корпоративном капиталу – гаси се „стара социјалистичка производња“ свим средствима, спроводе се приватизације према којима је и насељавање Дивљег запада било – уређен процес, бар према природном праву, становништво се своди на хорде радне снаге која се користи по потреби и без обавеза, инфраструктурни системи се реформишу да би били што нефункционалнији и да се трошкови пребацују на грађане који из дана у дан губе бенефите из буџета.

Последица тога је драстично угрожавање економској *суверенитету*. Последица деловања по упутствима Вашингтонског консензуса, а која су спровођена под вођством и надзором Светске банке и ММФ су, да је „највећи број земаља у развоју, које су финансијску либерализацију и интеграцију у међународне токове роба, услуга и капитала провеле радикално, укидајући могућност влада својих земаља да контролишу процес отварања и усмјеравања пословног циклуса, заостале су у развоју, односно погоршале су своју међународну позицију. Са друге стране, финансијска либерализација је створила претпоставке јачања позиције и улоге САД у међународним економским и глобалним финансијским токовима, те кореспондирајуће

јачање улоге америчког долара на валутним тржиштима. Велика Британија је, такође, вратила позицију другог најзначајнијег финансијског свјетског тржишта, после проведене финансијске дерегулације 1986. године“ (Чаушевић, 2004: 80).

То је последица „извлачења огромног вишка вредности из односа центар-периферија“ (Дусел, 2017: 173). Самир Амин је истрајним истраживањима показао да „добар део зараде које центар постиже у својим комерцијалним разменама, потиче од периферије. Рад радника или сељака на периферији, па и у националним престоницама, стално је експлоатисан. Део рада периферије акумулише се у центру путем преноса вредности, то јест, путем плаћања патената, превисоких камата за непотребне позајмице, затим путем неадекватне технологије, лажних извештаја о продаји производа међународних компанија из пословница у периферним земљама ка матичним канцеларијама у центру, итд. *Трансфер вишка вредности рада периферије у центар* данас је суштинска структурна несиметрија у глобализованом свету (Дусел, 2017: 173-174).

Развијене земље приликом продаје својих производа остварују огромно зараде, док светски трговински систем производњу сиромашних претвара у „трансфер вишка вредности“. Капиталисти из оба дела зарађују, додуше богати више, али је експлоатација незаштићене сиротиње беспризорна. „Приликом продаје својих производа мање развијеним земљама, развијена земља може да их понуди по истој продајној цени по којој се ти производи продају на домаћем тржишту, згрћући на тај начин огромну зараду. Насупрот томе, капиталиста с периферије мора да прода свој производ у земљу центра по мањој цени него што би га продавао у сопственој земљи како би могао да се надмеће с другим капиталима у земљи центра, те тако врши трансфер вишка вредности (иако успева да заради: пошто су оба вишка вредности добијени од радника периферије). Оваква врста зараде и трансфера чине *живош* сиромашних периферија који хране економију центра“ (Дусел, 2017: 174).

6.

Анализи развоја светске економије 1820-1992. година једног од најцењенијих макроекономиста XX века Ангса Медисона (Angus Meddison) – уз допуну подацима за 2000. годину – „показују да је Африка била свјетски регион чији је бруто домаћи производ (БДП) по становнику изражен по паритету куповне моћи УСД, мјерен у процентима у односу на водеће земље у свијету, релативно континуирано опадао од почетка до краја прошлог (двадесетог) стољећа... Други регион је Азија, без Јапана и Кине. БДП по становнику у овом региону је крајем 20. вијека у поређењу са најразвијенијим земљама износио свега 56,7% у односу на исти показатељ 100 година раније. Ако бисмо из овог региона изузели источноазијске ‘тигрове’ онда би овај показатељ био још лошији. Јужна Европа, укључујући и Турску, у истом периоду је побољшала своју релативну економску позицију за свега 2% у односу на најразвијенију земљу свијета“ (Чаушевић, 2004: 76).

Сад ћемо обратити пажњу на „промјене у периоду 1973-2000. године... Подаци упућују на слиједеће закључке:

- свјетски БДП по становнику мјерен паритетом куповне моћи УСД у односу на најразвијенију свјетску нацију (САД) смањен је у наведеном периоду за 11,7%;
- Западна Европа, Аустралија, Нови Зеланд, Канада и јужна Европа су уз занемарива одступања задржали ниво релативног благостања у односу на најразвијенију земљу;
- приливи капитала у Африку у наведеном периоду били су готово симболични, док је учешће Африке у свјетској трговини, такође, готово занемариво. Релативно благостање Африке смањено је за 39,2%;
- упркос великим приливима капитала Латинска Америка је погоршала своју релативну позицију за 23,9% (Чаушевић, 2004: 77).

А „највеће погоршање релативног економског положаја“ доживела је Источна Европа, укључујући Русију која је тако одушевљено хрлила у укидање свог суверенитета пред изазовима потрошачких понуда: „Овај регион је чак за 55,2% погоршао свој положај 2000. у односу на 1973. годину“ (Чаушевић, 2004: 78).

Да би се кренуло правим путем, економска аутономија је нужни услов број један. И данас је већ неупитно да „земље које имају потребу и желе да се опораве од економског опадања најбоље што могу да учине је концентрација и покретање својих домаћих социоекономских капацитета, са страним утицајима у најмањој мери. Најбољи пример је Кина“ (Koenig, 2018). „Најбоље резултате остварила је Кина. Ова земља је утростручила свој БДП по становнику (Чаушевић, 2004: 78). И „Кина није само постала светска економија број један, већ и светска суперсила која више не може бити превазиђена од стране западног империјализма“ (Koenig, 2018).

Кина не само да није после одбацивања западне понуде да им „изведу реформе“ (1989. протести на Тјенанмену) прихватила никакво „дељење суверенитета“ него је суверено одлучила да у највећем антикомунистичком прогону водећа снага њеног чињења буде Комунистичка партија. Наравно, кинеска Комунистичка партија је организација саображена с кинеском културом и уклопљена у логику кинеског историјског кретања. И истраживач може да закључи да „резултати истраживања о везама финансијске либерализације, економског раста и ефикасности економске политике, које је аутор овог рада провео у докторској дисертацији на узорку од 138 земаља које производе 96,5% свјетског бруто производа, за период од 1980. до 1998. године показују да су најбрже растуће економије у посљедње двије деценије биле доминантно економије из источне и југоисточне Азије, примарно конфучијанско - шаоистичкој или зен-будистичкој цивилизацијској круа, које су се постепено отварале за међународно кретање роба и услуга. Такође, ове економије су биле отворене и за међународно кретање капитала, али прије свега дугорочног капитала у форми страних директних инвестиција, док је већина њих задржала контролу краткорочног међународног кретања капитала“ (Чаушевић, 2004: 78, курзив С.Р.).

7.

„Доминатни друштвени блок у капиталистичким друштвима увек замишља национални суверенитет

као инструмент промовисања својих класних интереса, то јест капиталистичког израбљивања домаћег рада и, истовремено, учвршћивања својег положаја у глобалном систему“ (Самир, 2018: 449). Самир Амин, један од најдоследнијих разоткривача система капиталистичког израбљивања, полази од тога да је „у буржоаском свету једина функција национализма да пружи легитимност, с једне стране, експлоатацији радника дате земље и, с друге стране, борби буржоазије против њених иностраних такмаца, као и испуњењу њене империјалистичке амбиције“, али закључује да - „не би требало да сведемо одбарну суверенитета на тај модалитет буржоаског национализма. Одбрана суверенитета није мање одлучна за одбрану народске алтернативе на дугом путу у социјализам. Суверенитет чак представља неизбежан услов за напредовање у том смеру“ (Самир, 2018: 449-450).

Односно, ако и изађемо из Самирове или Шумпетерове пројекције да нас иза капитализма чека социјализам (због нагомиланог антисоцијалистичког сентимента то је у расправама у бившим земљама социјализма још увек неделотворно), остаје неупитно да без економског ослобођења а „које подразумева допринос народних, традиционалних, националних институција, нема стварног ослобођења“ (Дусел, 2017: 178). Без суверених држава, ма колико оне у себи носиле дијалектичку супротност немогуће је започети борбу која има шансу на успех, јер „народи периферије система, који је по својој природи поларизирајући, имају дугачко искуство тог прогресивног национализма који је *антиимперијалистички*, одбацује глобални поредак који намећу центри и стога је потенцијално антикапиталистички“ (Самир, 2018: 450, курзив С.Р.)

Вероватно је кључни појам будућности-антикапитализам. Јер, ван Запада капитализам нема дубинско утемељење. Он је у другим деловима света само гомила техника које, кад се примењују, омогућавају да се у овој фази западни експанзионизам удари тако да испадне из седла. Јер, „буржоаски хуманизам, који се ослања на занатски рад у борби против племства у својим јуначким временима, од IX века до Енглеске и Француске револуције, *усисћава*

је као људско и божје право, право на приватну својину и наследно право на то право“ (Дусел, 2017: 177, курзив С.Р.). Уводећи светост у баналност материјалних вредности западна буржоазија је могла „акумулирати и увећавати дат капитал током времена, капитал који су поседовале исте руке, исте породице, исте класе. Капитализам почива на овом утемељењу, на овом институционалном одређењу“, а онда се из моћи која на том „кад неки поседују све а остали ништа, проглашава економска слобода производње, продаје, куповине, пропаганде – *competition* (конкуренција)“ (Дусел, 2017: 177). Кад се разум издигне изнад моћи која настоји да по сваку цену сачува *status quo* више него очигледно ће бити да то „велики вук једе малог, по Хобсовој дефиницији“ и тако ће се сахранити принцип који управља светом бар три века – али побуна може почети само из националних суверених држава. Управо присуствујемо том процесу.

8.

Природа новог суверенитета засад је нејасна. Моћ се сели на Исток. Од Истанбула и Техерана, до Москве и Пекинга. То је свет који прихвата технике капитализма, али их нужно саображава с својим културним координатама у којима је духовно изнад материјалног.

Иако „ни природне науке нити савремене технике нису на било који начин изум Запада“, Карл Густав Јунг је још између два светска рата констатовао да „њихови источњачки еквиваленти су понешто старомодни, или чак примиривни. Али оно што (ми) имамо да покажемо на путу духовног увида и психолошке технике, када се упореди са јогом, мора нам изгледати онолико заостало као што су то источњачка астрологија и медицина када се упореде са западном науком“ (Јунг, 2017: 534). Карл Густав Јунг је још тада констатовао да су се „два контрадикторна света срела. Исток је у пуном преображају; он је темељно узнемирен. С успехом су опонашани чак и веома ефикасни методи европског ратовања“ (Јунг, 2017: 534).

Данас се из Вашингтона према Истоку катапултира „бука и бес“ а избегава сарадња, чак и по цену рушења комплетне инфраструктуре коју је Запад подигао као своје одбрамбене

зидове. Мало је гласова разума који би сили у опадању свакако били од велике користи. Она, у ствари, мора да се боји пре свега себе, своје похлепе и своје одвојености од људске нормалности.

„У Америци, без обзира што је количина долара увећана 4 пута, животни стандард не расте већ 30 година. Читави градови се претварају у рушевине, а тек сваки пети долар, који они *емити*ју, доспева у реални сектор, док се све остало врти у финансијским шпекулацијама, које немају никакав ефекат на економски развој“, констатује Сергеј Глазјев, руски економиста, саветник председника Путина. И указује на други свет, који иде другим путем. Има логике да Русија, као „врата Истока“, може да боље „ишчитава“ време које долази.

А отуда се уочава како се рађа нови ситем управљања у Кини, где „држава спаја план и тржиште, комбинује државну својину над кључним условима репродукције, као што су рудна богатства, финансије, инфраструктура, са приватним предузетништвом“. Циљ Кинеза је „повећање благостања народа. И подстиче се све што иде томе у прилог... Ми смо тај светски привредни поредак назвали, користећи термин Питирима Сорокина, који је још 60-их година XX века радио на теорији конвергенције – *интегралним поређком*. Држава се у њему бави интегрисањем, то јест усаглашавањем интереса свих социјалних група.

То се данас дешава не само у Кини, него и у Индији, где је Уставом загарантован примат друштвених интереса над приватним. Па у Кореји, где држава координира све. У Јапану је чувени модел државе-корпорације, где се приватни бизнис налази у врло тесној усаглашености својих стратегија развоја са државом“ (Глазјев, 2018).

О овој интелектуалној пројекцији се мора размишљати. Моћ *Pax Americana* се убрзано растаче а нови односи моћи биће другачије структурирани. Из ње ће се извести адекватна структура суверенитета. Мали народи и државе се надају да ће више личити на Вастфалски поредак него на Вашингтонски консензус.

ЛИТЕРАТУРА

Антонић, Слободан (2006) Три лица моћи, Београд: *Нова српска политичка мисао*, Vol. XIII, No. 1-4, str. 7-33;

Бакрак, П. Барац, М (2006) Два лица моћи, Београд: *Нова српска политичка мисао*, Vol. XIII, No. 1-4, str. 57-68;

Вебер, Макс (1976) *Привреда и друштво I-II*, Београд: Просвета
Galbraith, John Kenneth (1970) *Nova industrijska država*, Zagreb: Stvarnost

Galbraith, John Kenneth (1987) *Anatomija moći*, Zagreb: Stvarnost
Глазјев, Сергеј (2018) *Американци секу трану на којој седе*, Нови стандард: <http://standard.rs/2018/08/31/sergej-glazjev-amerikanci-seku-granu-na-kojoj-sede/>

Гоајар-Фабр, Симон (2007) Појам суверености од Бодена до Хобса, Београд: *Нова српска политичка мисао*, Vol. XV, No. 3-4, str. 137-158;

Dusel, Enrike (2017) *Filozofija oslobođenja*, Loznica: Karpос
Čaušević, Fikret (2004) *Finasijska globalizacija i ekonomski suverenitet*, Beograd: *Sociologija*, Vol. XLVI, no. 1, str. 71-95;

Зиновјев, Александар (1999) *Велика рекреативна – кришка западне хегемоније*, Београд: Наш дом – Lage d’Homme

Jung, Karl Gustav (2017) *Psihologija i religija: Zapad i Istok*, Beograd: Atos-DK

Koenig, Peter (2018) *IMF-WB-WTO – Scaremongering Threats od De-Globalisation and Tariffs – The Return to Sovereign Nations*, Global Research, October 14, 2018, <https://www.globalresearch.ca/imf-wb-wto-scaremongering-threats-on-de-globalisation-and-tariffs-the-return-to-svereign-nations/5656922>

Краснер, Стефен Д (2007) Подела суверенитета – нове институције за урушене и пропале државе, Београд: *Нова српска политичка мисао*, Vol. XV, No. 3-4, str. 203-235;

Лукс, Стивен (2006) Моћ: једно радикално схватање, Београд: *Нова српска политичка мисао*, Vol. XIII, No. 1-4, str. 69-110;

Самир, Амин (2018) *Комунистички манифест*, 170 година касније, Београд: *Социолошки преглед*, vol. LII (2018), no.2, str. 430-452;

Slobodan Reljić

SOVEREIGNTY AFTER PAX AMERICANA

Whether world will return to Westphalian order or eastern concept of power will bring about the international relations?

Abstract: At least twenty five years, West, led by USA, systematically and roughly undermining the international order established on the principles of Westphalian Treaty based on Jean Bodin's concept of sovereignty. Post Westphalian order implied untouchable and almighty Empire and two mutually connected situation that described position of other states: split sovereignty and de facto paternity of the Empire. The whole system of international relations had horrible consequences on the states controlled by West: those states that voluntary accepted subjection to West were in the constant economic downfall. The rebellion against international order based on West indisputable dominance came from the East. Chinese concept of constant economic growth, Russian continual development of military power along with economic, military and political rise of other countries from BRICS indicate that we are in the process of establishing new rules of the game in the complex and often contradictory realm of international relations.

Keywords: power, Empire, sharing sovereignty, economic freedom, East

Милош Ковачевић

СРПСКИ ЈЕЗИК И ЋИРИЛИЦА ПОД ПРИТИСКОМ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ

Резиме: У раду се разматра актуелни статус српског језика и ћирилице из перспективе глобализацијских процеса. Показује се да ни српски језик ни ћирилица, иако представљају српске националне идентитетске критеријуме, данас немају оно достојанство које су имали у историји српскога народа. Велики број Срба, посебно оних који припадају тзв. другосрбијанцима, свим силама настоје да реактивира и Србима као парадигму наметне аустроугарски однос према ћирилици тврдећи да је очување ћирилице заправо сметња укључењу Срба у „европске цивилизацијске токове”, односно сметња стварању „Еуро Србина” као новог типа Србина.

С друге стране, притисак глобализације на српски језик огледа се у двјема по српски језик погубним посљедицама. Прво по томе што је данашњи српски језик оптерећен алоглотских утицајима, који чак угрожавају и његову структуру; посматран и у цјелини и као систем варијаната, он је изложен веома јакој англицизацији, толико јакој да се она може прогласити језичким англохолизмом. Друго, српски језик је уникатан по томе што се множи дијељењем, тако да се данас остварује под четири имена: Хрвати су га прозвали хрватским, а муслимани, мијењајући и своје национално име у Бошњаке, назвали су га босанским, док су га Црногорци прекрстили у црногорски. На сцени је покушај да се те три «политичке варијанте» прогласе равноправним са «српском варијантом», и да се тако

створи «заједнички безимени језик», који ће свако звати «како жели», а све с циљем да се укине његово српско етнолингвистичко утемељење.

Кључне ријечи: глобализација, српски језик, ћирилица, англицизација, мањински језици

*

**

Глобализација и национализам (етницитет) су антонимски појмови. „Зато су највише на удару структура глобализације националисти, било као појединци било организовани у партије и слична удружења, односно на удару је национализам као идеологија која форсира стварање и очување националних држава и њиховог суверенитета” (Симеуновић 2014:14). Основни национални идентитетски критеријум код готово свих европских нација насталих у доба романтизма био је и остао језик. Због специфичног односа српскога језика и српске ћирилице – код Срба се језику као идентитетском критеријуму прикључује и ћирилица као српско национално писмо. Српска ћирилица по правилу подразумејева српски језик, и у историји је чак више од језика играла улогу темељне српске националне карактеристике.

Данас су на удару глобализације и ћирилица и српски језик, дакле оба српска национална идентитетска критеријума. Данашњи однос према ћирилици код самих Срба битно је друкчији него јучерашњи. Историја потврђује да су не тако ријетко у покушајима затирања Срба њихови непријатељи тежили ка укидању ћирилице као иманентне идентитетске српске карактеристике. А будући да је ћирилица била иманентна карактеристика Вуков(ск)ог српског језика, она се управо у 19. и 20. вијеку у покушајима истребљења Срба – морала наћи на удару, јер се сматрало да се њеном забраном Србима укида једне од њихових најсуштственијих националних особина. Прва званична забрана употребе ћирилице – обавјештава нас Јелица Стојановић – „везана је за име царице Марије Терезије 1779. године. Под наговором римских првосвештеника издата је наредба да се ћирилица укине изван цркве, и да се у школе под морање уведе ‘простонародни језик илирски’

и латиница” (Стојановић 2011:74) Сви Срби у данашњој Војводини, заједно са митрополитом и епископима, устали су против такве наредбе, тако да је наредба повучена. Након смрти Марије Терезије, њен син цар Фрањо Јосиф II обновио је ову наредбу 3. фебруара 1781. А највећи удар на ћирилицу извршен је у Првом свјетском рату, и то опет од аустријских власти (в. опширно Ковачевић 2018:17-43). У вријеме Првог свјетског рата ћирилица је била званично забрањена у Хрватској, Босни и Херцеговини, Црној Гори и Србији. Врло је симптоматично, кад се пореди с аргументима данашњих антићириличара, образложење којим је Аустроугарска укинула ћирилицу у Србији. Аустроугарска је, наиме, сматрала да у Хабзбуршкој царевини „сви народи могу да остваре свој цивилизацијски искорак. А да би српски народ то учинио, морало му се ‘помоћи’ да се ослободи својих заблуда. Када је култура у питању, као највећа препрека укључењу српског народа у цивилизацију видело се његово писмо – ћирилица” (Ђорђевић 2014: 7).

Прогон ћирилице није мимоишао ни Други свјетски рат. Само десетак дана након преузимања власти, 25. априла 1941, Независна Држава Хрватска објелоданила је *Законску одредбу о забрани ћирилице* (в. шире Ковачевић 2018: 61–62).

Ћирилицу из српскога народа нису могле истиснути никакве забране. Удари на ћирилицу сматрани су ударима на сам српски народ, на једну од његових најкарактеристичнијих идентитетских црта. Међутим, оно што нису могле издејствовати забране – постигнуто је на Новосадском договору прокламовањем и озакоњењем критеријума „равноправности” двају писама: ћирилице и латинице. Трећа тачка закључка Новосадског договора, наиме, гласи: „Оба писма, латиница и ћирилица, равноправна су; зато треба настојати да и Срби и Хрвати подједнако науче оба писма, што ће се постићи у првом реду школском наставом“. А десили се само да су Срби постепено замјењивали ћирилицу латиницом. Док је готово потпуно нису замијенили. Што се најбоље види по односу „другосрбијанаца” према ћирилици. Антићирилички став постао је заштитни знак припадника тзв. друге Србије.

А припадници „друге Србије” као да су преузели Аустругарске критеријуме о ћирилици као сметњи ка новом типу Србина, ка „Еуро Србину”. С. Антонић наводи да другосрбијанци „јакo воле да Срби што пре пређу на латиницу и тако се ‘коначно ослободе своје прошлости’”, чиме „хоће да промене српски идентитет и од Срба направе ‘Евро-Србе’” (Антонић 2008:48). Тако је “латинизација целокупне јавне сфере у Србији добила карактер ‘културцида’. За свега неколико година латиница је постала једино комерцијално писмо у Србији [...]. Заправо 2000. године се може одредити као почетак најновијег таласа латинизације српског јавног простора и српске културе. Изгледа да је после политичких промена од 5. октобра највећи део наше комерцијално оријентисане средње класе поверовао да је основни начин ‘модернизације’ и ‘уласка у ЕУ’ прелазак на латиницу. Реч је о припадницима маркетиншких, трговачких и услужних занимања – од дизајнера у великим компанијама, до ситних трговаца. Ограниченог образовања и културе, они су кренули у типично провинцијално опонашање ‘Европе’ и ‘модерности’ преузимањем једног псеудо-статусног знака” (Антонић 2011:410-411).

„Ћирилица живи само још у школско-уџбеничком резервату. Али само је питање тренутка када ће и она одатле нестати” (Антонић 2011:413). Шта нам је чинити? „У овој ствари, у очувању ћирилице, види се озбиљност и способност наше националне елите. Али, наша елита или је сасвим незаинтересована, или директно навија за нестанак ћирилице. Тај други део елите чини ‘друга Србија’. Она зна да ће ћирилица већ за коју годину изумрети, само ако се нешто не предузме. Зато она диже неописиву галаму – ‘национализам!’, ‘национализам!’, код сваког захтева за акцијом” (Антонић 2011:414). И стално истичу да ћирилица није национална идентитетска црта. Као парадигматично за другосрбијанце може се узети мишљење филозофа Ивана Миленковића, чија је главна квалификација што се прославио изјавом попут “Српско становиште је прво и последње уточиште за ништарије”: „Шта би се”, пита се Миленковић, „догодило кад бисмо се, једнога дана пробудили без ћирилице? Па, не би се догодило

ништа, ништа се у српском идентитету, ни за длаку, не би променило. Писмо је конвенција, систем знакова који у себи не носи никакву нужност. Замислимо, томе насупрот, шта би се догодило кад бисмо се, једнога дана, пробудили без Киша, Андрића и Крлеже, без Пекића, Боре Ђосића и Миљенка Јерговића, без Радомира Константиновића, Дамира Каракаша и Семездина Мехмединиовића. Тог бисмо се дана пробудили без половине мозга. Тог бисмо дана остали без идентитета” (Антонић 2018: 148).

„Признајте”, каже Антонић, „да нисте знали да су Дамир и Семездин знаци нашег идентитета, [а богами, треба додати: ни Крлежа ни Јерговић], друга половина нашег мозга” (Антонић 2018:148).

Ћирилица, међутим, тражи *заштитицу*, и то законску заштиту. Заштиту у Закону о језику и писму, гдје ће, сагласно Уставу, бити проглашена јединим српским службеним писмом, уз укидање појма „јавне употребе језика и писма” (в. шире Ковачевић 75-110). Али власт ова, као ни она Титова, ништа конкретно не чини у заштиту ћирилице. Као да за већ написани Нацрт Закона и не хаје. Или су и они на страни антићирличара. Можда је то у складу са актуелним циљем Владе Србије да је пут Србије у Европску унију пут без алтернативе, пут на коме ниједна жртва није велика. А ћирилица би очито била само једна од (по њиховом мишљењу очито мањих) колатералних жртава?! Највећа одговорност за овакво стање ћирилице „пада на прошле и садашње културне политике српске државе. Ко може да објасни овакву небригу државе за своју велику културну вредност?” (Аврамовић 2010). Или је пак објашњење једноставно: то је планирана, свјесна небрига, зарад виших циљева, садржаних у ставовима антићирличара. Само, је ли то онда СРПСКА културна и језичка политика?

Сличан статус као ћирилица има данас и српски језик. Видјели смо да је као један од разлога (критеријума) напуштања и презира према ћирилици код српске псеудоелите био енглески као глобализацијски језик, као *lingua franca*, који се пише латиницом. Још више него на ћирилицу енглески језик утиче на структуру и друштвени

статус српског језика. Наиме, данашњицу српскога језика оптерећују и питања алоглотских утицаја што угрожавају његову структуру. Данашњи српски језик, посматран и у цјелини и као систем варијаната, изложен је веома јакој *англицизацији*. „У протеклих десетак година, код нас (али не само код нас) догодила се права експлозија језичке англomаније. Она сада прелази у свој екстремни стадијум – *језички анлохолизам*, који се може описати као опијеност неконтролисаним уношењем свакојаких елемената и појава из енглеског језика у српски” (Прћић 2005:183). „Крајњи резултат овакве културне и образовне климе огледа се у све већем продору енглеског језика у српски и у све упадљивијој хибридизацији српског језика, односно у настанку нечега што се може назвати англосрпским језиком: то је један нови урбани социолект, првобитно својствен људима млађе генерације, који представља врсту српског језика који (све више) одступа од својих норми и (све више) бива употребљаван према нормама енглеског језика” (Прћић 2005:185). Англицизација српског језика „се већ сада јасно уочава на плану речи, структура/образаца, значења и употреба” (Прћић 2005:185). Тако она, на примјер, «у популарној женској периодици упечатљиво, незауостављиво и стихијски разара структура српског језика» (Јањић, Чутура 2012:94). Данас англицизација пријети (у)ништењу темељних вриједности српскога језика. Актуелна истраживања, наимае, показују «да је речник средњошколаца пун нових англицизама, али да њихова рецепција најчешће не одговара семантичким еквивалентима у енглеском језику. Присуство неадаптираних англицизама у говору младих (и не само њих) део је процеса спонтане акултурације, који се интензивно намеће као доминантан друштвени контекст у условима светске глобализације. Сасвим је извесно да ток овог процеса неумитно води ка стварању језичке хибридизације, која се за сада испољава у виду такзованих србоанглицизама, односно англосрбизама, тј. неадаптираних сирових англицизама» (Јањић, Чутура 2012:79). А последица тога је – што је најгоре – да се «највећа национална вредност, еманација духа народа – његов књижевни језик – не препознаје као пожељни систем комуникације међу младима» (Јањић, Чутура 2012:64).

Данас је у моди «поенглежени» српски или «англосрпски». Енглески називи продавница, фирми, ресторана, новина готово да постају правило, а српски називи изузетак. (С тим се у везу може довести и све веће потискивање ћирилице!). У појединим новинама, и не само њима¹, енглеске ријечи готово да превлађују над српским. И по томе се види да је енглески статусно и код говорника српскога језика надређен српском. Утицај енглеског толико је велики да он ништи и општеважећа правила српскога језика, какво је нпр. оно о једначењу сугласника по звучности, из којег се изузимају готово све енглеске позајмљенице: *нокдаун*, *ајдејшовајши*, *блокбастер*, *скејтборг*, *лџбирошер*, *Мекдоналдс*, *фишбурјер* и сл.

Као и за ћирилицу и за српски језик негативна прекретница био је Новосадски договор из 1954, на коме је српски језик преименован у српскохрватски. Србистику је смијенила сербокroatистика, која се све више схватала јединство кроатистике и србистике, при чему је свјесно у заборав гурана истина о српскохрватском као преименованом српском (в. Ковачевић 2007)². Зато се и могло догодити да при распаду социјалистичке Југославије говорници српскохрватског језика, који се нису национално Србима изјашњавали, а од којих су сви, сем Хрвата, национално били млађи од Вуков(ск)ог српског језика: почели од њега одвајати «свој дио», намјерно превиђајући да је у питању непостојећи дио. Јер је српски језик, према свим критеријумима језичког идентитета, остао српски и кад је преименован у српскохрватски.

1 Врло упечатљив примјер томе пружа реченица до које је анализом језика српских “интелектуалаца”, које “нико не разуме”, дошао редитељ Александар Мандић, а која гласи: “Имплементација структурног тренда у апсолвирању рецентног проседа и деконструисање тематизованог фантазма у кодирању релевантне интеракције, или што би рекао Бодријер, валоризовање иманентног инпута као и детектовање својеврсног тренда у позиционирању релевантног артефакта, према Жижеку, реферира на стратификовање симболичке структуре у апсолвирању иманентног дискурса” (Блиц, 2. 10. 2011, додаток: Блиц недеља, стр. 3: Алакесандар Мандић, редитељ). А ево и реченице коју као карактеристичан примјер употребе англицизма у говору младих наводи лингвиста Рајна Драгићевић: “Фото-бомбинговао ми је селфи, па сам га анфрендовала на ‘Фејсу’ и блокирала на ‘Инстаграму’” (Политика, 5. 11. 2018, 1: Рајна Драгићевић, интервју).
 2 “...јасно је да ‘српскохрватски језик’ може постојати као ‘термин за невољу’, којим су Хрвати тражили прилику да туђи садржај обележе ‘својим именом’” (Петровић 2018:253)

Његово име није потрло његову српску етнолингвистичку суштину. Српски језик је, дакле, средином XX вијека политички преименован у српскохрватски илити хрватскосрпски. У посљедњој деценији XX вијека дошло је до његовог «репреименовања»: Хрвати су га прозвали хрватским, а муслимани, мијењајући и своје национално име у Бошњаке, назвали су га босанским. Поводећи се за Хрватима и муслиманима/Бошњацима и Црногорци су га прекрстили у црногорски, док су му Срби – након полувјековног званичног, а готово вијек и по незваничног избивања - вратили српско име. Тако се одједном српски језик на почетку XXI нашао са четири имена: српски, хрватски, босански и црногорски. Одмах по преименовању и Хрватима и Муслиманима/Бошњацима и Црногорцима циљ је био да покажу да су «њихови» језици различити од српског, да су то заправо посебни стандардни језици. За постизање тог циља домишљани су најразличитији критеријуми, који с лингвистиком као науком, и с критеријумима идентитета језика по правилу немају никакве везе (в. опширно у Ковачевић 2015: 29-45).

На почетку двадесетпрвог вијека опет су научни лингвистички критеријуми подређени политичким, тако да је српски књижевни језик политичким одлукама новонасталих држава бивше Југославије постао четвороимен, при чему се код несрба, и лингвиста и политичара, жели наметнути став да су то четири различита и равноправна «стандардна језика» настала распадом бившег српскохрватског, уз свјесно занемаривање чињенице да је и српскохрватски био само преименовани Вуков(ски) српски књижевни језик.

Прихватање тих несрпских имена као довољног критеријума за негирање српскога карактера тих «језика» може довести, а и доводи, до невјероватног научног апсурда – *да се један ње исти лингвистички језик у истој држави може јавити и као већински и као мањински* (в. опширно Ковачевић 2018а: 137-154). Најрепрезентативнији примјер томе даје а ко би други него Република Србија, са научном инкомпатибилности одредаба о језику у њеном уставу и њеном Закону о правима мањина, при чему мањински језици све више добијају примат над већинским српским³.

У новоусвојеном Уставу Србије, у члану 10, наиме стоји да су «у Републици Србији у службеној употреби српски језик и ћирилично писмо» и да се «службена употреба других језика и писама уређује законом, на основу Устава». Српски језик је, по Уставу, у Србији, будући једини службени, нормално већински језик.

И као и код ћирилице, на сцену су ступили утицајни «другосрбијанци», или пак «другосрбијанци по увјерењу» међу српским а заправо антисрпским филолозима. Удружили су се са несрбима да покажу да српски језик није српски, да је он заједнички језик без имена, или друкчије речено, једна од четири варијанате “заједничкој” полицентричног а безименој језика. То је урађено преко сарајевске Декларације о заједничком језику (донесене 30. марта 2017.) А Декларација о заједничком језику пројект је четирију невладиних организација: ПЕН центара из Сарајева, Удруге Курс из Сплита, Центара за трајанско образовање из Подгорице и Удружења Крокодил из Београда. Свако ко се лингвистиком и/или филологијом бави зна колико је и какво филолошко утемељење наведених невладиних организација. Сама та чињеница била би довољна да “политички неупрегнути” филолози Декларацију игноришу. Али је, због великог одјека које је неоправдано добила у мас-медијима, широј јавности било неопходно указати на основне, у тексту Декларације свјесно имплицитно представљене циљеве, који се свODE на научно негирање историјског утемељења и актуелног статуса српскога књижевног језика⁴.

Посматрана из перспективе србистике, Декларација је у погледу тврдњи које доноси готово сама у себи противурјечна. Њен основни, експлицитно у први план истакнути дио, чине неспорни ставови или тврдње, које су србисти увијек заступали, и то: а) да се у Србији,

3 То није никакво чудо ако се зна да глобализам покушава елиминисати страх малих и слабијих увођењем принципа заштите мањина свих врста, у смислу заштите посебности, тачније свега онога што је етничко, религијско, културно, родно па чак и сексуално одређење, а које стоји на путу остварења глобалних и политичких интереса. Тиме се уједно оправдава присуство и употреба силе широм света од стране земаља носилаца глобализације” (Симеуновић 2014:105).

4 Овдје у основи преносимо Реаговање Одбора за језик СКЗ на Декларацију о заједничком језику, које је прештампано у Ковачевић (2018а: 70–71).

Хрватској, Црној Гори и БиХ „употребљава заједнички језик”, и да је тај језик полицентричан, б) да четири назива за стандардне варијанте тог заједничког језика “не значе да су то и четири различита језика”, в) да мора постојати слобода „индивидуалног избора и уважавања језичних разноликости”, затим „језична слобода у књижевности, умјетности и медијима”, као и „слобода дијалекатске и регионалне употребе”, в) да је за сваку осуду „превођење у судској и административној пракси” будући да је реч о заједничком језику”, и г) да треба укинути „све облике језичне сегрегације и језичне дискриминације у образовним и јавним установама”.

Зато ти, као централни ставови у *Декларацији*, заправо значе откривање топле воде. Ти општеприхваћени србистички ставови треба да привуку филолошки слабо упућене да својом бројношћу дају дигнитет самој *Декларацији*. Декларација због и ради тих ставова очито није прављена, јер њих нико иоле филолошки упућен није никада ни доводио у питање.

Декларација је донесена због перфидније формулисаних ставова, у које тешко да могу проникнути они који нису лингвистички образовани, а међу потписницима *Декларације* више од девет десетина је таквих. Основни циљ *Декларације* садржан је у двјема тврдњама: 1) да су „све четири постојеће стандардне варијанте (српска, босанска, хрватска и црногорска) равноправне и не може се једна од њих сматрати језиком, а друге варијантама тог језика”, и 2) „чињеница да се ради о заједничком полицентричном језику оставља могућност сваком кориснику да га именује како жели”, што ће рећи да је и српско и хрватско, и босанско и црногорско именоване језика равноправно, и да треба да буде на цијелом простору „заједничког језика” прихваћено. Та два става из *Декларације* директно негирају научне филолошке чињенице, а у корист српске штете.

Првом тврдњом српски језик се изједначава са својим варијантама. Јер су историјске и научне чињенице недвосмислене: хрватска, бошњачка и црногорска варијанта, које су политички проглашене језицима, јесу само варијанте СРПСКОГА ЈЕЗИКА. Зато је историјски

и научно оправдан назив језика Срба *српски језик*, док је књижевни језик Хрвата *хрватскосрпски*, Бошњака – *бошњачкосрпски*, а Црногораца – *црногорскосрпски*. Српски језик једини има статус лингвистички утемељеног језика, док се његове варијанте политички језици, што ће рећи језици само по политички наметнутом несрпском имену⁵. Зато аутори *Декларације* и заступају научно неутемељено становиште да свако може тај заједнички језик “да именује како жели”. А више је него знано шта за Србе значи, чак и кад је у питању симболичка функција језика, именовање српског језика „босанским”: значи нестанак и Срба и српског језика у Републици Српској, и њихово утапање у тзв. Босанце и босански језик. Сличан је случај и са црногорским именом српског језика, чије признавање би значило укидање и Срба и српског језика у Црној Гори. Због тога наведена *Декларација* као основни циљ има „рјешавање” српског националног и језичког питања у БиХ и Црној Гори, тако што ће се Срби превести у Босанце и Црногорце, а српски језик укинути у „босанском” или „црногорском”, остављајући могућност да српски језик као варијанта обитава само у Србији. И да се све српско и у филологији сведе само на *србијанско*.

То укидање придјева српски постало је “општесрпска” појава. Српске политичке елите од Брозових до данашњих времена потрудиле су се не само да у пракси проскрибују придјев српски, него да директно наметну Европи и мањинама политички подобну употребу посесивног генитива „Србије” – директно ништећи једно од иманентних граматичких правила српскога језика. Треба погледати само називе државних предузећа у Србији: „Радио телевизија Србије”, „Путеви Србије”, „Железнице Србије”, „Пошта Србије”, „Војска Србије” итд. То су, међутим, ненормативне конструкције, будући да норма српског језика не препоручује посесивну употребу беспредлошког генитива самих именица (а не синтагми), него у таквим случајевима умјесто посесивног генитива прописује

5 Замислимо ситуацију да Американци одлуче да промене назив језика у амерички. И да онда неко тражи од Енглеза да се да неки заједнички назив за енглески, амерички, аустралијски и канадски језик. Комонвелтски, на пример. Незамисливо је да би Енглези то прихватили, зар не? (Мандић 2018: 25)

употребу посесивног придјева. Зато у свим наведеним називима уместо генитива Србије треба да стоји присвојни привед српски: „Српска радио телевизија”, „Српски путеви”, „Српске железнице”, „Српско држављанство”, „Српска пошта” и сл. Јер, придјев српски има два равноправна значења: «српски» има значење: «који се односи на Србе» и «који се односи на Србију».

Власти у Србији, или они који имају њихову подршку, тако годинама системски бришу придјев српски гдје год им се учини да би могао асоцирати на значење «припадност Србима» и тиме свјесно врше насиље над српским језиком, излазећи у сусрет онима којима придјев српски у свим контекстима и значењима смета. Зато су га «српски» омбудсман и «српски» МУП укинули и у писању држављанства: нема више у пасошу српског држављанстава, него се оно уписује као држављанство Србије (в. опширно у Ковачевић 2018а: 105-109). Али, ако Србија хоће да буде сагласна с цијелим културним свијетом, и држављанство треба да пише као што га пише сав тај културни свијет-присвојним придјевом (српско), а не присвојним генитивом (Републике Србије). У супротном, тешко је не помислити да је у питању презир према српском имену, односно самопорицање српског имена у самој Србији⁶. Можда је посебно покренути и иницијативу за доношење закона о заштити српскога имена, будући да неће проћи много времена када ће Бошњаци или нека друга национална мањина у Србији затражити да се промијени и сам назив државе Србије, јер и он, попут «српског држављанства», асоцира на Србе!?

6 Зар томе најбоља потврда није покушај руководства Српске академије наука и уметности да из назива те водеће српске научне установе одстрани придјев српски, о чему је јавност обавијестио академик Василије Крстић. Крстић каже да је Извршни одбор САНУ био донио једну од “најсрамнијих” одлука “да из назива САНУ изостави одредницу да је српска и кад је председник [Никола Хајдин] пристао да се потписује као председник Академије, а не као председник САНУ. После вишемесечне битке коју сам због тога водио са Хајдином и његовим послушницима, они су одустали од намере да лише САНУ свог пуног назива, којег су се стидели. Због тог тешког престопа, због те срамоте коју су починили, не само да се нису извинили члановима Академије већ су преко тога прешли ћутањем као да се ништа није догодило. Нажалост, ни чланови Академије никад нису поставили питање шта се крило иза те намере и ко сноси одговорност за противзаконити и противстатутарни атак на САНУ” (Печат, 23. 3. 2012, 30: Василије Крстић).

Умјесто закључка, цитирамо мишљење Д. Симеуновића, о општим карактеристикама борбе националног и глобалног, и српских «посебности» у тој борби. «Борба глобалног и националног је», вели Симеуновић, « у ствари борба општег и посебног [...]. Та два идентитета се заправо условљавају и зависе један од другог [...]. Отуда је перспектива борбе националног и глобалног, опстајање и једног и другог, борба у којој не може потпуно победити нико већ само може превладавати било генерално било на неким тачкама Земљиног шара. Нити се могу Французи одрећи свог језика и своје раскошне иако разбарушене културе, нити Енглези желе да се одрекну волана на десној страни као ни много чега другог што припада њиховој традицији. *Једино су засад Срби сиремни да се одрекну свега како би их велики оставили на миру али им што умеће одрицања засад не полази баш најбоље за руком [истицање – МК].* Као што се да видети, пракса надметања глобалног као општег и националног као посебног је условљена пре свега положајем у ком се налази нација» (Симеуновић 2014: 147).

Треба се надати да ће се и српске власти и политичке елите «освијестити» и «окренути ћурак наопослом» након ријечи предсједника САД Доналада Трампа пред Генералном скупштином Уједињених нација: «Одбацујемо глобализам и подржавамо патриотизам», поручио је предсједник САД (Политика, 26. 9. 2018, 4). Питање је само јесу ли то «другосрбијанци» и српски политичари (пре)чули!?

ЛИТЕРАТУРА

Аврамовић 2010: Зоран Аврамовић, „Ћирилица и држава”, *Печаш*, бр. 100, 5. 2. 2010, 25–28.

Антонић 2008: Слободан Антонић, „Венецијанска комисија и ћирилица”, *Културни рати у Србији*, Београд: Завод за уџбенике, 2008, 45–50.

Антонић 2011: Слободан Антонић, „Латинизација детињства”, *Транзициони скакавци*, Нови Сад: Orpheus, 2011, 391–401.

Антонић 2018: Слободан Антонић, „НИН-ова награда и неоколонијална књижевност”, *Нова Зора*, бр. 57, Билећа– Гацко, 2018, 146–149.

Ђорђевић 2014: Бојан Ђорђевић, „Музе нису ућутале: културни живот Срба током Великог рата у огледалу тадашње штампе”, у: Бојан Ђорђевић, Драгана Грујић, Гордана Ђоковић, *Лешојис културној живојош шоком Великој раша: 1916-1918*, Београд: Институт за књижевност и уметност, Нови Сад: Матица српска, 2014.

Јањић, Чутура 2012: Марина Јањић, Илијана Чутура, *Простор, време, друштво – сусрећи у језику*, Јагодина: Педагошку факултет у Јагодини, 2012.

Ковачевић 2007: Милош Ковачевић, „Однос српског и српскохрватског књижевног језика”, у: *Језик, књижевност и уметност*, Књига I: *Српски језик и друштвена креишања*, Крагујевац: ФИЛУМ, 51– 62.

Ковачевић 2015: Милош Ковачевић, *Српски језик између линвистике и полиике*, Бања Лука: Друштво наставника српског језика и књижевности Републике Српске, 2015.

Ковачевић 2018: Милош Ковачевић, *Борба за ћирилицу и српски језик*, Вишеград, Андрићград: Андрићев институт, 2018.

Ковачевић 2018а: Милош Ковачевић, *Битне српистичке најомене*, Београд: Јасен, 2018.

Мандић 2018: Драган Мандић, „Шта би нам донео заједнички језик”, *Полиика*, 18. 6. 2018, 25.

Петровић 2018: Драгољуб Петровић, *Расиети народ*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књијарница Зорана Стојановића, 2018.

Прћић 2005: Tvrtko Prčić, *Engleski u srpskom*, Novi Sad: Zmaj, 2005.

Симеуновић 2014: Драган Симеуновић, *Нација и глобализација*, Београд: Просвета, 2014.

Стојановић 2011: Јелица Стојановић, *Пушевима српској језика и ћирилице*, Никшић: Издавачки центар Матице српске – Друштво чланова у Црној Гори, 2011.

Miloš Kovačević

THE SERBIAN LANGUAGE AND CYRILLIC ALPHABET UNDER THE PRESSURE OF GLOBALISATION

Abstract: The paper deals with the current status of the Serbian language and Cyrillic from the perspective of globalization processes. It is shown that neither the Serbian language nor the Cyrillic alphabet, although they represent Serbian national identity criteria, today do not have the dignity that they had in the history of the Serbian people. A large number of Serbs, especially those belonging to the so-called other-Serbs, seeks to reactivate and, as a paradigm, impose to Serbs an Austro-Hungarian attitude towards the Cyrillic alphabet, arguing that the preservation of the Cyrillic alphabet is, in fact, a hindrance to Serb involvement in “European civilizational flows”, or an obstacle to the creation of “Euro Serbs” as a new type of Serbs.

The pressure of globalization on the Serbian language is reflected also in the two devastating consequences for the Serbian language. First, because today’s Serbian language is burdened with alloglotic influences that even threaten its structure; viewed as a whole and as a system of variants, it is exposed to a very strong Anglicization, so strong that it can be declared to be linguistic Angloholism. Secondly, the Serbian language is unique in that it is “multiplied by division”, so today it comes under three more names: Croats call it Croatian, while Muslims, changing even their national name to Bosniaks, call it Bosnian, and Montenegrins renamed it into Montenegrin. An attempt is being made to declare these

three “political variants” on an equal footing with the “Serbian variant” and thus to create a “common nameless language”, which everyone will call “whatever he wants”, all with the aim of abolishing his Serbian ethnolinguistic grounding.

Keywords: globalisation, Serbian language, Cyrillic, Anglicization, minority languages

Александар Јовановић

ОБРАЗОВАЊЕ И ИДЕНТИТЕТ: ЗАШТО УТОПИЈА МОРА ДА ПОСТАНЕ РЕАЛНОСТ

Резиме: Образовање је најважнија делатност за сваку државу и сваки народ, за мали народ добро образовање је услов опстанка. У раду се полазу од основне улоге образовања за српски народ, шта би оно требало да буде, а шта (још) није. Разматра се однос државе, материјални, законски и симболички према образовању. Затим се указује на отворена питања и апорије у нашој образовној пракси, на сва три образовна нивоа (основношколском, средњошколском и високошколском) која се посматрају као међусобно зависна и узглобљена. У контексту средњег образовања, посебно се говори о гимназијама и њиховом значају како за оптеобразовни ниво једне нације, тако и за стварање и обликовање националне елите. Високо образовање у Србији као да је заборавило своју основну улогу, да школује наставну, научну и етичку националну елиту, и окренуло се другим, тзв. техничким питањима. Закључак је да се у Србији заобилазе основна питања образовања и да је занемарена његова идентитетска суштина, без које нема ни националног ни државног опстанка.

Кључне речи: идентитет, образовање, Србија, основношколско, гимназијско и високошколско образовање, велики професори.

У данашњој Србији сасвим сигурно нема прече потребе од развоја образовања. У земљи која је у великом степену територијално, институционално и морално разграђена,

без јасног плана чак и о непосредној будућности – са станодништвом које стари и народом који изумире, са младима који убрзано напуштају земљу и децом која већ рођењем постају дужници међународног капитала – треба поћи од темеља.

Да би се од њих пошло, држава (под којом се подразумевају, пре свега, институције и грађани) мора да се суочи са најважнијим питањима свога опстанка и напретка. Најпре, да ли жели да има будућност и какву будућност жели: да ли себе види као слободну земљу (у мери у којој је данас могуће) или се задовољава полуколонијалним статусом? Хоће ли да школује одговорне људе са критичким мишљењем или робове, оспособљене тек за живот између радне траке и малог екрана? Стручне људе одане струци, слободи и хуманизму или гласаче одане једино организацији, партији, власти? Подстиче ли држава најбоље са најбољих универзитета и ствара ли им услове да не оду из земље или извлачи свој кадар са универзитета без угледа и са сумњивим дипломама да одлучују о нашој судбини? Питања просто произилазе једна из других и готово да им се не види краја.

Колико год да је логички и етички једноставно одговорити на ова питања, ти одговори се затрпавају и маргинализују систематским институционално-медијским шумовима. Јасно је и због чега. Абитно је да добију друштвено важење, да буду тачка од које образовање полази. Јер, образовни систем није у себи затворена, ауторегулаторна и самосврховита целина. У њему се одражавају сви друштвени процеси, од породичних до научних, од демографских до привредних. И, обрнуто, образовање снажно утиче на сва друштвена збивања: на тренутна у великој мери, а на будућа, слободно се може рећи, у потпуности.

Образовање је јавно добро и мора да се испољи кроз квалитет и доступност свима. Оно, готово исто колико и породица, васпитава нараштаје, професионално их образује и изграђује њихов културни, национални и демократски идентитет. Подизање општег образовања нације, односно, стварање свестраних, образованих и самодисциплинованих младих људи, са развијеним

културним потребама и изграђеним етичким вредностима, способних да делују у свету који их чека и спремних за нова стручна и научна знања у одабраним занимањима, отворених за критичко мишљење, оданих народу и друштву у којем су поникли – најпречи је задатак који не трпи одлагања, одсуство воље или недостатак новца. Због тога су обавезе државе да непрестано улаже и развија просвету, од предшколског и школског, преко средњошколског до факултетског образовања, међу првима и најважнијима.

Један од првих и основних услова јесте прављење дугорочне стратешке развојне политике, која неће зависити од партијских промена, и повећање издвајања из БДП-а са садашњих оквирних 3.1–3.5% бар на 5–5.50% до 2020. године (просечна издвајања у Европској унији сада износе 6.5%). Ако је проценат БДП-а који се код нас улаже у просвету готово за половину, а сасвим сигурно за трећину, мањи него код већине европских земаља, онда се слободно може рећи да наша држава свесно закида оној делатности коју је, не само по уставу него и по свести о будућности земље, обавезна да помаже и развија. Најмање и прво што треба да уради јесте да се повећа улагање у стандард школа и школског живота и, истовремено, да се подигну плате наставника у образовању за бар 50–70%, колико реално вреди њихов рад. Тиме би се створили материјални услови за убрзани и квалитетнији развој образовања, али би се побољшало и вредносно окружење у којем се данас налазе српско образовање и људи у њему. Такво би морало да буде и полазиште просветних синдиката, уместо јаловог истрајавања на најскромнијим и удворичким захтевима који, чак и да се испуне, ништа битно не могу да реше. А додатно је понижавајуће када се и такви захтеви не прихвате.

Није спорна законска и морална обавеза државе Србије да процентуално одваја за просвету колико и друге земље. Нека види како су оне дошле до тог неопходног процента. А новаца ће бити, ако се не усмерава тамо где просветни (и не само просветни) новац не би смео да иде: на прегломазни државни, а заправо партијски апарат, на различите агенције, владине и невладине организације, на плаћања страним фирмама да би инвестирале код нас,

на тешко приметне и неодгонетљиве позиције у буџету које стоје на располагању онима који се хвале пожртвованим радом и скромном платом. Уместо тога, као новогодишњу и божићну честитку, добили смо, у односу на претходну, осетно умањени буџет за просвету за 2017. годину.

При томе, мора бити јасно да само процентуално повећање издвајања за просвету не може бити довољно ако не постоји јака привреда и привредни раст, нити се развој просвете може обезбедити само прерасподелом средстава које остварује слаба привреда. Мада би то био добар почетни знак да држава жели да стане иза своје просвете.

За добро и успешно образовање неопходан је уравнотежени и постепени организациони и стручни развој, заснован на претходно урађеним стручним анализама. Неколике стратегије образовања (које нису биле јефтине) рађене су без стручне и објективне анализе садашњег стања у образовању и без стручне и друштвене сагласности о ономе шта треба неговати и усавршавати, а шта и како је неопходно да се мења. Због тога је њихово важење било краће од времена њихове израде. Свако вредновање, било позитивно било негативно, рађено без претходних анализа, више је идеолошко, а мање стручно. Вештачке и наметнуте поделе на различите врсте знања (базична и функционална) или различите врсте наставе (традиционална и модерна, итд) само замагљују права питања и њихова решавања, отварајући простор људима мале памети, а великих планова. Нагле промене нису добре за образовање. И не само да нису добре него оне нису ни могуће, јер је образовање сложен и широк организам и не трпи притисак те врсте. Чак и најбоље идеје су осуђене на пропаст када неко ко има тренутну моћ одлучи да их уведе преко ноћи. Али може да се направи велика штета која, нажалост, најчешће није само тренутна.

Стратешки развој образовања, као што је случај у свим добрим образовним системима, мора у себе да укључује национални и европски карактер. Модерна српска држава поседује двовековно просветно искуство, почев од Велике школе Доситеја Обрадовића и Ивана Југовића, које је

драгоцен и неопходан улог за будућност. Србији је – у складу са њеним геостратешким положајем, економским развојем, државним, националним и културним положајем – потребно снажно српско-европско образовање, способно да изврши све своје улоге и задатке. У европском образовању, заснованом на европским цивилизацијским вредностима (а које никако не сме да се сведе на условљавајуће бриселске бирократске критеријуме) постоје заједнички принципи и усмерења, али не постоје заједничка решења, што Србији отвара драгоцен простор за стваралачки, а не полуколонијални однос према другим и другачијим искуствима. Требаће нам много мудрости, морала и маште да бисмо у европском образовању били уважавани учесник, а не пасивни прималац туђих решења. Неопходно је да Србија има јасну визију из које ће да произађе модеран образовни модел који би одговарао нашим потребама, али, истовремено, био конкурентан другим европским образовним системима. Никако затворен у себе и за друга искуства, он би се развијао и унапређивао, али са пуном свешћу шта је у њему базично, а шта је неопходни одговор на промене и дух времена. Једном речју, утемељен у искуство и отворен за будућност.

Ако можда тренутно и немамо стручњаке ове врсте, или су потиснути на маргину са које се њихов глас не чује, образовна визија и њено остваривање призвали би их веома брзо. До визије и њеног остварења не може се доћи без учешћа наших најзначајнијих националних институција и стручњака из свих темељних дисциплина и образовних наука, почев од матерњег језика и књижевности, математике и природних наука, преко филозофије, историје и социологије до педагогије и психологије. Образовање је исувише важан и битан процес да би се препустило само педагозима и психолозима, који су за себе великим делом приграбили то право.

Овакав образовни систем био би једна од највећих инвестиција за будућност Србије и српског народа. Он би утицао не само на економију него на све делатности од значаја за народни опстанак. Ту улогу свакако не могу да врше увезени образовни системи са својим неолибералним глобалистичким критеријумима (који

се чак ни не калеме на наше него механички пресађују), подводећи свеукупну васпитно-образовну делатност под „образовање за рад“ и чувене мерљиве „исходе“ и „стандарде“, у којима се губе не само логика предмета и целина знања, него и оно, можда најдрагоценије, што нам свака добра настава, у незаменљивом узајамном дејству наставника и ученика, нуди: снажан непрекинати раст целокупне васпитаникове личности, његових сазнајних, интелектуалних и емоционалних способности.

Образовање прати младе људе још од најранијег детињства. Предшколско васпитање и образовање, осим социјалне има и велику васпитну улогу и треба створити услове да се повећа број деце која би била њиме обухваћена. За сада, за децу је обавезно да похађају припремни предшколски програм, као спону између предшколског и школског нивоа. У развијенијим земљама, у припремним групама раде заједно васпитачи и учитељи, што је од непроцењивог значаја у припремању деце за школу. На тај начин би се премостио јаз који сада постоји између предшколског и основношколског образовања. Заједнички рад би био права прилика да се то исправи, а учитељи и васпитачи би били упућени на боље повезивање (и познавање) оба програма. Тек онда бисмо могли да очекујемо континуитет два нивоа образовања. То би и код нас био један од првих циљева, под условом да се повећа издвајање за просвету.

Осим анализа укупне организације рада у основној школи, посебно програма наставних предмета (које не треба само механички скраћивати већ ускладити њихове општеобразовне, функционалне и васпитне циљеве), први циљ друштва свакако јесте да обезбеди да основношколско образовање постане свеобухватно и да сви ученици заврше основну школу. Број деце која не похађају основну школу креће се између 5 и 10%, а готово сваки пети становник је без основног образовања, што је велики друштвени проблем.

Међутим, дугорочнији образовни и државни циљ не би требало да буде само обавезни завршетак основне школе него то да сви ученици завршавају средње школе. Према доступним подацима, тек сваки други становник

Србије има завршену средњу школу. Однос између средњих стручних школа и гимназија, школовања за рад и за студије, однос између општеобразовних и стручних предмета у стручним школама – суштинска су питања које држава мора промишљено, системски и дугорочно да решава. Није споран принцип образовања за рад, чак ни под називом дуално образовање? Оно је увек постојало у тзв. школама у привреди при великим индустријским системима. Ту је имало сврху. Али, по којем моделу? У свету има разних модалитета који су осмишљени у складу са могућностима, потребама и начином организације тржишта рада и образовања у различитим земљама. Колико смо појединачних недовољно промишљених споразума са дугорочним штетним последицама до сада потписали! Код нас се увек на брзину, и позивањем на „пријатељске“ стране донације, преузме неки модел, а да претходно нисмо урадили неопходне анализе. Данас, без привреде способне да запосли младе људе, какво дуално образовање хоћемо и шта оно може да нам донесе? Формализовати га и преводити у неке предузетничко-менаџерске просторе може да буде још један неуспео експеримент који „једе“ друге школске предмете, а можда може да нас кошта и буквално ако се донације којим „чудом“ покажу као кредити чији је одложени период истекао. За његово решавање неопходна је и дугорочна друштвена и економска стратегија, јер дете које данас уписује основну школу постаје радно способно за дванаест година: оно се школује за пројекцију привредног развоја, а не за тренутно стање на тржишту рада. Ако такве озбиљне пројекције нема, онда су сви разговори о школовању за рад сувишни. А сувишно је и напомињати да реформа средњег стручног образовања не сме да се сведе на причу о дуалном образовању, а чини се да данас иде у том правцу. И да прича о дуалном образовању не сме да прогласи споредним суштинско питање о односу између општеобразовних и стручних предмета у овом типу школа.

Карактеристично је да се у земљи, у којој већ годинама готово да нема привреде, стално говори о средњем стручном образовању, док се гимназије готово и не помињу. Занемаримо у овом контексту терминологију, јер није реч о средњем, него о завршном стручном

образовању. Међутим, привреду неће развити ученици који заврше ове школе (они ће, бар у непосредној будућности, бити више или мање јефтина радна снага), него дипломирани инжењери, архитекте, програмери, агрономи, економисти, професори, научници и, у истој мери, стручњаци и уметници битни за развој културе и културног амбијента. За развој друштва, поготово оног са недовољним бројем факултетских дипломаца, нема важније средње школе од гимназије, која је, заправо, једина системска средња школа. Због тога их у сваком погледу треба јачати – стварати од њих у свим местима где треба да постоје елитне школе. Уместо неких истурених одељења најчешће приватних универзитета и наставе која се одржава по просторијама уништених предузећа или магацинима затворених фабрика, са дипломама које нико не значе ништа, нужно је сачувати гимназије и њихов значај. Не само што дају младим људима додатне четири године да сазру и што им омогућавају шири избор при упису на факултет, него је њихова улога много већа, заправо немерљива. Гимназије чувају најлепшу традицију образовања, спајајући вековно знање са модерном науком и уметношћу. У својој програмској природи, оне носе и предају општу културу, тако неопходну сваком високом стручњаку, без обзира на посао којим се бави. И још нешто, можда и најбитније, гимназије код својих ученика системски снаже радозналост и уверење да се образовање никада не завршава. У њих долазе млади људи опредељени за дугогодишње учење и највише самоусавршавање, свесни да знање не може и не треба да се одмах претвори у новац, нити да је то најважније у ономе што желе да постану. У мањим срединама, а и у већим, гимназије су узорне школе, центри културе, расадници радозналости и маште. То су знали и наши преци. Прошетајте Србијом и погледајте гимназијске зграде подигнуте крајем 19. и у првој половини 20. века: по правилу, то су најлепше и највеће зграде у тим местима. Може ли се замислити развој српског друштва у последња два века без Сремскокарловачке гимназије, Прве и Друге београдске гимназије, Ваљевске, Новосадске, Крагујевачке, Ужичке, и многи других, без сваке гимназије, тих образовних светионика у свим местима у којима су постојале. Ако данас, у промењеним околностима,

у одређеној мери, и нису оно што су биле, њихова улога није нимало мања: без изврских гимназија образовање се претвара у обучавање, а држава остаје без научне, мислеће и одговорне елите.

Основношколско и средњошколско образовање се заснива у четвороуглу ученик-наставник-учбеници-родитељи. Ако погледамо садашње стање, а без краткорочних мера и дугорочне стратегије да се оно измени – немамо разлога за много оптимизма. Демографска кретања су негативна, и у сваку нову школску годину се уписује све мање ученика. Да није дошло до таласа избеглица деведесетих година, смањење броја ученика било би неупоредиво веће. Исељава се велики број младих људи, са децом или чија би деца кроз неколико година могла да пођу у школу. То све доводи до затварања сеоских школа (што доприноси гашењу села и читавих градова): економски разлози у овом случају не могу бити оправдани, чак и када се правдају захтевима страних институција које финансирају наше школство. Затворити хиљаду основних школа у Србији практично значи угасити исто толико села и десетак хиљада деце направити ђацима путницима у условима који су далеко од услова у којима живе они који нам таква решења намећу. – Улагање у основне и средње школе, у простор, опрему, квалитет наставника и њихово стручно усавршавање, у ученички и наставнички стандард (школске библиотеке, стручне екскурзије, ђачку исхрану, безбедност радног простора) од изузетног је значаја, а посебно у мањим местима, у којима су школе битни елементи развоја.

Нагла решења нису добра јер не долазе из самог образовног система, него се намећу споља, из различитих интереса. Није спорна повећана брига за инклузивно образовање, она је одувек била присутна у нас, али конкретна наметнута решења, током чијег наметања, едукатори држе више него исплативе семинаре а онда учитељима и наставницима у разреду оставе по два или три детета са којима они, без додатне помоћи које нема јер су новци већ потрошени, не знају шта да раде, доводи у питање праву сврху ове иницијативе. Исто тако, не може се, јер је сувише значајан, крпити програм у основној школи додавањем једног предмета (овога пута, информатике)

и померањем другог предмета без системских решења и претходне анализе шта треба да се ради. Да ли можда најпре треба, пошто су нам пуна уста европског искуства, доvestи број часова матерњег језика у основној школи на европски ниво (седам до десет часова у европским школама у односу на пет у млађим разредима и само четири у вишим разредима основне школе, у средњим школама још и мање)? Матерњи језик није само средство комуникације, он је и наставни језик за све предмете, али је и са књижевношћу највредније духовно добро једнога народа и чувар његовог памћења и културе. У природу овог предмета је уграђено стицање националног и културног идентитета, али и најдубље емпатије за другог, потребније него икада у овом времену индивидуалне и колективне саможивости. Емпатија је, уз мало слободе, друго име за љубав према ближњему, слободно деловање и одговорност, а њено одсуство за прилагодљивост и послушност, за препуштање нагонским силама и инстинкту самоодржавања. Без ње ни појединац ни народ не могу на дуже време да опстану. И ту се значај овог предмета нипошто не исцрпљује. Зато је матерњи језик за књижевношћу основни наставни предмет у свим образовним системима и у свим временима. Не без разлога је речено, наизглед мало претерано али суштински сасвим тачно, да је брига за матерњи језик једнака улагању у националну безбедност. Какву поруку шаље Министарство просвете опредељујући се за један практични, а не за темељни идентитетски предмет, чак не желећи ни да се запита о недовољности његовог положаја? Можда исту, какву читамо и из нагле усмерености на дуално образовање? Можемо је, рецимо, разумети као свођење образовања на обучавање и одустајање од школовања самосвесних мислећих људи, али и, што је друга страна истог процеса, недостатком бриге за идентитетско образовање, којем не само мање нације у Европи него и оне највеће дају све више простора.

Нема добре школе без добрих наставника. Наставници су нам понижени не само примањима недовољним за достојанствен живот и најелементарније културне потребе, притиском родитеља и њиховим вишеструким укључивањем не само у живот школе него и у непосредан

наставников рад – понижени су, заправо, односом друштва у целини. А да би им све било сасвим јасно, чак и батинама које од ученика-силника добијају за катедром (без одговарајуће реакције школе, јавности и министра). Томе треба додати и формализовани а испразни систем стручног усавршавања, условљавање могућношћу да буду технолошки вишкови, итд. Између стално повећавајуће „коректности“ према ученицима, попуњавања неизбежних недељних, месечних и годишњих планова рада и извештаја, наставници се често опредељују за самоконтролисано понашање без неопходног ризика и непотребног истицања: данас би Коста Вујић пре остао без лиценце него што би ушао у ученичко памћење и телевизијске филмове.

Нема добре школе ни без добрих уџбеника. Уџбеничко издаваштво, без обзира на знатан број квалитетних уџбеника, није системски решено, почев од корпоративне продаје уџбеника до увоза уџбеника из суседних држава, што ниједна озбиљна земља не сме себи да допусти. Неопходно је законско свеобухватније и квалитетније регулисање издавања уџбеника и уџбеничког тржишта како би се спречиле могуће злоупотребе. Не постоји ниједна системска анализа уџбеника свих предмета која је рађена последњих деценија. Ни из природних, ни из националних наука. Ми не знамо какви су уџбеници физике у последњој деценији, шта у нашим уџбеницима историје пише о ратовима 90. година, шта о Сребреници, о српском народу уопше. Понешто сазнамо када се умешају страни амбасадори и тзв. невладине организације и све се сведе на попуштање наших просветних органа или на „инцидент“.

Високошколско образовање се последњих деценија изузетно развијало, додуше, највише ширењем приватних факултета. Универзитети су места на којима се сусрећу настава, наука и привреда и за научни, привредни и морални развој друштва универзитети су кључан чинилац. Поштовањем стручних и академских норми универзитет не само да даје пример читавом друштву него и непосредно утиче на укупне његове норме и развој. Иако с правом можемо бити поносни на оно што је најбоље у нашем високом образовању (најпре, на факултете са дугом

традицијом чије су дипломе признате и цењене у целом свету), пред њим су многобројни задаци и изазови. Мрежа универзитетских институција знатно је развијенија у односу на претходне деценије, али је проценат људи са високим образовањем (укључив и високе школе) веома низак и креће се око 11–12%, по неким подацима и 13–14%. Са друге стране, сведоци смо хиперпродукције факултетских диплома, посебно доктора наука, што баца сенку и на озбиљне факултете и тражи подизање критеријума у поступку акредитације.

Можда је највећи проблем универзитетског образовања што је изгубило утицај и иницијативу у деловању и мењању образовног система. Као да својевољно пристаје на своју маргинализацију, најпре у доношењу законских решења и њихове примене, преко начина финансирања, до вођења озбиљне просветне кадровске политике. Формализовани избори наставника, неуважавање природе друштвено-хуманистичких наука и наука идентитета (које су једине незаменљиве у нас), непотизам и негативна селекција у изборима наставника, однос према претходним нивоима образовања, недефинисање заштићених професија за рад у државним институцијама, инсистирање на процентима тзв. пролазности студената без истовременог обавезивања на озбиљне испитне критеријуме и стварања одговарајућих услова за озбиљан и систематичан студентски рад (не може се такмичење са приватним факултетима добити спуштањем критеријума, напротив!), велики број путујућих (тезгарећих) професора, појаве плагирања и избегавања њиховог утврђивања, однос према инфлацији доктората на приватним универзитетима – само су нека од питања са којима би универзитетска заједница Србије морала одмах да се сусретне. И питање у којем се сажимају сва претходна: одлазак младих људи из земље, сада већ почев и од средње школе, због чега све одлазе и шта је све неопходно променити да би они остали овде. А потребно је много тога или, пак, само једно: почети са стварањем озбиљне земље. Академска заједница као скуп слободних, најобразованијих и друштвено најодговорнијих људи, а посебно Универзитет у Београду као најзначајнији међу српским универзитетима, има неotuђиву одговорност да

утиче на битна питања своје земље. Ректори БУ морају да буду свесни да је њихова улога значајнија од било којег министра просвете и мора да буде спреман да је преузме – да не би себе довели у ситуацију да издају универзитет који им је поверен да га воде!

Свако од ових питања заслужује детаљну анализу. Издвојмо, за ову прилику само два: избори наставника и однос према претходним нивоима образовања.

Нема добрих факултета и универзитета без великих професора. Не би било претерано рећи да су прва асоцијација на Универзитет у Београду имена његових највећих научника: Јована Цвијића, Михаила Петровића Аласа, Слободана Јовановића, Богдана Поповића, Јована Жујовића, Симе Лозанића, Бранислава Петронијевића, Милутина Миланковића, Ивана Ђаје, Веселина Чајкановића, Милоша Н. Ђурића, Александра Белића, Владимира Ђоровића, Јована Карамате, Милана Будимира, Драгослава Срејовића, Радомира Лукића, Михаила Марковића, Михаила Ђурића, Николе Милошевића. Овакви наставници нису само непосредно задужили наставу и науку, него су својим угледом утицали и на опредељење младих људи за студирање, дакле и посредно и непосредно су јачали квалитет студија и углед институције. Били су узорни, у изворном смислу речи, они за које када студенти и сарадници кажу професор није потребно да помену име да би се знало о коме је реч.

Да ли су данас могући велики професори? Иако су се до академских и националних висина уздигли најпре захваљујући својим способностима, упорном раду и, можда најважније, врлинама које су поседовали, није спорно да су им друштвене, академске и националне околности давале снажан подстрек: држава је имала потребу за најбољим људима. Данас изгледа да није тако. Избори наставника су законским решењима сведени само на научни допринос, и то формалном квантификацијом радова, настава је потиснута као небитан елемент за изборе у виша звања, што доводи до дугорочних лоших решења. Млади сарадници и наставници су принуђени да иду по научним и псеудонаучним скуповима, објављујући

радове (са прописаним формама излагања, пожељним цитатима и аутоцитатима) и штиклирајући оне „ставке“ које су одрадили. У таквој трци, а у страху да не понове избор у звање или чак да не изгубе посао, о неком великом научном доприносу не може бити много говора. Заузети објављивањем радова и усмерени на прописане услове за изборе, они немају времена да се одреде за озбиљно бављење науком, нити стигну да постепено и природно сазру не само као научни радници, него ни као наставници и, потом, ни као ментори. Млађима могу да пренесу само своје искуство, лишено дубљих увида и неопходне академске ширине. И то је лоше, јер су настава, наука и менторство три вида целовитог деловања и мисије универзитетског наставника. Некима то вероватно и одговора, али оним најбољима међу њима, који би могли да се развију у добре и велике професоре, сигурно не одговара.

Универзитет се до сада није бавио нижим нивоима образовања и деловањем на њих. Ретко се држе, ако се уопште држе, заједнички састанци Националног просветног савета и Савета за високо образовање. Школовање предметних наставника неуједначено је и препуштено самим факултетима, од којих многи то сматрају споредним. Не постоји заједница/актив наставничких факултета ни на једном државном универзитету. Глас просветних чиновника вреди више од рада универзитетског професора. Из више разлога високо образовање је дужно да улаже у ниже нивое образовања и да понесе одговорност за њих. Јер, универзитет школује наставнике за све нивое и, са друге стране, отуда му стижу будући студенти. Први велики стручни и морални испит за универзитет биће његова улога, а нико му је неће дати ако је сам не избори, у осмишљавању и спровођењу велике матуре, која ће ускоро да замени факултетске пријемне испите. – Наравно, различити нивои образовања и различитих знања, који имају сврху једино ако постоји привреда способна да их прими, смањили би притисак на универзитет и допринели би бољем квалитету студената и студија.

Улога универзитета – не само његова, али његова је највећа – јесте подстицање успешног рада и инсистирање на

примени највиших вредносних критеријума најзначајнијих стручних и независних тела: Националног просветног савета, Савета за високо образовање, Акредитационе комисије, Конференције универзитета Србије (КОНУС-а). Њихово заједничко деловање и усаглашена визија места, природе и улоге образовања такође је један од битних услова за дугорочан развој српске просвете. – Да би ова изузетно значајна тела заиста била независна, њих би морала бирати, Скупштина Републике Србије. Али их више не бира. На основу Закона о основама система образовања и васпитања Национални просветни савет (са знатно мањим бројем чланова и краћим трајањем мандата) бира, а то значи поставља Влада Републике Србије (члан 33, http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/09/ZOSOV_Sl_gl_88_17.pdf). Ако знамо шта је био Национални просветни савет у периоду 2005–2015, онда је садашње законско решење чин понижења НПС-а и његовог свођења на ниво једног од бројних саветника министра просвете. Слична судбина задесила је и Савет за високо образовање (члан 11 Закона о високом образовању: <http://www.mpn.gov.rs/dokumenta-i-propisi/zakonski-okvir/>). Просветна, а посебно академска заједница није имала довољно одлучности да не допусти ово урушавање свог достојанства, чиме би била битно угрожена њена обавеза да служи општем добру.

Када смо већ код образовних закона, тужно је видети како се у циљевима образовања не помиње српски народ, његова историја и идентитет, или се помиње заједно са другим циљевима, али без непосредног именованја, увијен у једну општу хуманистичку и идентитетску обланду. Није то само начелно питање, него директо утиче и на наставне програме многих предмета, од историје до српског језика, нпр. статуса народних епских песма (које за многе састављаче програма – неспремне да бране достојанство струке и у страху да буду проказани од агресивне мањине – нису политички коректне). Наравно да је то последица других решења, од одређења државе Србије до назива држављанства, и непрестаног разграђивања ове једине куће које имамо.

Уместо битних питања, код нас се у образовању често нуде споредна или, чак испразна. Уместо разматрања о (не)

постојања национално одговорних издавача и о садржајима уџбеника, воде се расправе (и троше новци) о електронским уџбеницима. При томе, нисмо видели ниједан озбиљан домаћи или преведени текст о предностима и недостацима оваквих уџбеника, а да не говоримо о научно утемељеном скупу. Слично је и са местом Универзитета у Београду на Шангајској листи, које је исполитизовано и изашло из академских оквира. Наравно да је боље бити видљив него мање видљив или невидљив. Али, место на овој листи (које је, видимо, зависило од радова двојице пензионисаних наставника) није најбитније питање нашег најзначајнијег универзитета, него је то његова основна системска питања, квалитет наставе и науке, избори наставника, декана и ректора, вредности којима служи и утицај у друштву.

Питања се множе и узглобљавају јер у образовном систему нема издвојених чинилаца и решења. Прво и последње међу њима тиче се људи на свим нивоима образовања, односно вођења одговорне кадровске политике, која отвара просторе за стручне и друштвено одговорне људе којима је заједничка ствар далеко испред сопствене користи. Већ је речено да су такви људи код нас маргинализовани, без утицаја на главне образовне токове, чак неретко гледани са чуђењем. На сајту Министарства просвете нема (или су негде скрајнути), а требало би да их буде, имена и биографија српских министара просвете у претходна два века. Верујемо да је у питању недостатак културно историјске свести или уско функционално поимање сајта, а не избегавање прилике за могућа поређења. Да има тог списка, на њему би могла да се прочитају и ова имена: Доситеј Обрадовић, Иван Југовић, Димитрије Давидовић, Лазар Арсенијевић Баталака, Љубомир Ненадовић, Коста Цукић, Стојан Новаковић, Милан Кујунџић Абердар, Владан Ђорђевић, Андра Николић, Љубомир Ковачевић, Љубомир Стојановић, Јован Жујовић, Јаша Продановић. Све интелектуалне, научне и националне громаде. Данас су умногоме државнике заменили политичари, али дозвољено је претпоставити да улога министра просвете, садашњег или било којег другог, не би смела да се сведе на организатора који распоређује додељена му средства и извршиоца налога и уговора (у чему би онда била његова

аутентичност и важност?), него је неопходно да он буде човек са мисијом, потврђеним научним резултатима, са наглашеном образовном свешћу и угледом у академској заједници. Овакав избор првог човека просвете био би, логично, подстицајан и обавезујући и на другим нивоима, што би, између осталог, пружало наду младим људима да остану у својој земљи и да јој, у најплеменитијем смислу, служе. Критеријум *само да не дође јори* већ је донео доста несреће нашем образовању и не смемо више да пристајемо на њега.

На крају, уместо сувопарних навођења критеријума за проверу квалитета образовања: најзначајнија улога свих који раде у образовању – од предшколског, преко основног и средњошколског, до високошколског; од издавача уџбеника, преко просветних завода до Министарства просвете – садржи се у изграђивању вредносног система у којем би се млади људи са задовољством и надом школовали, тако да им школа не буде препрека коју треба да прескоче (или, још горе, заобиђу), него степенице којима сами желе да се пењу. И којима ће, када их буду прешли, они са поносом и осећањем дужности да поведу нове младе људе. И друштво и млади људи знаће тада да су на добром путу.

Како доћи до дугорочне националне сагласности о образовању у земљи у којој се мисли и дела краткорочно, а позивање на највише вредности и опште добро најчешће изазивају подсмехе код оних којима прво треба да су на памети? Није ли у нашим околностима (од којих су тек неке поменуте) сваки системски захтев за преиспитивањем улоге образовања немогућ, заправо утопистички и наивно патетичан подухват? Може бити. Али, шта преостаје – уколико вођени нагоном за самоодржањем не бирамо становиште социјалног повиновања – осим доследног истрајавања на темељним вредностима образовања, које је *conditio sine qua non* националног и државног опстанка? Ако је одговор јасан, наш пут је именован у наслову овога текста.

ЛИТЕРАТУРА

1. Alaida Asman, Rad na nacionalnom pamćenju. Beograd: Čigoja štampa, 2002.
2. Век и по Велике школе у Београду (1863–2013). Зборник радова, ур. Зоран С. Мирковић, Милош Миленковић. Београд: Универзитет у Београду: Филозофски факултет: Правни факултет, 2014.
3. Закон о високом образовању, <http://www.mpn.gov.rs/dokumenta-i-propisi/zakonski-okvir/>, приступљено 2. 9. 2019.
4. Закон о основама система образовања и васпитања, http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/09/ZOSOV_Sl_gl_88_17.pdf, приступљено 2. 9. 2019.
5. Rože Ikor, Škola i kultura. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1980.

Aleksandar Jovanović

EDUCATION AND IDENTITY: WHY UTOPIA MUST BE REALIZED

Abstract: Education is the most important activity for every state and every nation, for a small nation a good education is a condition of survival. The paper starts with the basic role of education for the Serbian people, what it should be and what it is not (yet). The relation of the state, material, legal and symbolic attitude to education, is considered. It then points to the open issues and aporias in our educational practice, at all three educational levels (primary, secondary and higher education) that are seen as interdependent and entwined. In the context of secondary education, there is a special mention of gymnasiums and their importance both to the nation's general education level and to the creation and formation of the national elite. Higher education in Serbia seems to have forgotten its basic role, to educate the teaching, scientific and ethical national elite, and turned to others, the so-called technical issues. The conclusion is that basic issues of education are being bypassed in Serbia and that its identity is neglected, without which there is neither national nor state survival.

Keywords: identity, education, quality of education, Serbia, elementary education, education in gymnasiums and higher education, great professors.

Слободан Владушић

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ И ЧЕТВРТА ГЕНЕРАЦИЈА РАТОВАЊА

Резиме: У раду се полази од идеје да се национални идентитет стиче преко нарација које у правцу појединцу одашиље мрежа наративних тачака. Један сегмент тих наративних тачака организује (национална) држава, док други сегмент представљају породица и медији. Повезаност националног идентитета и нарација које идентитет утемељују добија на важности када се они схвате у контексту феномена четврте генерације ратовања, односно хибридног ратовања. Овај тип ратовања је пре свега, усмерен на промену свести противничке популације и доносилаца одлука, у смеру уништавања воље за борбом. Нападач једне државе сада креира свој систем наративних тачака који конкурише државном са циљем да преко тих наративних тачака измени свест нападнутог народа. Посебан случај у процесу промене свести у оквиру хибридног рата је онај када промена није усмерена ка замени једног националног идентитета другим, већ ка замени националног идентитета анационалним идентитетом, односно анти-идентитетом. У закључку текста, залажемо се за креирање мреже приповедних тачака које ће омогућити одржање националног идентитета у времену када је државна мрежа приповедних тачака готово савладана, тј освојена од стране Мегалополиса који у Србији креира анти-идентитет.

Кључне речи: национални идентитет, апсолутни идентитет, анти-идентитет, наративна тачка, нарација, Мегалополис.

Започео бих овај текст једним цитатом Саидовог цитата: „нације управо јесу нарације.”¹ Из овог става Едварда Саида, произилази да национални идентитет почива на циркулисању једног корпуса прича унутар једне групе људи, при чему те приче имају посебан значај. Човек од најранијих дана бива инициран у један национални идентитет тако што усваја језик који га оспособљава слуша и препричава један низ прича. Међутим, поседовање језичке компетенције још увек не значи да је одређени национални идентитет вечно загарантован. Да ли ће човек сачувати свој национални идентитет или не, зависи од могућности да конзервира стања свести у коме нарације које чине национални идентитет постојано одржавају свој значај. Ренар је био у праву: национални идентитет је збиља свакодневни референдум, свакодневно потврђивање и афирмисање једног система нарација у односу на све друге.

Међутим, конзервирање националног идентитета није задатак који се превасходно поставља пред појединца. Тај задатак на себе преузима (национална) држава. У идеалном случају, она креира приповедне тачке из којих се одашиљу приче које чине национални идентитет: те *приповедне тачке* се налазе у образовној и информативној сфери (медији), а потпомогнуте су и државним ритуалима. Оне су употпуњене са приватном сфером (породицом). Када се каже да је породица најмања јединица друштва, онда то значи да између породичних прича и друштвених прича постоји сагласност. Једноставније речено: дете у породици слуша оно што чује у школи и оно што чује у медијима. На овај начин се консолидује национални идентитет, замишљен као најмањи заједнички садржалац једне групе људи. Такав статус националног идентитета значи да је он замишљен као *оквир* унутар кога се потврђује лични идентитет сваке јединке посебно, а не као једини или доминантни елемент идентитета.

¹ Едвард Саид, *Култура и империјализам*, Београдски круг, Београд, 2002. стр 11.

2

Посветимо се сада другој теми: то је историја ратовања. Савремени теоретичари рата сматрају да је данас актуелна четврта генерација ратовања. У њој се, „за разлику од претходних генерација ратовања, не тежи победи тако што ће се поразити непријатељске војне снаге. Уместо тога, преко комуникационих канала (*networks*) директно се напада свест оних који доносе одлуке у непријатељском табору, како би се уништила непријатељска политичка воља.”² Дакле, бојно поље четврте генерације ратовања није неки ров или нека територија, већ свест човека.

У свести човека сустичу се, дакле, ратна дејства и његов национални идентитет. То, наравно, није случајно. У времену када најјаче земље на свету располажу нуклеарним оружјем, противника је немогуће поразити директном оружаном интервенцијом. Једини начин да се противник савлада или привремено онемогући, јесте да се промени свест критичног броја становника непријатељске државе односно његове елите која доноси политичке одлуке и то тако да или народ изда (националну) елиту или да (национална) елита изда народ. Зато су офанзивна војна дејства данас премештена у поље свести човека.

Ову промену прати и промена терминологије: појам тоталног рата замењује појам хибридног рата. Разлика је у следећем: у тоталном рату сви елементи људског живота бивају подређени оружаној борби. То пре свега, значи да сфером медија доминира ратна пропаганда, а сфером економије ратна привреда. Разуме се, и ратна пропаганда и ратна привреда подразумевају елементе репресије: ратна пропаганда зато што је заснована на цензури и спиновању информација, док ратна привреда подразумева жртвовање личног економског благостања у име колективног опстанка. Ове репресивне мере добијају свој правни легитимитет помоћу институције ванредног стања, односно правног инструмента којим се изражава свест о угрожености националног идентитета. Ванредно стање оправдава то што у сфери информација национална елита укида све

2 Thomas X. Hammes, *The Sling and the Stone*, Zenith press, 2004, p. 256.

друге приче сем оних које јачају национални идентитет становништва и које сведоче о његовој угрожености. Пре свега, то се односи на укидање могућности да се непријатељ директно обрати становништву, што је и разумљиво, јер непријатељ има интерес да емитује приче које слабе или укидају вољу становништва да се бори. Ванредно стање и свест о националној угрожености чини да се ратна пропаганда као укидање једне групе прича не доживљава као гушење слободе медија или слободе мишљења, већ као легитимни чин у току ратовања.

Насупрот тоталном рату, хибридни рат не подразумева непосредну објаву рата или постојање оружаног сукоба, па самим тим и објаву ванредног стања. Док су медијска и економска сфера у тоталном рату били подређени оружаном сфери, сада се рат помера у сферу економије (економске санкције) и медија (информативни рат), док испрва не мора уопште бити присутан у оружаном сфери. Хибридни рат подразумева и хибридно стање: један народ је нападнут, али нема оружаног сукоба, а ни ванредног стања.

У хибридном рату се препознаје рат четврте генерације доведен до пароксизма: нападач се усмерава на свест непријатељске популације путем интензивног деловања у сфери медија и економској сфери, док елита нападнута популације нема могућност да заведе ванредно стање, јер изостају непосредна ратна дејства, која би ванредно стање оправдала. Нападач креира читав низ сопствених приповедних тачака одакле се одашиљу приче усмерене ка свести становништва нападнута државе: ове приповедне тачке могу бити спољашње (изван територије нападнута државе) или унутрашње (унутар територије нападнута државе). Стварајући мрежу властитих приповеданих тачака, нападач одашиље читав низ прича које постепено смањују моћ отпора нападнутог народа, док истовремено његова елита не може да ове приче суспендује или укине у име ратне пропаганде, јер нема оружаног сукоба којим би могла да оправда ванредно стање, а самим тим и ратну пропаганду. Наиме, ако рат није видљив – а без оружаног сукоба он није очигледан – онда акције која нападнута елита предузима у погледу укидања непријатељских

прича, у очима нападнуте популације претварају у гушење слободе медија.³ Несметано емитовање непријатељских прича постепено мења свест припадника нападнутог народа, јер доводи у питање сам национални идентитет. Када се национални идентитет доведе у питање (најчешће моралног стигматизацијом) разбија се веза између националне елите и народа. Тада долази до међусобног удаљавања елите и народа. У терминалној фази хибридног рата, елита нападнутог народа долази у опасност да, перцепирана као неуспешна, буде збачена од сопственог народа (уз логистичку помоћ нападача); супротно, народ долази у опасност да га елита напусти, те да постане слуга нападача и да у његово име и за његове интересе влада сопственим народом.

У тренутку када елита престане да буде национална или буде замењена неком анационалном елитом, долази и до промена у корпусу прича. Тада наступа усаглашавање између приповедних тачака које је инсталирао нападач и приповедних тачака које постоје унутар нападнуте државе (образовна сфера и медијска сфера). Сагласност која влада врхуни се у заједничком циљу а то је *укладању останака националној идентитетској једној* народа.

3

На први поглед, неко може да нам приговори да је свест човека на Балкану била бојно поље још у време када је Отоманска империја владала овим просторима: тада је изванредан број православног живља прешао у ислам. Очигледно, стање свести овог дела популације се променило, а променио се и корпус прича које су одређивали њихов национални идентитет. Овде, међутим, треба бити опрезан и треба обратити пажњу на нијансу: чин конвертитства означава замену једног националног идентитета другим националним идентитетом. То значи да се корпус прича који чине један идентитет замењује другим корпусом прича. Али, сама одлука о тој замени не

3 Исто се дешава и у економској сфери: без ванредног стања спољашње економске санкције перципирају се у унутрашњу неспособност елите да свом народу обезбеди одговарајући економски стандард. Када народ почиње да тако перцепира сопствену елиту, то онда значи да је нападач на путу да добије рат.

дешава се у сфери свести човека, односу у међусобном судару два корпуса прича. Конверзија православног живља у муслиманско дешавала се у сфери насиља („данак у крви“) односно свесног прагматизма, када је један идентитет жртвован у корист другог услед израчунате добити коју је тај други идентитет носио са собом. Таквом прагматизму се национални идентитет православних Срба супротстављао нарацијама које су посредовале симболичку добит коју јединка добија уколико се отме зову прагматизма. Симболичка добит се темељила на херојству апсолутног идентитета односно херојству идентитета који би се чувао по сваку цену: што је цена била виша, то је и херојство било веће. Место херојстава су биле приче, а само њихово постојање указивало је на постојање херојства. Анализирајући историју Срба може се рећи да је српски национални идентитет успео да превлада претњу конвертитства управо зато што је корпус прича који га чине довољно снажно сугерисао симболичку добит апсолутног идентитета. Разлог за то треба тражити у чињеници да се корпусу прича није супротстављао никакав други корпус прича, већ прагматизам тела. У коначном исходу, претрајавање Срба односно српског националног идентитета, доказ је да је свест надвладала тело.

У четвртој генерацији ратова не ради се о томе да се нападнута популација наведе да у значајном броју један национални идентитет замени другим. Уместо конвертитства, њој се препоручује да напусти национални идентитет, као такав. Укратко: у рату четврте генерације тежи се да се у свести нападнуте популације национални идентитет замени анти-идентитетом, а не другим националним идентитетом.

Изазов националном идентитету није, дакле, неки други национални идентитет, већ Мегалополис, односно један политички ентитет који национални идентитет конвертује у тзв. „мањинске“ идентитете одређене неком разликом (полном, расном, разликом у сексуалној оријентацији, итд). То значи да се напад Мегалополиса на национални идентитет базира на приповедању прича у којима се национални идентитет морално стигматизује, док му се супротставља анти-идентитет: неки шири „идентитет“

(„космополитски”, „хибридни”) или правладани „идентитет” попут „номадског” идентитета. Ови идентитети се у причама Мегалополиса одређују као морално супериорни у односу на национални идентитет који се непрекидно морално стигматизује, док истовремено, сви ови „идентитети” имају статус необавезујућих анти-идентитета. Кажемо анти-идентитета, јер ниједан „космополита” неће умрети за другог „космополиту”, као што ниједан „номад” нема било какво осећање солидарности за другог „номада”. Зато то и јесу анти-идентитети, јер они, пре свега, делују тако што јединку која их преузима одвајају од његовог националног идентитета.

Задатак приче које удаљују јединке од националног идентитета јесте да олакша преливање биомасе из земаља Трећег света на територију Мегалополиса.⁴ Ове приче прагматичном рачуну додају конструиисани симболички престиж постмодерних анти-идентитета („космополитских”, „хибридних”, „номадских”) у односу на национални идентитет. Чин напуштање земље и националног идентитета није сада само гест користољубља, већ добија и ауру моралног чина, будући да је национални идентитет у овој причи стигматизиран као морално инфериоран.

Основни задатак креирање анти-идентитета, јесте стварање биомасе: масе људских честица, лишених идентитета, који не пружају отпор биополитици,⁵ у којој, као што је познато, нема места ни за демократију, али ни друштвену солидарност.

4

На крају овог текста, намеће се једноставно питање: како се супротставити Мегалополису, односно спектру прича који национални идентитет трансформишу у анти-идентитете? Да би се одговорило на ово питање ваља размотрити структуру самог приповедања прича које делују на свест популације. Ова структура упућује на сложену кооперацију

4 Vidi: Slobodan Vladašić, *Crnjanski, Megalopolis*, Službeni glasnik, Beograd, 2012, str. 7 – 56.

5 Vidi: Mišel Fuko, *Treba braniti društvo*, Svetovi, Novi Sad, 1998., str. 290 – 320.

различитих сфера националне елите. Садржајем прича бави се (национална) интелектуална елита. Ресурсе за приповедање прича обезбеђује (национална) држава или (национална) бизнис елита. Најзад, обезбеђивање престижа прича, њихове важности и третмана, као и заштита приповедача, задатак је националне политичке елите.

Суптилније парирање нападачу у сфери деловања на свест популације, дакле у сфери приповедања прича, подразумева не само партиципацију државе у приповедању прича и њиховој циркулацији, већ и у обезбеђивању бочних приповедачких тачака које треба да парирају приповедачким тачкама нападача. То је нужно да би се одговорило офанзивним дејствима нападача. Нападач (Мегалополис) тежи да стекне симболичку предност дистанцом у односу на државу, па властите приповедачке тачке маскира као „независне” или „омладинске” чиме тежи да митом о независној штампи и митом о „бунтовној на-младима-свет-остаје младости” стекне моралну предност у односу на државне медије који се представљају као „режимски”. Овом спектру нападачевих приповедних тачака не може да се супротстави држава, већ управо бочне, вандржавне приповедне тачке чије приповедање раскринкавају природу „независних” медија и „независних” интелектуалаца.

Садашње стање у Србији одликује, нажалост, веома тешка ситуација у погледу ефеката четврте генерације ратовања: чини се извесним да је између унутрашњих, државних и спољашњих приповедних тачака које припадају Мегалополису у великој мери дошло до сагласности у погледу промене свести и напуштању националног идентитета. То значи да у Србији више не постоји садејство националне елите. Добар део политичке, бизнис и интелектуалне елите, пристао је на страну Мегалополиса. Они више нису ни елита, а нису ни национална елита. Они су ниже котирани службеници Мегалополиса који владају једном облашћу. Зато је оправдано поставити питање: ко данас приповеда приче које посредују национални идентитет у Србији?

Оно што је извесно јесте да субјект приповедања националног идентитета данас у Србији мора да себе конституише као савез преосталих националних елита или макар савез делова економске и интелектуалне елите које заједно могу да предузму рискантну операцију приповедања националног идентитета. Оно што никако не треба учинити јесте позивати се на обавезу државе да приповеда идентитет. Та обавеза свакако постоји, али држава није крајња инстанца која приповеда идентитет. Посебно не у ситуацијама када *de facto* не постоји као суверена, национална творевина.

ЛИТЕРАТУРА

Владушић Слободан. *Црњански, Мејалојолис, Службени гласник*, Београд, 2012.

Саид, Едвард. *Култура и империјализам*, Београдски круг, Београд, 2002.

Фуко Мишел. *Треба бранићи груштво*, Светови, Нови Сад, 1998.
 Hammes, Thomas X. *The Sling and the Stone*, Zenith press, 2004.

Slobodan Vladušić

NATIONAL IDENTITY AND FOURTH-GENERATION WARFARE

Abstract: The paper starts with the idea that national identity is earned through narration that emits a network of narrative points towards the individual. The first segment of these narrative points is organized by the (national) state, while the second segment is represented by the family and the media. The connection between national identity and identity-founding narrations gains in importance when they are understood in the context of fourth-generation warfare, i.e. hybrid warfare. Before all, this type of warfare is directed at altering the state of mind of the enemy population and decision makers, with the final aim of crushing the will to fight. An attack of one state now creates its own system of narrative points that competes with the state one, with the aim to use those narrative points to alter the state of mind of the people under attack. A special case in the process of altering the state of mind as part of a hybrid war is the scenario when the change is not aimed at replacing one national identity with another but towards replacing national identity with an anational identity, i.e. an anti-identity. In the conclusion of our text we propose the creation of a network of narrative points that would allow for the national identity to survive in a time when the state network of narrative points is nearly overpowered, i.e. it is conquered by the Megalopolis which creates anti-identity in Serbia.

Keywords: national identity, anti-identity, narrative point, narration, Megalopolis.

Свејлана Шеаџовић

МЕДИТЕРАН У СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ И КУЛТУРИ НАСУПРОТ ГЛОБАЛИЗАЦИЈИ

Резиме: У раду се указује на медитеранску оријентацију у историји српске књижевности која је занемарена у досадашњој науци о књижевности. Медитеран као културолошки и географски појам у српској књижевности има дубоке корене код писаца рођених у залеђу Средоземља и на обалама Јадрана и код писаца континенталног порекла за које је то био пут ка медитеранском кругу писаца италијанског, француског и шпанског наслеђа. У дубљој свести нашег културног и књижевног наслеђа Медитеран је и ревитализација идеје о византијском културном кругу који је био основа средњовековне књижевности, али и његовој обнови, од Милутина Бојића у историјским драмама, есејима Станислава Винавера до послератних писаца Васка Попе, Миодрага Павловића, Јована Христића, Ивана В. Лалића, Милорада Павића, Љубомира Симовића и Матије Бећковића. У раду се дијахронијским приступом и синтетички указује на медитеранску оријентацију српске књижевности која потврђује и однос насупрот глобализацији у савременом добу.

Кључне речи: култура, Медитеран, глобализам, српски идентитет.

У оквиру теме научног скупа „Српски идентитетски критеријуми у ери глобализације“ покушали смо да укажемо на медитеранску оријентацију српске књижевности у дијахронијском току; од византијских

корена преко ревитализације која се одвија током 20. века, историјских драма Милутина Бојића, есеја Станислава Винавера, док се Миодраг Павловић и Васко Попа на сасвим аутентичан начин враћају тим идентитетским основама. После објављивања Србљака 1970. године покреће се сасвим нови ток реактуализације византијског наслеђа као облика неовизантинизма кроз поезију, али и прозу Милорада Павића, Коњи *СвејшОј Марка* и друге. Васко Попа почетком седамдесетих посебно се ангажује око објављивања Србљака и припрема збирку српске средњовековне књижевности *Јуџиро мислено* коју је објавио тек постхумно 2008. године Александар Петров. Јован Христић и Иван В. Лалић промовишу „другу традицију“ од краја шездестих година и кроз Лалићеве песничке циклусе посвећене Византији отварају нови ток ревитализације старе српске књижевности у модерном добу изграђујући облик самосвести о српском идентитету. Такав идентитет ослоњен на наслеђе византијске културе стоји насупрот процесима глобализације. Поезија Јована Христића се ослања на античке корене и филозофију, а посебну базу интертекстуалности налази у Кавафијевој поезији чиме се шири поље медитеранофилије и европоцентричности српске књижевности у модерним временима. О томе сведоче посебно збирке песама *Писмо* и *Чеџири канона* Ивана В. Лалића двадестих година 20. века док се токови књижевности усмерене на медитеранску културу од путописа Јована Дучића до Павићевих приповедака и романа Горана Петровића *Ојсага цркве СвејшОј Сјаса* уз обнову култа Богородице Тројеручице у поезији Љубомира Симовића, Матије Бећковића и Ивана В. Лалића налазе на страни која утврђује медитеранску и византијску основу српског идентитета насупрот токовима глобализације. Процеси повратка на Медитеран и у медитерански свет историје и културе до античких корена расте у друштвеним и филозофским токовима науке и то посебно у земљама тог региона. Одбрана и отпор глобализацији и великом селу у коме се врши унификација културних образаца развија се кроз литературу и различите друштвене покрете. У последњим деценијама у Италији је све већи развој геофилозофије Европе (Масимо Качари) и Медитерана (Катерина Реста) као опозита глобализму

и атлантизму. Усмеравање и наших савремених писаца (Владимир Пиштало, Гордана Ћирјанић, Никола Маловић) ка Медитерану представља ту врсту опозита, нашег идентитетског утемељења у залеђу или на самим обалама Средоземља у филозофском и културолошком правцу који враћа место Медитерана као исходишта европоцентричне културе насупрот померању које је напустило Средоземно море и упутило се на Атлантиски океан као метафори глобализма. Српски идентитет треба да се реконституише и у сагласју са медитеранском културом и то је већ јасна линија у историји српске књижевности коју треба само идентификовати и показати у низу студија како је управо Медитеран једна од наших окосница у 20. веку и савременом периоду. На медитеранско наслеђе и дубоку геофилозофску, културолошку и историјску утемељеност која је заснована на идеји лимеса као граничног простора подложног утицајима, али усмереног и на византијску баштину и на књижевну и културну инспирацију у градовима данашње Италије (Трст, Венеција, Фиренца, Рим, Напуљ, Сицилија) показују неке од тих параметара. Требиње као град културе и Медитерана је један од најбољих примера дубоке самосвести српског народа у ободним просторима Херцеговине који се ослања на Дучићев медитеранизам израстао на култури, али и географском присуству, од Дубровника до италијанских и шпанских обала. Савремени град Требиње културном делатношћу и манифестацијама које носе у свом наслову и придев „медитерански“ развијају свест у српској култури о значају и присуству нашег народа у граничним деловима уз Јадранско море. Српски идентитетски критеријуми у ери глобализације треба да покажу способност нашег народа да буде инклузиван и да прими и задржи све своје писце и баштину без обзира на њихово верско и национално порекло уколико су се ти писци изјаснили да припадају канону српске књижевности и културе. Пример дела Јосипа Сибе Миличића указује на један тако заборављени део опуса у српској књижевности у коме је један песник са Хвара већ 1903. године после две збирке одлучио да пише еквицом и иза себе оставио још 10 књига песама и прозе које су језички одређене и дефинисане српским културним простором. Дакле, историја нашег односа са Медитераном је веома сложена и географски и историјски и књижевно-

историјски и културолошки, али је у савременом периоду управо једно од уточишта које поставља питање идентитета који се изграђује на супрот глобалистичким идејама. У ери глобализације које већ јасно губи на снази и замаху у политичком и културолошком погледу јачају нове снаге које се враћају темама завичајности, регионалности и аутентичностима националних култура и снази мањина у већим националним државама. Због тога је медитеранска оријентација наше књижевности линија коју треба проучавати и дефинисати у дијахронијском погледу, али је треба и сагледати у односу према глобализацији као облику отпора.

У српској књижевности у првој деценији 20. века налазимо најјаче интересовање српских писаца за просторе Медитерана и најјачи утицај медитеранских књижевности и културе. Тај утицај су извршиле, пре свега француска, италијанска и шпанска књижевност. Поред утицаја медитеранских књижевности на српску књижевност снажно су утицали и културни процеси, путовања српских писаца у ове земље и њихови сусрети са највећим уметничким делима, градовима и менталитетом народа. Медитерански аспект у српској књижевности открива се и кроз процесе националног померања и геополитичких прекројавања културног простора, од обале Јадрана до северних граница на Дунаву. Фернан Бродел о границама Медитерана каже да су постојаност и културне границе Средоземља, флуидни. Фернан Бродел пише о „[...] испресецаним културним границама главним и споредним, све ожиљцима који не зарастају и који имају своју улогу. У балканској маси географ и антрополог Јован Цвијић разликује три културне зоне.“ (Бродел, 2001:111). Београд је и за Бродела нека врста судара култура, који се одвија над великим ушћем Саве у Дунав као у некој врсти језера у коме се стапају границе. Сусрете култура и ивице, ободне Средоземља Бродел описује као ожиљке:

„Али, најчуднији ожиљак средоземних земаља стоји између Истока и Запада, преко морских баријера [...], она непромјењива баријера која пролази између Загреба и Београда, избија код Љеша на Јадран, на ушће Дрима и на мјесто додира далматинских и албанских обала, па преко

старих градова Naissusa, Remeseine и Ratiare излази на Дунав. Сав динарски блок је био латинизован, почев од Панонске низије ухваћене западним дијелом Царства и на коју излазе широке долине с горја, до ресе морске обале и острвља према Италији“ (Бродел, 2001: 112).

Границе су се на Медитерану померале вековима, смењивали се владари, цивилизације, народи и културе, али сви су остављали своје трагове. Ти трагови култура и цивилизација у анализи захтевају мултидисциплинарни приступ, историјски, географски, културолошки и литерарни. Медитеран живи у нашим књижевностима од врхова Алпа, Пиринеја, дуж Апенина, на обалама Јадранског и Тиренског мора, у заводљивости мултикултуралне Сицилије и, са друге стране, у отменостима Толеда, Мадрида, чулностима Андалузије и Севиље. Географске границе на Медитерану су снежни врхови Апенина, пешчане обале мистичног града у лагуни Венеције, плаховите Етне, античке Сиракузе на Сицилији до долине Гвадалкивира и шаренила Андалузије. Све ове просторе налазимо у Његошевим писмима из Трста и Венеције, рукописима Јована Дучића посвећеним Шпанији, код Милоша Црњанског у делу *У земљи шорчагора и сунца* до Растка Петровића и хибридног дела *Људи њоворе* где налазимо инспирацију Сицилијом, па све до поезије Ивана В. Лалића и песме „Acqa alta“ у којој се води историјски дијалог са Венецијом као лепотом која плаћа дугове за безочно пљачкање Констанинопоља.

Медитеран у српској књижевности функционише као литерарно наслеђе, али и као део природног и урбаног пејзажа. Бродел наглашава и тај аспект: „Својим физичким као и људским пејзажом, тај шарени Медитеран, Медитеран раскршће, искрсава у нашем памћењу као складна слика, попут система где се све меша и изнова настаје као изворно јединство“ (Бродел, 1995: 11). Тако се Медитеран препознаје као природни и духовни пејзаж у коме се открива богатство и проклетство његових мора, планина, историје, и њихових одраза у српској књижевности XX века. Стварне границе Медитерана које сежу до северних граница Дунава, па и самог Београда као границе представљају географске границе, али и поетичке домете који су се највероватније

и због ових крајње територијално дефинисаних тачака појавили и као извори мешавине култура која је оставила веома дубок траг у српској књижевности 20. века. Тај утицај се наставио и у 21. веку када савремени писци подједнако посежу за просторима Италије, као и Севиље и Шпаније како би нам унели менталитетске, али и историјске конотације својих јунака. Уплив медитеранског културног комплекса у српској књижевности је трагање за новим, а ипак блиским просторним и културним целинама. Можемо чак говорити о целом покрету медитеранофилије у српској поезији, па и целокупној књижевности. Медитерански простор је за песнике Ивана В. Лалића и Јована Христића шездесетих година био синоним „друге традиције“ мислећи при томе на заборављену традицију византијске културе која је била саставни део српске културе и књижевности од 10. до 18. века. Српска култура се у својим рубним деловима ослања на медитеранску и средњоевропску која се меша са остацима турске и аутентичне балканске културе. Простор централне Србије био је 500 година под турском владавином, али су Срби живели и уз обале Јадрана и били део Млетачке републике, као што су од 17. века и живели у рубним деловима Хабсбуршке монархије где су дошли у контакт са средњоевропском, али и медитеранском културом у деловима Северне Италије (Трст, Венеција).

Иво Андрић изграђује једну веома важну перцепцију Јадрана са позиције човека на копну. То је, такође, важан и рубни део наше културе који се одвија на границама у обалном појасу Далмације, Херцеговине и Боке Которске. Андрићева перцепција Јадрана и мора поставља се са аспекта човека копна. То је сусрет две културе (динарске и приморске) које Андрић и његови јунаци перципирају као облик судара ниже и више цивилизације. Прве Андрићеве песме носе печат тамнице, али и светлости која допире са мора. То је биографски аспект уграђен у дело као део искуства проведеног у тамници у Сплиту. Највише пажње је посвећено овом односу рубних подручја и идентитеским питањима којима су посвећене приповетке „Два записа босанског писара Дражеслава“, „Занос и страдање Томе Галуса“, „Робиња“, „Сусрет“, „Дубровачка вејавица“ и есеји „Летећи над морем“ и „Сан о граду“ који тематизују

културолошку перцепцију Јадрана из позиције човека копна (Босне). За Андрића је овај сусрет два културна модела био од посебног значаја и дао је додатни допринос нашој самосвести о утицају мора, Јадрана и културе Средоземља која је допирала до српског становништва у залеђу.

„Изведите човека из балканских планина на море, и ви сте отворили један опојан празник са радосним свитањем и неизвесним сутоном. Жеља за морем изгледа да се сакупљала и расла кроз поколења, и њено остварење у једној, нашој, личности жестоко је као експлозија. Излазак једног племена на море, то је почетак његове праве историје, његов улазак у царство већих изгледа и бољих могућности. Тај одлучни час у историји врсте понавља се сваки пут у историји појединца при првом додиру са морем, само у другом облику и мањем обиму.“(Андрић 2011:11)

Наведеним цитатом Иво Андрић је у путописно рефлексивном есеју „Летећи над морем“ још 1932. године дао оквирну дефиницију сусрета човека залеђа, Босне са морем као новом и вишом цивилизацијом. Андрићева перцепција Јадрана и мора са аспекта човека копна и балканских планина је сусрет две културе које Андрић и његови јунаци у приповеткама перципирају као облик судара ниже и више (друге) цивилизације. Истовремено, у филозофији и науци о књижевности развија се термин „геофилозофија“¹ који промишља кроз неколико дисциплина однос човека и простора у коме живи. Посебно значајно дело је филозофска и културолошка расправа Катерине Реста *Геофилозофија Медитерана* (2012, преведено на српски 2017) која се усмерава на симболику односа човека копна и судара са морем која обележава све границе Медитерана, а јадранске обале нарочито обележавају бројне увале и дубоки контакти две целине. У савременом свету где се мењају позиције Медитерана као једног затвореног мора и Атлантика као глобалног

1 Видети студије: L. Bonesio-C.Resta, *Intervista sulla Geofilosofia*, ur. R. Gardenal, Diabasis, Reggio-Emilia, 2010; M. Cacciari, *Geo-filosofia dell'Europa*, Adelphi, Milano, 1994; M. Cacciari, *L'Arcipelago*, Adelphi, Milano, 1997; F. Cassano, *Il pensiero meridiano*, Laterza, Roma-Bari, 1996; F. Asffioti, *Geofilosofia del mare. Tra oceano e Mediterraneo*, Diabasis, Reggio Emilia, 2007.

света Јадранско море се са тачке гледишта човека Балкана може видети као једно велико језеро. То језеро није лишено бројних одлика медитеранских карактеристика управо у сусретима копна и мора. Катерина Реста веома прецизно обележава тај сусрет и симбологију мора и залеђа:

„Медитеран је пак сећање на једну другачију прошлост; у светским размерама, јединствено искуство сусрета између копна и мора, простор поделе који одваја и раздваја, али такође и повезује и обједињује, поспешујући преплитање идентитета који, у непрестаном суочавању, желе да остану различити. У том плуралитету граница и територија, представљао је простор сукоба, али такође и изванредних сусретања, простор неисцрпног поређења са другим, спречавајући и ублажавајући свако драстично свођење на исто, *reductio ad unum*. Из тог мора разлика рођена је Европа, несводљиви *илуриверзум* народа и језика, подстакнутих да воде дијалог, нагнаних на непрекидни напор превођења и удаљавања.“ (Реста 2017:36-37).

Наведним идејама посвећеним Медитерану као да одговарају Андрићеве идеје о сусрету брђана и мора, али на знатно мањем простору Јадранског сусрета са залеђем у босанским брдима. Андрићева приповедачка, песничка и есејистичка визија брђана и мора укључује бројне наносе геоисторије и геосимболике. То је море које спаја и раздваја² као што на широј мапи чини Медитеран са свим мешавинама народа и култура. Андрићева слика раздвајања и спајања копна и Јадранског мора је веома блиска бројним студијама савременог доба и ту се пред нама појављује писац који је и историчар и антрополог првог реда у низу књижевних поступака.

Основу идеје о утицају медитеранских култура налазимо у раду Фернана Бродела, али и *Медитеранским надахнућима* Пола Валерија. Српска култура и књижевност су увек делимично припадале и медитеранским културама

2 Медитеран су бројни савремени филозофи, историчари сагледали управо као море које спаја и раздваја или море које усред копна над којим копно доминира, али су народи због свог географског положаја усмерени једни на друге. Дијалог две обале је општа слика коју веома јасно дефинише Ф. Хоркани у делу: F.Horchani, „Tradizione e modernità: le condizioni del dialogo fra le due sponde“ u: Mediterraneo.Un dialogo fra le due sponde, ur. F. Horchani-D.Zolo, Jouvence, Roma, 2005.

и то највише у средњовековном периоду када је Византија имала главни утицај у свим сферама. Српски писац који је стварао у првој половини 20. века, Јован Дучић приметио је да је српско племе више гледало на Запад, а само случајно било на Оријенту. Модерни историчар српске књижевности Јован Деретић је забележио да је српска историја показала да је српска држава увек тежила изласку на море и Медитеран, још од средњег века када је у време најјаче српске средњовековне државе цар Душан Србију извео на Егејско, Јонско и Јадранско море. У књижевности од средњег века до данас то је више део литерарног сна, него што је то стварност српске државе. Деретић каже:

„Књижевност је више простор жеља него простор реалности. Наши песници и приповедачи изразили су своју чежњу за морем. Она је уједно и сан о мору читавог једног народа који је некада имао своје море и данас има право на море, али му је непосредан приступ мору ускраћен.“ (Деретић 2011:14).

Српска књижевност и култура су преко Византије, у оквиру њеног програма културног поробљавања народа који су надирали са Карпата, добиле писмо, православље и хеленство. Од 18. века српска књижевност кроз процес просветитељства успоставља опет везе са западним медитеранским центрима, пре свега Трстом и Венецијом. Ипак, највећи свеукупни утицај може се видети у српској поезији и прози већ од почетка 20. века. Највећи српски писци, Јован Дучић, Милош Црњански и Иво Андрић, били су и дипломате у Риму и Мадриду и све је то оставило трага на њихов књижевни опус. Периоди њихових дипломатских служби оставили су велики траг у њиховим делима јер су путовањима откривали културу Медитерана и уносили је у своја песничка и прозна дела. Шта је главни предмет медитеранског пејзажа? У поезији Душана Матића, Јована Христића и Ивана В. Лалића издвајамо један специфичан доживљај основних елемената мора и сунчеве светлости. Богатство и симболички значај пејзажа, али и мешавине култура за који се Фернан Бродел запитао шта је то што Медитеран чини посебним:

„Хиљаду ствари у исти мах. Није то један пејзаж, већ

безброј пејзажа. То није једно море, већ цивилизације које се слежу једна на другу. Путовати по Медитерану значи пронаћи свет Рима у Либану, праисторију на Сардинији, грчке градове на Сицилији, арапско присуство у Шпанији, турски ислам у Југославији. То значи урањати у најдаље векове, до мегалитских грађевина на Малти или до пирамида у Египту[...] У исти мах то значи урањање у архаизам острвских светова и зачуђеност пред невероватном младошћу древних градова који су отворени за све ветрове културе и профита и вековима већ посматрају море и хране се њиме. Све је то стога што је Медитеран једна изузетно стара раскрсница. Вековима већ све се у њега слива, меша и обогаћује му историју: људи, товарне животиње, запрежна возила, роба, лађе, идеје, религије, начини живљења. Па чак и биље.“ (Бродел, 1995: 9-10)

Јован Деретић када дефинише културу и уметност једног народа подсећа нас на још један веома подстицајан Броделов став да је: „Једна цивилизација, пре свега, простор.“ За Деретића у *Историји српске културе* културни простор спада: „[...] у географију, много више но што антрополози мисле. Тај простор ће осим тога имати своје средиште, своје ‘језгро’, границе, маргине. А на маргини се најчешће налазе најкарактеристичније црте, појаве или напетости. (Деретић 2011:9), а на тај начин Деретић историју српске културе тумачи кроз географију, симболику простора који се посебно дефинише кроз тему мора и оријентацију ка Јадранском мору. Због тога Деретић закључује да је приморје и море у српској историји и култури вишеструко присутно. Посматрајући тај однос са тачке антиглобалистичке оријентације и у контексту савремених померања граница Деретић закључује:

„У новијој историји, Србија је стално тежила према мору, али успевала је да на њега изиђе тек на посредан начин, некада као саставни део бивше Југославије, а током 20. века преко Црне Горе, која и јесте и није српска земља. Срби у Републици Српској данас су више него икада раније „народ унутрашњости“, народ надомак мора, али ипак од њега одвојен, насилно одбијен. А управо је тај део српске земље, преко своје јужне области Херцеговине

(некадашње Хумске земље), био основни правац изласка српског народа на море у средњем веку, у време постојања слободне и независне српске државе.“ Деретић (2011:14-15).

Деретићева анализа је прилог нашој тези да је Медитеран део нашег културног и географског идентитета, али да је та одвојеност изведена другим, политичким потезима. Свест о мору или морима Средоземља је довољно блиска српском народу, њеним писцима и била је један од облика антиглобалистичких ставова који се данас кроз науку о књижевности и литерарна дела могу пронаћи као темељи старе европоцентричне културе.

У географији наших простора је наука, али и поезија, историја, култура, имагинација. Јован Цвијић у делу *Балканско полуострво и јужнословенске земље* поделио је културни простор Балкана у неколико појасева: 1) преиначена византијска и стара балканска цивилизација, која обухвата Грчку, Македонију и југоисточну Србију; 2) турско-источњачки утицај, који се укршта са византијском културом; 3) утицаји западне и средњоевропске културе, који долазе из два правца, преко Јадрана, из Италије, и са севера и северозапада, преко Панонске низије (Немачка); 4) патријархална култура, која представља најаутентичнији облик на просторима Балкана. Треба се само подсетити и историје српске државности и располућености српског народа у неколико држава и културних модела. Српска књижевност превазилази границе данашњих и многорбојних граница које су се само у 20. веку вишеструко мењале. На том трагу треба пратити и идентитеска питања заснована на померањима граница, али и културних модела који су уграђени у оно што представљају управо рубни простори на којима је живео или још увек живи српски народ. Писци 20. века су можда најбоље разумели ту врсту комплексности нашег идентитета. Средњовековна српска држава је у тренуцима своје највеће моћи поседовала делове полуострва Халкидики у Грчкој и тако контролисала делове Егејског мора, с друге стране допирала је до самог залеђа Дубровника, с друге стране Јадранске обале, где је контролисала Дубровачку републику (историчари су га називали Хонгконгом средњовековне државе) и имала посебан статус и при изласку на тај део Јадрана, док је на

просторима данашње Црне Горе имала неколико лука, нпр. Херцег Нови, Котор. Средњовековна држава је тако средином 14. века имала излаз на три мора, Егејско, Јонско и Јадранско. Тек од краја 18. века долази до веће продукције и активности писаца и историчара који живе на просторима Хабсбуршке монархије или данашње северне Италије. Покретом просветитељства почиње културна и просветна активност српских писаца, али северно од Дунава и Саве тј. на просторима данашње Хрватске, Мађарске, Аустрије и северне Италије, околина Трста и Венеција. Иако, се са историјских позиција српска култура и књижевност посматра најчешће као континентално одређена она је кроз своју историју од, 11. века до краја 14. века била на различите начине оријентисана ка мору или је из залеђа контролисала поједине луке на Јадрану. Титуле српских владара су од 1209. гласиле „краљ српских и поморских земаља“. Мада Србија никада није постала поморска земља она је на различите начине и после пада средњовековне државе налазила упоришта у залеђу у појединим лукама. Напокон то је константан утицај византијске културе са којом почиње наша писменост, а сама припада источном Медитерану. Цео тај период до почетка просветитељства у 18. веку је фаза у којој је доминантна византијска културолошка зона, а од 18. века српска уметност је под утицајем западноевропског културног круга. Зато медитеранске идеје, сан о мору, обалама, интегрисаност у медитеранску, средоземну, европоцентричну заједницу народа и култура је једна од парадигми српске књижевности, али и потврда и нашег идентитета, од Његошевих путовања и Проте Матеје Ненадовића до Матавуља, Ђипика, Дучића, Бојића, Црњанског, Андрића, Винавера, Јована Христића, Лалића, Владана Деснице и савремених писаца. За српску књижевност и њен идентитет Медитеран је географски, али и културолошки појам. Ослањајући се на Медитеран српска књижевност и култура бране се од мондијалистичких идеја и глобалистичких програма.

Више него у реалном животу, море је присутно у српској поезији и у српској приповеци, приметио је Милан Кашанин. Српски песници и прозни писци су током векова, а посебно од краја 19. и у 20. веку изразили своју чежњу за

морем, која је, истовремено, сан о мору, оном које је некада било део историјске стварности. Ипак, Медитеран и море ће поједини писци доживљавати као део свог завичајног простора јер су живели на просторима уз море или у његовом залеђу. Јосип Ужаревић у веома подстицајној студији о филозофији простора, па и завичајног каже:

„Ако завичајем назовемо онај простор којим се пуне наше прве перцепције, којим се наше тијело и наша свијест – преко боја и мириса, свјетлости и тоpline, укуса, угоде и боли – укључује у свијет и први пут се стапа с њим, тада је потпуно јасно зашто највиши интензитет којим доживљавамо свијет остаје заувјек везан за завичај.“ (Ужаревић 2011: 383).

Срби и српска књижевност припадају граничним културама и народима живећи на раскрсницама путева, увек између Истока и Запада, па је Цвијић рекао да су Срби саградили кућу на сред пута, а Јован Дучић, писац медитеранац, чије родно Требиње је само 20 км од Дубровника казао да је „[...]у цијелој својој историји српско племе гледало је према западу јер је случајно само било на Оријенту“. Народ ослоњен и разапет на границе царстава, култура и народа у ери глобализације није постао део тог мегаломанског пројекта већ је остао свој на својим идентитетским основама које су и на обалама Јадрана и у инспирацијама које су пружиља друга море медитеранског простора и културе. Када се детаљније проуче дијахронијски и у савременом добу медитерански утицаји, везе и обележе писци, дела и културни феномени имаћемо још јаснију потврду овог дела нашег заборављеног идентитетског поља. То је поље Медитерана коме се враћају и сами медитерански народи после дуже пловидбе хладним струјама Атлантског океана. Повратак у матицу света и Европе и повратак себи у коме и српски народ има део своје историје, останка и поновног рађања у модерним националним државама 19. века, а посебно у последњим деценијама када су нас те исте атлантске силе кројиле, прекројиле, али нас нису утопиле у безличну масу глобалистичких слика без боје, укуса и мириса соли и боровине у залеђу Средоземља.

ЛИТЕРАТУРА

- Андрић 2011: Андрић, Иво, *Приче о мору*. Лагуна, Београд.
- Бродел, 1995: Бродел, Фернан, *Медиџеран. Просјор и историја*, превео Светомир Јаковљевић, Центар за геопоетику, Београд.
- Бродел, 2001: Бродел, Фернан, *Медиџеран и медиџерански свети у доба Филија II, том I*, превео Мирко Ђорђевић, Геопоетика, ЦИД, Београд.
- Деретић 2011: Деретић, Јован, *Културна историја Срба*, Euro Giunti, Београд.
- Реста 2017: Реста, Катерина, *Геофилософија Медиџерана*, превела Анђела Арсић Миливојевић, Геопоетика, Београд.
- Ужаревић 2011: Josip Užarević, *Möbiusova vrpca Knjiga o prostoru*, Službeni glasnik, Beograd.

Svetlana Šeatović

MEDITERRANEAN IN SERBIAN LITERATURE AND CULTURE, AS OPPOSED TO GLOBALIZATION

Abstract: Serbian identity is to be reconstituted and within the Mediterranean circle; of awareness of the heritage of Byzantine culture, language, helenic, and then return through the Enlightenment and finally turning out to be more in the First World War. In the period of the avantgarde that was through literature reaffirmed Byzantium, Byzantine culture, then the achievements of contemporary culture of the Western Mediterranean area of our identity issues entering the sphere of ideas limes as a clash of cultures in the coastal zone, Dalmatia, Montenegro, and our awareness of belonging to the core Eurocentric culture. This culture stands against globalization and the geophilosophy acquires an increasing number of studies and lines of defending the Mediterranean Atlanticism. Our indentity position should be directed, and in the course of science and philosophy.

Keywords: Culture, Mediterranean, globalism, Serbian identity.

Невена Даковић

ФИЛМ ОД НАЦИОНАЛНОГ ЗНАЧАЈА VS. НАЦИОНАЛНИ ЖАНР

Резиме: Циљ овог рада је теоретизација и историзација развоја и трансформације појмова национални филм и национални жанр као поља конструкције и исказивања националног идентитета. Критичка разматрања уоквирена теоријама филма, нације, репрезентације и идентитета подржана су различитим примерима рецентне српске продукције. Аналитичка потврда повлашћених филмских тема као што су Велики рат, II светски рат, Холокауст, страдалиштво и жртвовање народа и нације омогућују (ре) дефинисање националног филма/жанра у односу на национални мутхомотеур и подржани идентитет жртвовања, страдања и „победе у поразу“.

Кључне речи: национални филм, национални жанр, национални идентитет, mythomoteur

Дебата о дефиницији националног филма, односно националног жанра – јер се два појма умногоме поклапају и прожимају – интегрални је део шире теоретизације националне културе, уметности (и свега што носи префикс национално) и идентитета обухваћених развојем теорија нације. Теорије нације смештене пак у пољу укрштања теорија идентитета, политике и државе описују широк развојни лук од романтичарског заноса у 19. веку до детериторијализације и тенденције стављања „под брисање“ крајем 20. века. У нашим, локалним оквирима, закаснелих и одложених одјека европских збивања,

теорије нације и националног идентитета актуелизоване су у периоду после смрти Јосипа Броза, распада Југославије и бруталних ратова завађених народа, који су брзо и лако заборавили одређење „југословенско“, „Југословени“... У периодима пре, а нарочито после ратова деведесетих година прошлог века, сукоби су пламтели на пољу поделе југословенске културне и уметничке баштине према настајућим критеријумима националне припадности и (не)аргументованог присвајања аутора и дела некада јединственог артифицијелно конструисаног југословенског простора. Историја југословенског филма и кинематографије распала се на скуп националних историја одвојених грубо повученим линијама разграничења које су додатно потврдиле да ниједан рат не може да избрише заједничку прошлост, културу и уметност.

Критеријуми „парања“ јединствене историје по имагинарним шавовима препознатљиви су као троструко узроковани: геополитичким, технолошко-економским и теоријским изазовима када су потоњи заправо одредили теоријску рационализацију националног филма/жанра према европским теоријским моделима – од теорије нације до теорије репрезентације и Студија филма. Досадашња промишљања Студија филма, укрштена са Студијама Балкана и Студијама културе указују на неколика (ре) дефинисања националног филма, а имплицитно и његовог најизвеснијег облика – националног жанра. Незграпна, али извесно *point final* стављена је увођењем конкурсне категорије – у програм Филмског центра Србије – филма са националном тематиком или филма са темом националног значаја. Одлуке несталних конкурсних комисија проузроковале су низ скандала, недоумица и на различите начине сузиле одредницу „националне тематике“, па тиме и националног жанра. Сагледане у дијахронијској перспективи као наставак тињајућих теоретизација српског филма или српског жанра откривају бирократско тапкање у месту и повратак политички прилагођеним поимањима националног филма.

Светске теорије и „наша“ пракса

Према Крофтсовој (Stephen Crofts) аргументацији – која успешно сажима разноврсна промишљања Хигсона

(Higson 1989), Ападураија (Appadurai 1990) и Хила (Hill 1986, 1992), однос националног филма и националног жанра препознаје се „кроз културну специфичност жанрова и покрета за националну државу” (Crofts 1998: 387). Национални жанр је структурисан парадигматским текстовима и продукционим моделима који указују да ли је национална формација способна да произведе препознатљиву филмску културну специфичност¹. Фредерик Џејмсон (Frederick Jameson), слично, предлаже да се национални филм схвати као да укључује простор националног жанра. По садржају, форми и ауторском статусу национални филм је колективно – национално или етничко дело², те је поготово код малих нација, којима припадају и балканске, оригиналан, аутентичан и условно уметнички.

Национални (филмски) жанр, аналогно класичним дефиницијама упућује на „систем текстуалних конвенција, тематизација идентитета кроз филмове широког жанровског спектра” (Crofts 1998: 387) које препознају и публика и критика. У светлу социјалне функције и кодификација „социјално-културне тенденције” (Crofts, *ibid*). почива на интерпретативној повезаности са ширим друштвеним и историјским контекстом као и са конститутивном улогом идентитета. Жанр и национални идентитет су, дакле, културни конструкти и облици текстуалне и друштвене афилијације; повезани су међусобно, као и са историјом, политиком (Hill 1986), ауторима и културном продукцијом (Appadurai 1990) Мултиперспективно сагледавање појма жанра

1 „Појам културне специфичности који се може употребити наспрам универзализујуће етноцентричности која делује у студијама филма функционише на нивоу гео-темпоралне конструкције националног. Питање културне специфичности може се поставити и на другим нивоима друштвене заједнице који и сами могу бити транснационални као што су неке конструкције родно и класно утемељене политике. Али у студијама филма, питање специфичности је примарно национално питање [...]” (Willemsen 2006: 33).

2 Заједништво етничке групе почива на субјективном осећању заједничког порекла и својеврсне части која га прати. Нација је шири појам, јер иако утемељен на истом субјективном веровању у заједништво, разликује се по томе што подразумева страст везану за освајање политичке моћи (*пашхос*). Фредрик Барт (Barth 1969) дефинише етничитет као „друштвену организацију културних разлика”, док је нација политички утемељена афективна организација културних разлика.

неизбежно се укршта у анализи мизансцена и његовог „идеолошког” рада (Elsaesser 1989, 2002). Истовремено, текст, као наративно-временска структура, представља психоаналитички идентитетски исказ који одговара одређеној *ойџинци*³, културолошки условљеном духу и виђењу доба (Andrew 1995: 19). Национални жанр је простор преображаја представљачких образаца од доминантних хетеростереотипа до супротстављених аутостереотипа насталих захваљујући признавању права на самосвено замишљање нације (Said 2002) и на свеобухватну аутентичну артикулацију, што све служи семантизацији, материјализацији и конструкцији склиског националног идентитета.

Формирање ЕУ као транснационалне заједнице водило је настанку глобалне кинематографије – Европске уније, али не и целе Европе – која је желела да парира моћном Холивуду и филмском механизму афирмације моћи и идентитета САД. Традиционално поимање националног филма као национално-историјски замишљеног (*national-historical imaginary*) заједнице утапало се у наднационални, регионални (Балкана), транснационални (кинематографија Трећег света) аспект времена које је начелно означено као постнационално. У духу растућег ЕУцентризма европским кинематографијама ван Уније (али и оним у њеном другом и трећем) дозвољено је да сачувају дистинктивну другост која је потврђивала доминацију велике Европе као Првог света. Истовремено, очувано „мало друго“ националног обезбеђивало је демократско јединство и богатство у разноликости онемогућавајући да ЕУ филм постане прост збир националних кинематографија.

Томас Елзесер (2018) закључује да је тренд глобализације и агломерације окончан почетком велике кризе 2008. године у Европи. Садејство „финансијске и политичке нестабилности, тероризма и ’нове’ имиграције – таласа избеглица – концепт ’националног филма’, који је неко

3 „Оптика”, иначе, обједињује „окуларни и идеолошки механизам ’перспективе” (Andrew 1995: 19). Иако је слободно користи за категоризацију филмова, Ендру под појмом оптике најпре подразумева могућност „спецификације гледачевих очекивања, потреба и употребе (филма)” (ibid, 25), а тек потом „осећајност, функцију и начин обраћања” (ibid) филмског текста.

време сматран застарелим или превазиђеним се наново појавио.” (Elsaesser 2018: 20). Подржан популизмом десног центра, у успону у великом броју европских земаља, „анксиозан и параноидан, али и сујетан и самозагледан национални филм је, превасходно, покушај досезања суштине националног карактера, обично кроз веома произвољан избор филмова” (ibid. 22). На то се надовезује исто тако насумично и стихијско читање и интерпретација које своде текстове на Прокрустову постељу исказа суштине националног бића и идентитета, а потом и евроцентризма који је све више ЕУцентризам.

У трагању за националним жанром

Потрага за српским филмом/српским жанром, његовим настанком и историјом у ширим балканским и ексјугословенским оквирима (Daković 2001, 2008; Jordanova 2001; Pavičić 2011; Gilić 2010) одвијала се преко различитих теоријских приступа. Пишући 2008. године о Балкану као (филмском) жанру, те истражујући однос слике, текста и нације, дошла сам до два могућа правца. Оба су утемељена на истом одбацивању есенцијалистичке концепције једном заувек датог националног идентитета и његовом заменом моделом умножених идентитета у перманентној трансформацији, углавном ка неодређенијим облицима над, пост или транс националног. Истовремено, национални жанр постаје слојено замишљање/измишљање жанровске традиције српског идентитета⁴ у доба кризе, која на овим просторима траје још од 1990. године. Тако се на једној страни нашао идентитет у преображају уписан дуж трајекторије пута, односно формулом *road movie*-а. Путовање – кроз ендемски зачудно или измештено поднебље Србије или Балкан – на метафоричком и алегориском нивоу јесте потрага за

4 Стално кретање и прелазак жанровских и значењских међа кореспондира с мобилношћу нација, идентитета и реалним кретањима доба. Хоми Баба (Homi K. Bhabha) надмоћно повезује различита кретања. „Наступ друге фазе модерне нације, од средине деветнаестог века, један је од најдужих периода масовних миграција на западу и колонијалне експанзије на истоку. Нација испуњава празнину, насталу искорењивањем заједнице и сродства, и трансформише овај губитак у језик метафоре. Метафора, као што етимологија речи сугерише, преноси значење дома и припадања, преко ‘средњег пролаза’, односно централноевропских степа, преко пространстава и културних разлика, обухваћених замишљеном заједницом нације-народа” (Baba 2004: 260–261).

националним идентитетом и државом (Караула, 2006, Рајко Грлић), прошлости (Чейвриши човек, 2007, Дејан Зечевић; Прашина, 2001, Милчо Манчевски), менталитетом (Буре баруша, 1997, Горан Паскаљевић; Подземље, 1995, Емир Кустурица; Балканизајтор/Валкансајтеур, 1998, Сотирис Горитсас) и нама самима. Путовање подразумева прелаз преко васколиких граница као значењски изоморфан транс, пост и над националном жанру који повезује прошлост и садашњост, Балкан и Европу, званичну и митску историју, различите социјалне идентитете. На другој страни је теза да су стална „маскерада“ и преображај идентитета исказани у жанровској хибридикацији, конгломерату преплетаних жанрова теоретизованих кроз делез-гатарјејевску дијалектику де/ретериторијализације жанра, односно Холмсов (Холмес 1992/2013) лингвистички модел креолизације језика. Према потоњем, културна присвајања и прилагођавања формула гето филма, вестерна, ортачког (*buddy body филм*) филма означена географским префиксом – српски, београдски итд. – јесу прелаз из фазе *ицинизације* у фазу *креолизације* филма. Прва фаза креолизације локалног филма води жанровској разнородности која обухвата хорор, неонар, „откачене“ комедије, метамелодраме. Увезене и позајмљене жанровске формуле механички су уклопљене с новим хронотопом у целину оштрих ивица, видљивих спојева и недоречене акулурације. Обрасце користи затворена група која има потребу за комуникацијом посредством иновативних, али ипак рудиментарних начина исказивања промењених идентитета и светоназора. Потпуно креолизовани филм подразумева сложено и обухватно превођење светских модела. Тоталном апсорпцијом и трансформацијом светских жанровских структура локални филм постаје средство комуникације велике групе и унутар и ван земље. Морфологија и синтакса развијене су у потпуности, а филмови преписују митове у локални хронотоп и културни контекст. Примери жанровске креолизације који улазе у историју националног филма су вестерн (Прашина); историографска метафикција (Подземље, 1995, Е. Кустурица); историјска мелодрама (Чарлсџон за Оињенку, 2008, Урош Стојановић); београдски гето филм (I: 1, 2002, Младен Матичевић; Ајсолушних сџо, 2001,

Срдан Голубовић); (српска) догма (*Суџра ујуџру* 2006, Олег Новковић); хорор (*Шејшанов райник*, 2006, Стеван Филиповић); филмови генерације икс (*Шишање*, 2010, Стеван Филиповић); (*С)кидање*, 2013, Коста Ђорђевић); филмови *la jeunesse desaffectee* (Клип, 2012, Маја Милош, Варвари, 2014, Иван Икић); музичке комедије (*Практичан водич кроз Београд са џевањем и џлакањем*, 2011, Бојан Вулетић) и драме (*Бели, бели свети*, 2010, Олег Новковић); псеудогангстерска комедија (*Мали Буго*, 2014, Данило Бећковић; *Јужни вешар*, 2018, Милош Аврамовић); најразноликији (наративни и жанровски) формати преиспитивања репретивне и турбулентне националне прошлости и садашњости (Крујови, 2013, Срдан Голубовић; *Ошацбина*, 2015, Олег Новковић); филмови о националним митовима (од боја на Косову до Великог рата – *Бранио сам Младу Босну*, 2014, Срђан Кољевић; *Засјанка за војника*, 2018, Предраг Антонијевић; *Свети Георгије убија аждаху*, 2009, Срђан Драгојевић; *Краљ Пеџар I*, 2018, Петар Ристовски).⁵ Укљештен између ЕУ и Балкана, заробљен у перманентној транзицији, савремени српски филм је у процесу сталне репрофилизације и настојању да своју аморфност и транзициону склискост рефлектује у жанровском диверзитету националне продукције, која омогућава спознају националног жанра као постмодерног обиља контаминираних и хибридованих, цитатних и референцијалних текстова.

„Конкурсни” параметри

Српска продукција после 2000. године већински је финансирана преко конкурса Филмског центра Србије и Министарства културе (и још неколико мањих државних и градских конкурса)⁶, који су редефинисали српски филм претежно преко продукционих, а мање тематских критеријума.

У складу са тим, 2006. године ФЦС дефинише „домаће

5 Посебну групу чине филмови који нису одређени жанром већ великим ауторским именом – Емира Кустурице, Срђана Драгојевића, Срдана Голубовића и др. – или пак филмови награђени на фестивалима – *Реквијем за Јосипу Ј.*, 2017, Бојан Вулетић; *Влажност*, 2016, Никола Љуца; *Тереш*, 2018, Огњен Главонић.

6 Наслови финансирани преко EURIMAGES-а и других европских фондова, који имају сопствене критеријуме и поимања копродукција, националног, европског филма, представљају тему посебне анализе.

кинематографско дело” тј. филм националне продукције на следећи начин:

Учесници конкурса могу конкурисати искључиво пројектима који се у смислу одредаба Правилника Филмског центра Србије могу сматрати домаћим кинематографским делом, односно који задовољавају најмање три од следећих пет услова: 1) Да се дело снима на српском језику или на језику припадника националних мањина и етничких заједница Републике Србије; 2) да већина (50% плус 1 чланова ауторске, сарадничке и извођачке екипе имају држављанство Републике Србије; 3) да се дело у целости или претежно снима на територији Републике Србије; 4) да је дело са тематиком из културног простора Републике Србије и 5) да је већина (50% плус 1) чланова филмске екипе састављена од држављана Републике Србије. (*Филмски центар Србије 2006*).

Услов број 4 о тематици покривао је врло широко поље различитих прича и самим тим мапирао релативно опште национални филм (и у том тренутку магловити концепт националног жанра). Повезана борба за свестрано дефинисање и репрезентацију српског (културног и националног јер је реч о неодвојивим појмовима) идентитета преко националног филма оставила је трага и у резултатима конкурса и изабраним пројектима. Ипак, први формални корак у правцу чвршћег постављања националне културе у службу националног идентитета који са своје стране почива на националној прошлости начињен је тек 2015. године расписивањем специјализованог конкурса – Министарства културе, а не ФЦС-а – за пројекте за обележавање стогодишњице Великог рата. На конкурс је победио пројекат Предрага Гаге Антонијевића *Засианка за војнике*, према сценарију Наташе Дракулић, насталог по мотивима *Српске шрилоије* Стевана Јаковљевића.

Две године касније, 2017. године, ФЦС („установа културе”), у амбијенту растуће свести о ванфилмским, у овом случају национално-културно-идентитетским факторима који утичу на филм, по први пут расписује:

Јавни конкурс за финансирање и суфинансирање пројеката у кинематографији за 2018. годину у категорији:

Суфинансирање производње домаћих дугометражних филмова са националном темом.

Под националном темом подразумева се пројекат:

- који обрађује догађај од националног историјског значаја;
- који се бави животом или делом особа значајних за националну историју;
- или пројекат који на инвентиван и креативан начин третира тему из националне актуелне стварности с циљем очувања националног културног идентитета. (*Филмски центар Србије 2017*).⁷

Јасно је да су наведени критеријуми подржани ширим политичко-прагматичним оквирима, културном политиком и стратегијом и у невидљивој мери актуелним дебатама Студија филма.

Већином гласова чланова Комисије највећу подршку⁸ добио је пројекат Лазара Ристовског *Чараје краља Пеџра*, касније применован у једноставно *Краљ Пеџар I* уз образложење:

Сценарио *Чараје краља Пеџра* обрађује један од најхеројских подухвата српске војске, али и дела самог народа, повлачење преко Албаније у току Првог светског рата, у коме је, насупрот свенародној трагедији епских размера, супротстављена лична трагедија краља Петра Карађорђевића који голготу преживљава путујући на сељачким, воловским запрегама, повлачећи се пред непријатељем и остављајући своју земљу за собом. (*B92 2017*)

Наредне године, рад Комисије пропраћен је оставкама, скандалима, полемикама приземне артикулације. Редитељ

7 „Буџет за ову категорију, по речима Бобана Јевтића, директора ФЦС, износи око 60 милиона динара. – Један од разлога што смо направили овај конкурс је тај што већ годинама пројекти и филмови који се баве неком историјском и националном темом нису „пролазили“ на конкурсима за суфинансирање играних филмова. Зато смо сматрали да би расписивање једног специјализованог конкурса омогућило да конкурсна комисија приликом одлучивања узме у обзир и неке друге критеријуме, а не искључиво филмске – каже Јевтић.” (*Вечерње новости 2017*).

8 Средства су добили и документарни филмови *Пуцњи у Марсеју* Гордана Матића, *Немањићи* Марка Савића, *Journee Serbe* Миле Турајлић и *Године ушорног чувања* Слободана Симојловића.

Жарко Драгојевић напустио је комисију у тренутку пред доношење коначне одлуке јер је увидео да новац неће бити додељен филму *Дјеца Козаре* редитеља Лордана Зафрановића и сценаристе Арсена Диклића.⁹ Комисија у новом саставу одлучила је да подржи пројекат¹⁰ сличне тематике, *Дара*, у режији Предрага Антонијевића, а према сценарију Наташе Дракулић (тандема који потписује и *Заспанку за војнике*).

Образложење избора пројекта *Дара* обилује понављањем добро познатих аргумената и речи (злочин, страдање, голгота) указујући на репере поимања националне теме:

„Српска голгота у усташким концентрационим логорима у Другом светском рату, наине, у овом делу света нема премца, па због тога, с једне стране, затева да, више од седам деценија након што се геноцид догодио, коначно буде обрађена, а са друге вуче оправдан страх од још једног у низу грандиозних кинематографских и телевизијских уништавања великих историјских тема. [...] Сценаристичко-редитељски тандем Дракулић-Антонијевић определио се, међутим, за потресну, малу причу, као симбол масовног страдања и самим тим отклонио велики део поменуте бојазни. Уколико се храбра и инспиративна Антонијевићева идеја примене поступка из филма *Апокалипсис* покаже као успешна, планирани филм би са релативно малим финансијским средствима могао да оствари ефекат епопеје”. (према Ковачевић 2018).

Не улазећи у чини се успостављени монопол продуцентско-редитељско-сценаристичке екипе, одлуке конкурсних комисија је јасно могуће тумачити кроз опредељење за једноврсно одређење националне теме поникло из општеприхваћене матрице националног

9 „Није ми преостало друго него да се из моралних и професионалних разлога повучем. Сматрам да су *Дјеца Козаре* вансеријски сценарио, од којег вам док га читате застаје дах, и који би, ако би био реализован, уверен сам, засенио готово све оно што је до сада виђено на тему Другог светског рата.” (*Вечерње новости* 2018).

10 Документарни филм *На Дрину*, који је добио подршку говори, као и добитници претходне године, о Великом рату. „О његовом националном значају изlišно је и говорити. Композиција Станислава Биничког ушла је у све поре нашег друштва, и као народна, родољубива песма, али и као попкултурни феномен.” (Ковачевић 2018).

мита/ *mythomoteur-a*. То је мит жртвеништва, патње, страдања како због националне изузетности, моралности, храбрости и заветности тако и због једноставне чињенице различитости и другости. Српска страдања одбојана Косову¹¹ преко Великог рата¹² до Холокауста у Другом светском рату следе познати наративни образац старозаветног страдања Јевреја као парадигматског одабраног народа, што у случају српске нације постаје и небески народ. Наративи националне теме баве се историјским тренуцима који су били гурнути у срамни заборав зарад одржања братства и јединства СФРЈ – и потискивања било какве различитости историја страдања и јунаштва. Наравно да значај националне теме не потиче само из славне прошлости већ је појачан управо „дугом сенком” која прошлости баца на садашњост. Парадигма стоичког жртвовања, патње и храбрости траје као узор за читање рецентне прошлости (ратови распада Југославије), делање у садашњости (политичка борба за решавање косовског питања) и мапирање будућности (ЕУ интеграције уз очување националног идентитета и традиције). Иновирани

11 „Полазна тачка анализе мена мита нације је поимање косовског мита описаног у епској народној песми (*Пройасѣ царсѣѡва срѣској*), те како га преноси Ребека Вест (Rebecca West) смештајући сивог сокола или преobraженог пророка Илију у наслов знаменитог путописа, *Сиви соко, црно јаѣње (Black Lamb and Grey Falcon, 1941)*. Вече уочи боја на Косову, „светитељ Илија” преobraћен у сивог сокола лети из светог града Јерусалима на Косово поље да пита цара Лазара којем ће се „приволети царству”, земаљском или небеском. Цар Лазар бира царство небеско, моралну победу и земаљски пораз, славу небеског народа и национално жртвовање стварајући *mythomoteur* за генерације потомака.” (Daković, 2017: 214–215). Даље, инцијалну верзију, Љубинка Трговчевић, Ентони Смит (Anthony Smith, 1998), Авишај Маргалит (Avishai Margalit, 2002) објашњавају кроз конституенте мучеништва, смрти у име спаса и сакрализације нације, небеске победе и земаљског пораза.

12 О суштинским разликама две верзије *mythomoteur-a*, Косовског мита и мита Великог рата, више видети у Daković, Nevena. 2017. „Identitetske matrice: *La jeuneuse des affectés* i umorni ratnici (2010–2015)” u Kostić, Aleksandar (ur.) *Kultura, osnova državnog i nacionalnog identiteta*. Beograd: SANU, str. 207–219. „Други идентитетски модел, изнедрен из мита Великог рата – кроз који палимпсестски просијава најстарији *mythomoteur*, национално исконски и суштински мит боја на Косову – мање је кохерентан и још је увек у процесу преобликовања. У другој декади 21. века пригодно оживљен и контекстуално спасен из заборава, мит Великог рата темељ је идентитетске матрице уподобљене потребама модерне нације (Smith, 1998) постоктобарске Србије уз две – које ћу нагласити из мноштва – тачке реконцептуализације. У односу на Косовски мит, мит Великог рата замењује узвишену смрт прагматичним овоземаљским животом, а херојску свест и идеолошка веровања ратних генерација подвргава критичком преиспитивању и деконструкцији.” (Daković, 2017: 213).

национални мит даје кључ за препознавање и поделу улога жртви и злочинаца, страдалника и починитеља, узвишених моралних принципа и бескрупулозне суровости.

Помало парадоксално, у време ратова девете деценије прошлог века српске Студије филма бавиле су се испитивањем националног жанра и филмом као пољем исказа националног идентитета. У првој деценији новог миленијума скоро су се савршено поклопили и „уподобили” примери иновираних филмске праксе и глобалне теоријске тезе. Коначно, крајем друге деценије уместо даљег развоја и промена, дошло је до повратка најтрадиционалнијем поимању националне теме и мита, те есенцијалистичкој концепцији националног идентитета, кроз филмове који само повремено одступају од предвидљивих и класичних стваралачких образаца. У транспарентној и сведеној тематици¹³ и жанровској ограничености нема места, а ни разлога за теоретизацију кроз призму Студија филма.

¹³ У конкуренцији за филм са националном темом 2018. године нашао се 21 пројекат. У плејади симптоматских и једноставних наслова који откривају тему само два су одступила од приче о великим страдалништвима у ратовима. Тако нпр. пројекат *Хаџијина звона* редитеља Милутина Петровића и сценаристкиње Милене Марковић (а на основу нереализованог сценарија Војислава Нановића према мотивима прозе Боре Станковић) својеврсни је *prequel Sofke*, прича о Софкином деди и почецима нечисте крви која ће донети проклетство породици и лози, а која се завршава смрћу Хаџије – у тренутку када Софка има три године.

ЛИТЕРАТУРА

- Andrew, Dudley. 1995. *Mists of Regret*. Princeton, New Jersey: Princeton.
- Appadurai, Arjun. 1990. „Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy” u Featherstone, Mike (ur.) *Global Culture: Nationalism, Globalisation and Modernity*. London: Sage, str. 295–310.
- Baba, Homi. 2004. *Smeštanje kulture, suverenitet u doba globalizacije*. Beograd: Beogradski krug.
- Barth, Fredrik. 1969. *Ethnic groups and boundaries. The social organization of culture difference*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Crofts, Stephen. 1998. „Concepts of National Cinema” u Hill, John, Church Gibson, Pamela (ur.) *The Oxford Guide to Film Studies*. Oxford: Oxford University Press, str. 385–394.
- Elsaesser, Thomas. 1989. *New German Cinema: A History*. Basingstoke: Macmillan and Rutgers University Press.
- Elsaesser, Thomas, Warren Buckland. 2002. *Studying Contemporary American Film: A Guide to Movie Analysis*. London: Arnold.
- Elsaesser, Thomas. 2018. „National, transnational, and intermedial perspectives in post-2008 European cinema” u Kaklamanidou, Betty, Corbalán, Ana (ur.) *Contemporary European Cinema: Crisis Narratives and Narratives in Crisis*. London and New York: Routledge, str. 20–36.
- Daković, Nevena. 2008. *Balkan kao filmski žanr: slika, tekst, nacija*. Beograd: FDU.
- Daković, Nevena. 2017. „Identitetske matrice: *La jeunesse desaffectees* i umorni ratnici (2010–2015)” u Kostić, Aleksandar (ur.) *Kultura, osnova državnog i nacionalnog ideniteta*. Beograd: SANU, str. 207–219.
- Gilić, Nikica. 2010. *Uvod u povijest hrvatskog igranog filma*. Zagreb: Leykam.
- Hill, John. 1986. *Sex, Class and Realism: British Cinema 1956–1963*. London: British Film Institute.
- Hill, John. 1992. „The Issue of National Cinema and British Film Production” u Petrie, Duncan (ur.) *New Questions Ouestrons of British Cinema*, London: British Film Institute, str. 10–21.
- Higson, Andrew. 1989. „The Concept of Natronal Cinema”, *Screen*, 30/4 (Autumn), str. 36–47.
- Holmes, Jenet. 2013. *An Introduction to Sociolinguistics*, 4th edition, London and New York: Routledge.
- Iordanova, Dina. 2001. *Cinema in Flames: Balkan Film, Culture and Media*. London: BFI.
- Margalit, Avishai. 2002. *The Ethics of Memory*. Harvard:, Harvard University Press.

- Pavičić, Jurica. 2011. *Postjugoslavenski film – Stil i ideologija*. Zagreb: Hrvatski filmski savez.
- Said, Edvard. 2002. *Kultura i imperijalizam*. Beograd: Beogradski krug.
- Smith, Anthony. 1998. *Nationalism and Modernism*. New York: Routledge.
- Willemen, Paul. 2006. „The National Revisited” u Vitali, Valentina, Willemen, Paul (ur.) *Theorising National Cinema*. London: BFI Publishing, str. 29–43.

ВЕРБОГРАФИЈА

- B92. 2017. „’Čarape kralja Petra’ najbolje ostvarenje na konkursu FCS-a” dostupno na: https://www.b92.net/kultura/vesti.php?nav_category=268&yyyy=2017&mm=06&dd=02&n_av_id=1267647 [Pristupljeno 4. 1. 2019].
- Daković, Nevena. 2001. „The Threshold of Europe Imagining Yugoslavia on Film“, *spacesofidentity.net*, Vol 1, No 1, dostupno na spacesofidentity.net.mht. [Pristupljeno 4. 1. 2019].
- *Filmski centar Srbije*. 2006. „Konkurs za unapređenje proizvodnje domaćih celovečernih igranih filmova”, dostupno na: http://www.fcs.rs/konkurs/konkurs_16/ [Pristupljeno 5. 1. 2019].
- *Filmski centar Srbije*. 2018. „Sufinansiranje proizvodnje domaćih dugometražnih filmova sa nacionalnom temom”, dostupno na: <http://www.fcs.rs/konkurs/sufinansiranje-proizvodnje-domacih-dugometraznih-filmova-sa-nacionalnom-temom-4/> [Pristupljeno 4. 1. 2019].
- Kovačević, Mičona. 2018. „Država dala 61 milion dinara za film o USTAŠKIM ZLOČINIMA u Jasenovcu”, *Blic*, dostupno na: <https://www.blic.rs/kultura/vesti/drzava-dala-61-milion-dinara-za-film-oustaskim-zlocinima-u-jasenovcu/fey4x41> [Pristupljeno 5. 1. 2019].
- Trgovčević, Ljubinka. „The Kosovo Myth in the First World War“, ДОСТУПИНО НА <http://www.rastko.rs/kosovo/istorija/sanu/KOS-MIT.html>. [Pristupljeno 4. 1. 2019].
- *Večernje novosti*. 2017. „Pare za nacionalne teme” dostupno na: <http://www.novosti.rs/vesti/kultura.71.html:647884-Pare-za-nacionalne-teme>, [Pristupljeno 4. 1. 2019].
- *Večernje novosti*. 2018. „Kome su to zasmatala ’Djeca Kozare’”, dostupno na: <http://www.novosti.rs/vesti/kultura.71.html:727938-Kome-su-to-zasmatala-Djeca-Kozare>, [Pristupljeno 5. 1. 2019].

Nevena Daković

FILM WITH NATIONAL THEME VS. NATIONAL GENRE

Abstract: The aim of this paper is to analyse the notions of national genre and the film with the national theme, their changes and conversions. Initially, the terms are defined after the theoretical premises of A. Appadurai, John Hill, S. Crofts and A. Higson. Afterwards the paper traces their transformation through the criteria defined by the open calls of the FCS. The selection of projects to be financially supported argue that the definition of the national genre and national themes – as the domains for the construction and representation of the national identity – stay founded upon traditional mythmoteur of sacrifice, suffering and martyrdom.

Keywords: national film, national genre, national identity, mythomoteur

Слободан Наградић

ГЛОБАЛИЗАЦИЈА, СРПСКИ КУЛТУРНИ ПРОСТОР И ПОЗИЦИЈА СРПСКЕ „ПРОСВЈЕТЕ“

Резиме: У раду се промишљају неколике консеквенције процеса глобализације за српске националне интересе, посебно оне које се односе на национални идентитет, те на позицију културних субјеката и чинилаца који доминантно утичу на обликовање и очување националног идентитета српског народа, данас и овдје. Један од тих субјеката је и Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“, које је основано прије 117 година и дуго било најзначајније српско национално, културно, просвјетно, умјетничко итд. друштво српског народа у Босни и Херцеговини. Аутор заступа и аргументује тезу да је глобализација крупан социјални процес, који осим негативних исхода има и неке позитивне конотације и резултате, да се глобализација односи и на духовну и културну, а самим тим и идентитетску сферу, на актере процеса и односа у тој регији друштвене егзистенције, који, уколико хоће да преживе и дјелају и у будућности, морају да се прилагођавају мијенама и изазовима које глобализација инаугурише и озбиљује. Ерго, и Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“ треба да се активно, а не игнорантски односи према и промишља феномен глобализације, да трага за најбољим рјешењима за њу и њену мисију у тим новим околностима и могућностима које пружа савремена информатичка технологија и иште нова сензибилност младих нараштаја.

Кључне ријечи: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“, глобализација, модернизација, јединство

српског духовног и културног простора, национални идентитет, национални интерес, културно наслеђе, савремена технологија, иновација садржаја дјеловања и метода рада.

За овај скуп сам припремио једно, нешто дуже, есејистичко излагање, у облику и домету теза и скица, које сам, можда и претенциозно, насловио: *Глобализација, српски културни џорџор и позиција српске „Просвјетле“*. У њему сам се руководио (све)српским становиштем, у значењу које су тој синтагми учили и етаблисали га, „материјализовали“ га и учинили императивом, раније М. Црњански, а у наше вријеме М. Ломпар, али и плејада других, млађих мислилаца и аутора након њега, дакле од стања и збивања у цјелини српског културног и духовног простора, прије свега у српским државама и државотворним ентитетима, и потребе заједничарења у тој сфери повијесне егзистенције, а за што, као приступ и улазиште, пледирам и у овој нашој данашњој расправи.

На српском језику данас – а то „данас“ траје, ево, најмање неколико посљедњих година, најмање цијелу једну деценију, ако не и дуже – увелико постоји респектабилна, и у квалитативном и у квантитативном смислу те ријечи, литература која се односи на и проблематизује феномен(е) глобализације. Та литература је подједнако домаће и иностране етиологије и провенијенције, што значи да су за њу (били и још увијек јесу) заинтересовани како домаћи аутори, тако и издавачке куће, редакције појединих часописа и други, који су уложили доста труда и напора у вези са превођењем и публиковањем литературе у којој се проблематизује, истражује и промишља феномен глобализације, са неких других језика и из иностраних културних и научних средишта. Код нас се до сад тема глобализације истраживала и о њој писало из перспектива, критеријума и узанси готово свих наука о друштву, а прије свега и највише, са стајалишта социологије, економије, политикологије, културологије (ма шта она значила, а свакако нешто значи), геополитике и међународних односа, дефендологије, права (међународног), информатике и

других научних дисциплина, као и филозофије, теологије итд. Таква разуђеност „дискурса“ о глобализацији указује на, најмање, двије ствари. Прво, појам глобализације и свих изведеница из њега, као што су, глобално, глобализам, глобалистичко и сл., а нарочито свијет живота и феномени на које се они односе, је изнимно актуелан, жив, дјелатан, реалан, опортун, „подобан“ и због тога пожељан за пропитивање и свеколике друге елаборације и, с друге стране, он је заиста сложен, вишеслојан, мултиперспективан, полисемичан и поливалентан, тако да са њим није лако изаћи на крај и дефинисати га „једним потезом пера“. Напротив! Због тога и јесте изазован за бројне истраживаче, мислиоце и списатеље.

Уколико је претходно написано тачно – а јесте, што се може лако егзактно провјерити: довољно је свега неколико кликова на рачунару и линкова са сајтовима издавачких кућа на српском језику, библиотекама, са редакцијама часописа такође, са стручним службама факултета наука о друштву (филозофских, политичких наука, правних, економских, безбједносних наука и др.) и увјерити се да већ сад, 2018. године, постоји неколико хиљада наслова, од монографија, зборника радова, хрестоматија, часописних текстова и сл., а упоредо са њима и неколико стотина докторских дисертација и магистарских теза и мастер радова, у којима (су) се разматра(ли) овдје актуелизована категорија и феномени на које се она, категорија или појам, односи или збиља, стварност коју он(а) покрива – онда нам се чини да се у овој расправи можда и не би требало исцрпљивати у теоријским експликацијама генезе, семантике и херменеутике саме категорије/појма глобализација, већ би, са становишта специфичности, улоге и користи организатора овог научног скупа (Градски одбор српске „Просвјете“ Београд), било сврсисходније, тј. корисније и рационалније анализовати неколике садржаје и облике конкретних исхода и посљедица феномена глобализације на српски духовни и културни простор, данас и овдје, на духовну ситуацију времена у српским полисима, али и на политичку „атмосферу“ и импликације „стања духа“ на политичке процесе, односе, догађаје и ефекте.

Другим ријечима, полазимо од претпоставке да нам је познато шта је глобализација – иако се увијек треба присјетити Хегеловог упозорења, парафразирам га, да оно што је познато није увијек и спознато – тачније, да смо свјесни свеколиког плуралитета дефиниција тог појма и ризика њихових поједностављивања, редукција и свођења на једну, тзв. општеприхватљиву дефиницију, тј. да нам је познато да унутар сваке од претходно назначених научних поља, области и дисциплина, којима је промишљање глобализације легитиман научни проблем и тема, „опис посла“, има више школа мишљења, научних приступа, оријентација и парадигми, па би свако настојање да се дође до неког заједничког става било депласирано, јер у науци нема и не треба тежити консензусу по сваку цијену, као што је то понекад потребно и опортуно у политици. У науци нема формалне већине, док је у политици она услов и основа за практично дјеловање, дакле легитимирајући однос и вриједност. Међутим, упркос том начелном ставу, мање-више се зна шта јесте и шта се најчешће мисли и подразумијева под категоријом глобализација. Теоријска одређења и херменеутика тог појма мање су спорни, односно мање су социјалне посљедице од теоријске дивергенције него од њихових практичних имплементација, посебно у сферама које нас овдје занимају, а то су, прије свега, култура, духовност, умјетност, традиција, културно наслеђе и сл.

Није спорно, бар не за савремене истраживаче и мислиоце оовремене глобализације, да актуелна глобализација није прва и једина глобализација у људској историји. Напротив, феномена који се могу супсумирати под и третирати као глобализација, било је у више периода историјског развоја човјечанства и друштва, уколико синтагма није плеоназам. Само илустрације ради, овдје ћемо навести свега неколико примјера из историје који потврђују, не само нашу, оцјену да савремена глобализација има својих претходника, као што су, нпр. хеленизам и њему својствени политички и културни космополитизам, тј. епоха старогрчке историје у вријеме Александра Македонског и непосредно послије њега, затим период историје Римског Царства након Октавијана и тзв. рах Романа, које је трајало скоро два вијека и било својеврсни Римски комонвелт, тј. мултиетничка

и мултикултурна заједница народа и државотворних ентитета, која се, пак, на историјској позорници, као таква, одржала дуже од цијелог миленијума, скоро до саме пропасти Византије или Источног Римског Царства, будући да је оно постало, тачније: свело се на чисто јелинско (грчко) царство/ државу тек у посљедњем вијеку њене политичке и фактичке егзистенције, затим да су облици глобализације, испуњени примјереним садржајима свог доба, и историја Европе и свијета након нових великих географских открића и колонијалних ратова у 16. и 17. вијеку, те епоха империјализма, „као највишег стадијума капитализма“ – што би рекао Лењин у наслову једне своје књиге – с краја 19. и почетка 20. вијека. Према томе, данашња глобализација, коју не мали број ауто(ритет)а назива и рах Америгана, поистовјећујући је тако и тиме са политиком и „системом вриједности“ САД, као најдоминантније свјетске силе данас, је само једна од неколико које су биле реалне и дјелатне у историји западноевропске цивилизације и друштва, којима, по неколико битних детерминација и параметара, припада и наше, српско друштво, у највећем дијелу његове историје. Као и актуелна глобализација, све њој претходеће, најизраженије и највидљивије биле су у сфери политике, у врстама, садржајима и формама политичких система и поредака, облика власти, системима и дистрибуцији моћи и утицаја, у идеологијама, геополитичким мијенама и статусима појединих актера, а тек посљедично и у регијама егзистенције као што су економија, затим култура, религија, образовање, технологија, средства комуникације, здравство, спорт и сл., међусобно се условљавајући и (п)одржавајући. То нипошто не значи да глобализације нису прожимале и детерминисале и друге сфере живота, али су у овдје поменути регијама живота најочигледније и најефикасније. Неки мислиоци и тзв. политички аналитичари, „флексибилније“ тумачећи свјетску ситуацију данас, склони су да често користе неку врсту синонима за ту и такву глобализацију, тј. синтагму „нови свјетски поредак“, која се, додуше, почела раније користити него глобализација, мада јој је, по нашем мњењу, значењски опсег ипак нешто ужи, мањи. Уосталом, увијек је било некаквих свјетских поредака, али нису сви били израз или симптом глобализације.

Неспоран је увид, и спознаја дакако, само је питање да ли то хоћемо признати или не, и због чега не, да ниједна досадашња глобализација није почела, а још мање се завршила, у мјери у којој је то уопште могуће, без насиља и деструкција, без ратова и физичког страдања, погибије великог броја људи и огромног разарања материјалних ресурса и других вриједности, без разбијања и уништења појединих држава и настанка неких нових, без подјела у (старим) народима и настајања неких нових народа и нација, без преинака економских система и прерасподјеле друштвеног богатства и сл. Ни данас није другачије, само су приступи, технике и методи артикулације процеса, садржаја и исхода глобализације, посебно екстерминације, софистициранији, а нарација о томе још више је мимикријска, заодјенута у правила тзв. политичке коректности. Глобализација којој и ми свједочимо у наше дане, има неколико својих реперних тачака, исходишта и уточишта. Она је, симболички, почела рушењем Берлинског зида 1989. године, којим је пројављено делегитиматизовање и архивирање социјализма као друштвеног уређења и политичког система који је претендовао да буде алтернатива капитализму и грађанском друштву, те *platzdarm* за подизање и обликовање новог човјека и рјешење „загонетке историје“ (К. Маркс), затим распадом и разбијањем неких социјалистичких држава, првенствено федеративне структуре и уређења, као што су (били) Совјетски Савез, СР Чешкословачка и СФР Југославија, друштвеном транзицијом у којој се десио и још траје, а заправо организовано и плански пројектован, усмјераван и имплементисан, процес власничке трансформације, тј. рестаурација друштвене и државне својине у приватну, што се углавном провело пљачкашком, „буразерском“ приватизацијом, а то је за посљедицу имало нагло и драстично социјално раслојавање: на једној страни се формирао узак слој енормно богатих појединаца или тајкуна и настанак нових елита, а на другој страни се догодила и траје радикална и масовна пауперизација и посемашње депривилеговање дотадашње радничке класе, сељака, занатлија, интелигенције и ситних предузетника. Са промјеном власничке структуре, трансформацијом имовине и привреде, те успостављањем тзв. слободног

тржишта за несметано кретање капитала, роба, услуга и људи – што је „света крва“, „грал“ неолибералног система вриједности, политичког и економског поретка – а којима је претходила обнова институција и вриједности грађанског друштва, демократије, људских права и слобода, толеранције плурализма политичког организовања, медијских слобода, недискриминације, правне државе, дерегулације и сл., дошло је до промјена и етаблисања нових идеологија, нових пракси духовног живота човјека, инаугурисања новог система моралних и естетских вриједности, а релативизације дотадашњих моралних начела и норми, традиције итд.

Планетарно, а то значи глобално, свјетски, загосподарила је и етаблисала се идеологија неолиберализма, по којој су, симплификовано и старом марксистичком терминологијом речено, актуелна друштвена уређења и политички системи, демократија, геополитичка конфигурација и међународни односи у савременом, постмодерном свијету израз, те неолиберални економски односи рефлекс и посљедица стања, кретања и односа у овом, „најбољем од свих могућих свјетова“, да парафразирамо максиму филозофа Лајбница из 17. вијека. У тој идеологији пропаст социјализма и демонтирање држава које су биле њиме легитимисане су постављени аксиоматично: као највиша вриједност и крајњи циљ, *es-haton*, цјелокупне људске историје, сам њен довршетак, испуњење или крај, како се то неопрезно и нетачно „омакло“ млађаном Фукујами почетком посљедње деценије прошлог, 20. вијека, да би му се збиља, стварни свијет и реални живот драстично наругали већ на крају те деценије, а још више на почетку наредног, 3. миленијума или 21. вијека. Свако ко не „дијели“ или доводи у питање таква увјерења и вриједности, посебно уколико мисли и поступа супротно тим начелима и друштвеној збиљи на њима утемељеној и из њих изведеној, па био он појединац, социјална група, политичка странка, невладина организација, култура, народ, држава или савез држава, идеологија, религија и/или ма шта друго, је споран, ретроградан, примитиван, противник и, на крају, непријатељ. А зна се шта се чини и како се поступа са непријатељима. „Етике другог образа“,

koja proizlazi iz Hristovog moralnog imperativa – ko tebe udari po desnom obrazu, ti mu okreni i drugi, lijevi – da parafraziramo njegovu propovijed na Gori, u kojoj je sadržana sama srčika, bit razlike između nove religije u nastajanju, etablisanjem Isusovog nauka i praksi zabilježenih u novozavjetnim jevanđeljima, i starozavjetne jevrejske Biblije i etike talion-a – nema više ni u xrišćanstvu, ako je u realnim životnim odnosima takvog morala nekad uopšte i bilo ili ga može biti. U osnovi, fenomenološki čak, takva ideologija je totalitarна, represivна, ma koliko se medijski trudila i spinovala sadržaje i poruke, metodima indoktrinacije, ne bi li se drugačije predstavila i kod većine recipijenta bila akceptovana kao ideologija demokratije, tolerancije različitosti, слободе, људских и права народа и група на самосталан избор властитог пута развоја итд., као што то, нпр. стоји у Повељи о оснивању Уједињених нација, а потом и у Декларацији о људским правима коју је та новостворена Организација одмах усвојила. У посљедњих неколико година, па и цијеле двије деценије, свједоци смо појединих „револуционарних“ економских, политичких, правних, безбједносних, војних, медијских итд. доктрина, „теорија“, норми, али и низа сасвим конкретних, практичних потеза и дјела која су сасвим супротна идеолошким оправдањима истих и неким јавно прокламованим циљевима за које и у име којих су имплементисана. Због свега претходно наведеног, и много чега другог што је овдје изостављено из сасвим профаних, баналних разлога, оновремена глобализација и јесте својеврсна фатаморганa – она је лажна п(р)ојава садржаја, односа, процеса, догађаја и исхода, каквих у реалном животу углавном нема, нити је за очекивати да ће их бити.

Међутим, упркос, тачније: независно од, овдје спорадично скицираних, запажања о неколиким негативним димензијама, садржајима и импликацијама, глобализација је врло реалан и дјелотворан социјални и економски процес, доминирајуће политичко стање, али недовршено, јер се оно, стање, и не може дефинитивно завршити, посебно не у складу са неком пројекцијом истог, ма колико таква пројекција, била садржајна и

савршена. Она, глобализација, се не може зауставити или преусмјерити у неком другом правцу и ка другачијим циљевима само пуком тлапњом и нарицањем због ње, неутемељеним објашњењем и плитком критиком њених учинака и посљедица, него се она може и мора колико-толико рационализовати и хуманизовати, ма колико то било тешко и ма колико мали били изгледи за њих, а то значи подвести ју под рационалне и реалне критеријуме и садржаје који доприносе еманципацији и човјека и његових заједница. Због тога глобализацију и не треба моралистички тумачити, тј. учитавати у њене садржаје, форме, резултате, семантику и импликације било какве моралне елементе, норме, вриједности и друге категорије, као што су добро, лоше, исправно, неисправно, поштено/непоштено и сл., него је, бар интенционално, треба макар покушати крајње рационализовати, објективизовати, непристрасно интерпретирати, а то значи и критички сагледати њено Јанусово лице и суштину. Као и много шта друго, посебно у историји, а то значи у свијету људских ствари и значења, и глобализација има своју и аверсну и реверсну страну и димензију, лице и наличје, речено српским језиком, а холистичким приступом обје треба критички анализовати и валоризовати.

С обзиром на претходно наведено, чини се потребним, опортуним и сувислим да се на овом мјесту – и на свим другим на којима се о глобализацији (буде) говори(ло) озбиљно и стручно – кажу и неколике реченице о оним позитивним, у историјским размјерама и смислу ријечи, странама, значењима и посљедицама глобализације, па и социјално-политичких процеса и садржаја који су тек слични глобализацији или само имају потенцијал и карактеристике једног њеног аспекта и значења. Дакле, за нас је сасвим несумњиво да глобализација није једнозначан, моновалентан, тј. само негативан, нихилистички процес и исход крупних социјалних збивања, без обзира на све што смо напријед рекли при дескрипцији неких њених садржаја и форми манифестовања, те начина њене имплементације и постизања резултата у њој. Према томе, сами резултати глобализације, истине ради: не сви, нису само и увијек насиље, зло, штета, деструкција, дакле нешто крајње

негативно, него она у коначници (може да) резултује и има и позитиван салдо, макар неколике резултате и исходе. Ову тврдњу поткрије пићемо тек неколиким доказима, које је чврстим и неоспорним чињеницама учинио, обићио их, супстанцијализовао их, „дестиловао“, избацио на свјетлост дана и потврдио досадашњи историјски развој, те постигнућима и благодетима које је тај развој „испоручио“ човјечанству, од којих су готово све данас својина цијелог човјечанства и служе на ползу свим људима, без обзира на њихове појединачне детерминације.

Прије свега, у свим досадашњим глобализацијама, односно у историјским периодима развоја човјечанства у којима су на дјелу били социјални, политички, културни и др. процеси, односи и садржаји који су (били) глобални, васељенски, универзални, бар интенционално и циљно, али наравно не увијек нужно и ефективно, посљедично, један од највидљивијих – данас би се, „еуропским“ дискурсом и политички коректно рекло: најтранспарентнијих – садржаја, процеса, токова и њених ефеката истовремено, јесте револуционисање, нагли, драматични, општи и свестрани развој технике, технологије и методологије саобраћања, комуникације и веза међу људима, друштвеним групама и људским заједницама у цјелини. А то је, консеквентно, доводило до нових научних и других открића, нпр. географских, те техничких, индустријских, војних, медицинских итд., која су, с једне стране, детерминисана и узрокована новим развојем, марксистички казано, производних снага, а истовремено су и њихов израз, односно посљедица. Такође, у свим глобализацијским процесима до данас долазило је до сусрета и „судара“ више различитих цивилизација, култура, религија, духовности, језика, разних животних искустава и сл. На примјер, глобализација у доба Pax Roane, па све до краја Римског Царства, довела је у везу и омогућила упознавање, а потом и креативног прожимања, у првом реду римске цивилизације са јелинском, старогрчком, а потом и са јеврејском, те са германском, словенском и другима, баш као што се три-четири вијека раније слично десило са јелинским космополитизмом и глобализацијом, инкарнираним у Александру Македонском, и њиховим

„сусретима“ и упознавањем са блискоисточним свијетом, народима, државама (Асирија, Перзија, Египат, Јевреји) и њиховим цивилизацијама, културама, религијама, обичајима итд. У тим „сусретима“ и сударима разумљиво је да су неке цивилизације и културе биле поражене, пропадале, нестајале, али су и као такве остављале трагове и резултате свог постојања у наслеђе онима које су побједиле и даље трајале. Тако створена симбиоза постајала је својном и побједника и поражених, а ње не би било да није било одређених ономадних глобалистичких процеса, садржаја и резултата. Људи и културе су се упознали, размијенили искуства и вриједности које су до тад биле само њихове и до којих су они држали, те (у)видјели и искусили да једини однос међу људима, друштвеним групама, државама, народима не мора бити конфликт, негагација и непријатељство, већ и саживот, конкуренција, сарадња, коегзистенција различитости итд. Наравно, до таквих садржаја и квалитета друштвених и међуљудских односа није се долазило лако и брзо. Напротив, то је трајало вјековима. А тако је (било) управо због оне прве, аверсне стране глобализације о којој смо говорили на почетку овог есејистичког трактатуса.

Примјера који илуструју и потврђују претходно изнесена запажања и оцјене могли бисмо наводити „љетни дан до подне“, али за то нема (више) потребе, јер и оно што је до сад написано „разоружава“ и посљедње „невјерне Томе“ да можда, ипак, није тако. Ако се тек каже да је постренесансна, нововјековна (крај 15., 16. и дио 17. вијека, прије свега), западна, (опет!), глобализација, која је посљедица тзв. великих географских открића, чији израз и један од битних резултата јесте и колонизација која је провођена вишедеценијским освајачким и пљачкашким ратовима у којима су уништене и нестале цијеле цивилизације, производи материјалне и духовне културе, народи и државе, прије свега предколумбовске Америке (Астеци, Маје, Инке и други „Индијанци“), касније и други народи и државе са њиховим инсигнијама, те насилном христијанизацијом новооткривених народа и наметањем садржаја, образаца и смисла живота супротног аутохтоним и аутентичним домицилним вриједностима затечених код нових заједница

људи, с једне стране и, с друге, реверсне стране, да је тај процес довео до силног развоја наука, од већ помињане географије, до астрономије, етнографије, механике, тенике (бродоградња) и привреде, посебно трговине, трансфера нових знања, искустава и култура из новооткривених земаља у Европу, укључујући и пољопривредне производе (кукуруз, кромпир, зачини итд.), чиме је олакшан и обogaћен живот милиона људи, у наредним генерацијама, а некимa и буквално спасен, довољно и јасно је речено у прилог вишедимензионалности и полисемичности процеса глобализације и њених резултата који нису увијек и у свему на штету човјека и народа.

Исто вриједи и може се казати и за актуелну глобализацију. Она јесте својеврсни Pax Americana, мада је за 30-ак година њеног трајања водећа војна сила савременог свијета (САД) започела или још води неколико десетина ратова или сукоба ниског интензитета. То ју (глобализацију) делегитимише као универзалну вриједност коју по себи, неупитно треба прихватити и слиједити, без ма какве критичке рецепције, реинтерпретације и креативне имплементације, без резерви према ономе што је страно и неприхватљиво за мале народе, културе, државе. Ововремена глобализација, коју су иницирали и која се одвија под вођством и артикулацијом САД, као својевремена Pax Americana, донијела је и још доноси свеколике атакe на неке традиционалне социјалне институте, системе вриједности, форме живота и искуства егзистенције. На друштвеном и државном плану савремена глобализација усмјерена је против државотворности нација, суверенитета држава, посебно оних које се декларишу као националне, а зарад интеграција у шире асоцијације: економске, политичке, војне, безбједносне и сл., као што су Европска унија, НАТО, Савјет Европе, ОЕБС и друге. Ако не може другачије, десуверенизација, а то значи и глобализација, се проводе и насилно, агресијама, пријетњама, уцјенама, санкцијама, стигматизацијом, па и етничким чишћењем и геноцидом малих народа и ломљењем/разбијањем нејаких држава, стварањем вјештачких, синтетичких или, пак, договорних нација, те бројним другим неправним средствима, да неморална средства и не помињемо. Многе нормe међународног

права, неки механизми његове заштите, те институције и субјекти надлежни за његово провођење се багателишу и игноришу, а протежира нарација о људским правима, посебно правима мањина, од расних (али не и у САД, што је врло индикативно) националних и вјерских, до језичких и полних, те сексуалних. Од те „бриге“ једино су изузете имовинске мањине, јер то што их је мањи број не угрожава њихова права и друштвени положај. Напротив. Заправо, угрожена је имовинска већина, тј. сиромашни, али о њима више ни синдикати не воде рачуна, а нектоли етаблиране „структуре“ постмодерних, „дерегулисаних“ држава, односно онога што је од њих и њихових „класичних“ функција још преостало. Нарочито се форсирају и намећу права тзв. трансродних лица и транссексуалне (ЛГБТ) популације, затим истополних бракова, права на побачај и нерађање, а све на уштрб породице и породичних вриједности, наталитета и заштите традиционалних садржаја и форми живота. Инкриминисање дискриминације, али и императив тзв. политичке коректности и етика одговорности за изговорену/написану ријеч налаже нам да се уздржимо од именовања неких стања, процеса, односа, догађања и тенденција присутних у актуелној глобализацији правим именом. А итекако би се имало шта казати, од производње ГМО хране и сјемена, био-инжињерингу, до експеримената у спорту, медицини, уништавању природе итд. Ограничавају и умањују се једино права колективитета, посебно државе и њених прерогатива, а афирмишу и глорификују процесе, односи и стања у којима су права и слободе појединаца и група безграничне, нарочито слобода мисли, савјести, укључив и слободу (мањинских) вјероисповијести: секти, култова, нових религијских покрета, паравјерских група и сл., затим слобода говора, удруживања, окупљања, јавног информисања – следствено и медија комуникације – слобода кретања: људи, капитала, роба, услуга, слобода тржишта (и) рада. Паралелно са тим, глорификују се и озбиљују права и слободе тзв. цивилног друштва или невладиног сектора, који треба да преузме компетенције и ингеренције државних органа и јавних институција.

Разумије се, то није све што је, *urbi et orbi*, испоручила савремена глобализација, а што би се с наше стајне тачке

и претпостављеног српског становишта – које у себи, на њему својствен начин, сабира, обједињује, чврсто држи и изражава, како политичке идеје, покрете и актере, националне и државотворне идеале и интересе, тако и културне, духовне, умјетничке и моралне императиве, креације, валоризације – могло оцијенити спорним, проблематичним, па и штетним за српске националне интересе данас. Али, холистички приступ анализи феномена савремене глобализације налаже да треба бити непристрасан па уочити и експлицирати и оне друге, аверсне садржаје у глобализовању савременог свијета, који исходе неколиким позитивним учинцима и стањем. То се, у првом реду, односи на нагли напредак и резултате у сфери информатичких технологија, захваљујући којима је свијет данас коначно постао „глобално село“, о чему је маштао Маршал Меклуан још 50-их година прошлог вијека, мислећи да ће се то десити још у доба примата електронских медија. За разлику од њих, информатички медији омогућују тренутну повезаност свих актера јавне сцене и промптну обавјештеност о свему што се догађа без обзира на дестинацију догађања, при чему је ризик од дискриминације, у „приступу“ тако дисеминираним информацијама, по било којој основи, сведен на минимум. Дакле, сви имају право и могућност коришћења информатичких медија; међутим, нису сви, нажалост, имуни од одређене негативне инструментализације и злоупотребе тих медија, тим прије што су и они сами подесни за то, а што је израз и „слика“ оне, прве, аверсне димензије глобализације. У том контексту, тј. у контексту апсолутно умреженог друштва, треба тек само подсјетити – за анализу нема простора – на опасности од тзв. cyber криминала као реалног изазова са којим се данас суочава савремени свијет, тачније: онај његов дио који би још да остане нормалан. С друге стране, нова технолошко-информатичка достигнућа, посебно тзв. паметна генерација мобилних телефона, са viber опцијама и програмима, а прије њих и skure програми на персоналним рачунарима, учинили су да потомци и родбина оних који их користе нису више, ма куда да су отишли и ма гдје да се налазе, „тамо далеко“, јер се данас са њима брзо и једноставно успоставља и оптичка веза која омогућује да се људи док разговарају не само чују

него и виде, да се коришћењем тих програма и могућности о свему остављају тонски и видео, сликовни записи, па се њихови конзументи осјећају „дијеловима“ њих, иако нису физички били у истим. Такође, данашње информатичке технологије, а још више оне које ће се свакако развити у догледној будућности, многим људима омогућиће да имају запослење и да раде не излазећи из својих кућа, односно да раде у ходу, без класичног радног мјеста, што ће бити неки нови садржај и форма, израз социјалне мобилности радних слојева друштва.

Већини људи савременог свијета поменути технолошка достигнућа поједноставила су и олакшала свакодневни живот, баш као што и отворене границе и безвизни режим у Европској унији, посебно тзв. Шенгенски систем, норму о слободи кретања чине реално дохватљивом и проводивом, захваљујући којима се у тој економско-политичкој заједници од тачке „А“ до тачке „Б“ данас стиже неупоредиво брже него само прије пола вијека, чак и кад се не користе супер софистицирана превозна средства. И то је глобализација. Захваљујући њој, тј. слободи протока капитала и роба, што је један од њених заштитних знакова, и код нас, на свим српским етничким, државним и културним просторима, данас може да се купи, наравно уколико потенцијални купац има новца, роба, од оне која спада у широку потрошњу и за задовољење свакодневних потреба, до аутомобила и најсавременијих апарата информатичке технологије, из Кине, Кореје, Турске, а не само из држава Европске уније, САД или Јапана. Такође, онај ко има пара, може и да се школује ма гдје у свијету, односно да диплому стечену у Србији, Црној Гори или Републици Српској или започет студиј у њима нострификује или настави у ма којој држави у којој је на снази тзв. болоњски процес, тј. систем високошколског образовања који је усклађен са декларацијом из Болоње. Тај „систем“, односно „проходност“ европског високог образовања, јесте резултат, конститутивни елемент глобализације, али нисмо сигурни да се она може позитивно вредновати, ма колико већина студената, па чак и поједини професори – због тога што је то услов и потврда опредјељења државе за интегрисање у ЕУ – били одушевљени њоме. Они који

по завршетку таквог „система“ школовања и стицања диплома које су валидне и примјенљиве у многим државама ЕУ, те брзо добију добро плаћени посао, мисле да јесте и да свега тога не би било да на дјелу није (била) посвемашња глобализација и „филозофија“ отвореног друштва, слобода. Наравно, отвореност друштва и толеранција различитости, који постоје знатно дуже него дискурс и правна норма о њима, наравно не у свим друштвима и културама, доприносе превазилажењу и рушењу предрасуда и табуа, зближавању људи различитог поријекла, идентитета, обичаја, језика и других опредјељења, што се не може негативно оквалитиковати уколико, наравно, људи нису с ону страну разликовања добра и зла, односно ако не знају или неће да разликују нормално од патолошког.

Овдје су наведене само неколике позитивне димензије и садржаји процеса и резултата глобализације, а има их још, наравно. Умјесто навођења свих таквих исхода савремених друштвених процеса и догађања који имају глобално важење, семантику и посљедице, сматрамо потребнијим елаборисати услове у којима дјелују и могућности које унутар српског духовног, културног, идејног и политичког простора у ери глобализације стоје на располагању Српском просвјетом и културном друштву „Просвјета“, као најстаријем и, по резултатима и утицајима које је имала на српски народ у различитим периодима његове историје, најзначајнијем српском националном друштву културне и просвјетне провенијенције, исходишта и уточишта, у Босни и Херцеговини, чије организације и дјеловање су уназад посљедњих неколико година проширени и на територије Србије, Црне Горе и у дестинације српске дијаспоре. Треба, дакле, одговорити на питање како српска „Просвјета“ да примијени, искористи и ужива неколике повољности и резултате које је донијела оновремена глобализација, за остварење и етаблирање њене мисије и утицаја у, најопштије казано, артикулисању и оснаживању старог српског националног идентитета, имајући при томе у виду овдје већ помињано српско становиште и ново третирање српског културног простора као интегралног, заједничког, у највећој мјери јединственог, макар се наоко и донекле чинило да је другачије.

Српски народ данас, након разбијања Југославије (М. Кнежевић, а потом и М. Степић и др.), као јединог државно-политичког оквира унутар којег су сви Срби живјели у једној, заједничкој држави – због тога се питање њеног настанка, трајања, учинака, нестанка и сл., не може тек тако, „одокативно“ и неодговорно апсолвирати и дефинисати као тамна страна и штетна фаза у историји српског народа, не, далеко је комплексније то питање – живи у више нових државних ентитета на простору тзв. Западног Балкана. Наравно, припадника српског народа има широм васељене, у преко стотину модерних држава, али то је српска дијаспора, они ту живе у расејању, као странци, некадашњи имигранти, организовани у своје заједнице, понегдје имају и статус националне мањине, наравно уколико домицилне државе у свом законодавству имају такве норме и гарантују им заштићени њихов статус, који су се овако или онако интегрисали у нове државе или, пак, асимилovali са локалним становништвом, али само на простору централног Балкана, дакле на територији на којој су својевремено и настале српске државе у средњем вијеку (Рашка, Зета, Босна, Травунија, Захумље итд.), Срби нешто представљају и значе, имају своје државе или државотворне ентитете, могу да, колико-толико, одлучују о својој судбини и свом положају, имају свој идентитет као народ, као политичка заједница, имају своју историју, језик, културу, духовност, вјеру, самосвијест и осјећај да припадају једној етници и да само заједнички могу да претрају, те све остале инсигније које један народ чине народом. Они су само ту своји на своме и само на том географском простору могу темељити и градити и свој духовни и културни простор, учвршћивати и чувати свој идентитет. А дискурс о идентитету народа је тема која је поново актуелизована у посљедњих двије-три деценије, изразито је комплексан и тражи мултидисциплинарни приступ у опсервацијама и евалуацијама.

Идентитет српског народа, као и било којег другог народа, наравно није непознаница, једначина са више непознатих, нешто неразумљиво, фиктивно, апокрифно, химера, нити нека окамењена и једном за свагда дефинисана структура, суштина и вриједност, него вјечно жива „материја“,

процес, сама повијест, нешто што је подложно промјенама, развоју, иновирању, креативном акцептовању нових садржаја и утицаја, али и оно по чему се вазда исказује сама срчка, основна, „дрвена нит“, носиви стуб онога што препознајемо као идентитет и оно по чему нешто јесте то што јесте. То би била нека симплификована и скраћена дефиниција идентитета, но довољна за потребе овог есеја. Оно по чему Срби јесу то што јесу, оно што чини и што јест идентитет српског народа, и данас, у ери ововремене глобализације, је исто као и прије 60 или 100 година, само не у истој мјери и на исти начин. Другим ријечима, и данас су основни конститутивни елементи идентитета Срба српски језик, српско писмо – ћирилица, српска култура и духовност, историја српског народа, српска светосавска рецепција и „имплементација“ православне хришћанске религије и вјере, косовски завјет, одређеност за жртву и спремност на борбу за више, трансцедентне, „небеске“ циљеве, српска умјетност, свијест о заједничкој прошлости, уједначена иако понекад и неселективна, култура сјећања, те заједнички простор на којем су настале и развиле се српске државе, настала и развила се српска нација итд. Управо по претходно наведеном, наравно не само по томе, као и не увијек, потпуно, и не на свим топосима подједнако, Срби се и разликују од других народа, другачији су од највећег броја савремених нација, па чак и од оних (са) којима су најближи, најсличнији, њихов идентитет је различит у односу на оно по чему други народи до сад јесу такви какви јесу и то што јесу. Јер, нису само Срби православни народ, чак не и на самом Балкану или међу словенским народима, не пишу само Срби – они данас можда и понајмање, чиме урушавају властити идентитет, дакле сами себе, а да тога понекад нису, или неће ни да буду, свјесни – ћирилицом, па да би се по томе двојили, разликовали од других, нпр. од Македонаца, Бугара, Руса и др. Али само српски народ од свих православних народа (Бугари, Грци, Руси, Румуни и др.), да остале хришћанске конфесије и Цркве сад не помињемо, имају и славе Крсну славу, без обзира што су оне израз остатака, реликт старе словенске религије, само су Срби створили грандиозна епска пјесничка дјела у средњем вијеку и касније, само су они његовали сепулкралну културу по којој су, најмање три

вијека, своја гробна мјеста обиљежавали монументима од камена у стојећем, због чега су и названи ст(ој)ећци, или лежећем положају, односно мрамор(је)ови, билизи, крстаче, сандуци, кам(ови), плоче, итд., што је „препознао“ и УНЕСКО кад је прије три године стећке из четири бивше југословенске републике, а сад независне (!?) државе (Србија, Босна и Херцеговина, Црна Гора и Хрватска), санкционисао и уписао на Листу свјетске културне баштине као универзално културно добро, које четири поменуте државе морају додатно да (за) штите и сачувано предају у наслеђе будућим генерацијама, те учине доступним свима онима које таква културна добра и њима иманентна „естетика“ и „аксиологија“ занимају.

Саставни, конститутивни елемент, садржај, димензија и/или аспект, семантика српског националног идентитета, не као сама његова срчица или бит, јесте и свијест о његовом перманентном оспоравању и угрожавању. Та(ква) свијест, односно таква манифестација српског идентитета, у многим садржајима и „ликовима“ ововремене глобализације види и идентификује појаве, збивања, односе, вриједности и актере који самим својим бићем и дјеловањем угрожавају суштину и комплексност српског националног идентитета, а онда и Срба као народа и суверене нације. Из таквог самоопажња и херменеутике властитог идентитета, развиле су се, најмање, двије „дрте“, садржаја, смисла и правца дјеловања унутар онога што чини и јесте менталитет српског народа – овдје се појам менталитет редуковано мисли у значењу традиција, обичај, политички морал, навика, пракса свакодневног живота и сл., а не у смислу духовности – ма колико је теоријски и политички ризично категорију менталитета придијевати било којем колективитету, па и народу. Прва „фракција“ мишљења и дјеловања која признаје да је Србима важан стуб њиховог идентитета управо то што се он оспорава и угрожава од друг(ачиј)их – а по многим теоретичарима идентитет се учвршћује и јача управо у побуни и отпору спрам онога што га или ко га угрожава – заговара праксу „водања опанака“ и понашање које се изражава максимом да „покорну главу сабља не сијече“, што ће рећи покоравање и лојалност јачима и моћнијима и чекање на повољнији историјски и политички распоред моћи и утицаја, како

би се живјело у складу са свим потенцијама које српски идентитет подразумева. Данас такав „систем вриједности“ и егзистенцијалну праксу код Срба заговарају представници идејне и идеолошке струје и тенденције мишљења и дјеловања која је позната под именом „друга Србија“, а чине ју разнородне групе, асоцијације и појединци неолибералних, мондијалистичких, евроунијских, затим анационалних и антисрпских, аутошовинистичких увјерења и циљева свог дјеловања, којима су ма какво опредјељење/ припадност човјека (расно, национално, религијско, језичко, полно итд.) акцидентални, тј. нису важни. Напротив.

Друга, опозитна струја претходном тумачењу импликација наведене димензије српског идентитета, у коју је инкорпорисано и мнијење о његовом угрожавању, јесте она која сматра и јавно заговара идеје, вриједности и праксе по којима се сваком угрожавању, оспоравању идентитета српског народа, а посебно нападу на његова права, државе и слободу, мора одговорити отпором и одбраном, па чак и уколико је алтернатива томе сам рат. Таква идеологија, односно, блаже казано, саморецепција једне димензије и импликације идентитета српског народа, базира се и позива на, односно легитимише увјерењем, завјетом и моралним нормама, историјским искуством, патриотизмом итд., који „прописују“ и налажу да се ма којем оспораватељу српског идентитета, посебно уколико се ради о насилном угрожавању народног и државног суверенитета, јединства, слободе, политичке независности, територијалног интегритета, језика итд., адекватно одговори, тј. да се по сваку цијену спасе част, образ, достојанство, слобода, да се, дакле, дјелује с тим циљем, без обзира на жртве и крајњи исход таквог послања. Родно мјесто таквог система вриједности је, свакако, у косовској народној епици, у косовском завјету и ономе што он симболише и инкарнише. Његови протагонисти се радо позивају на и заговарају искуство кнеза Лазара, који се супротставио снажнијој војној сили, знајући да су му шансе за побједу мале, па је зато пораз оправдао инаугурацијом новог бојног поља и помјерањем перспективе из које се мјери и „анализира“ битка, који се, да би се пораз лакше преболио и поднио, премјешта у трансцедентну, небеску

сферу. Лазар и остали јунаци косовског епоса су се, дакле, за разлику од њихових ратних противника, Османлија, борили на „небеском фронту“, а не на земљи, у профаној појести, па је због тога њихов пораз релативан, тек једно искуство сукоба у којем је непријатељ имао само мало више среће. Косовска епопеја и мисао постали су задата мјера и норма потоњег српског родољубља и понашања у сличним искушењима, нпр. у вријеме Првог српског устанка, Првог свјетског рата и касније, све до посљедњег рата, управо за Косово и Метохију, а против локалних албанских побуњеника и агресије 19 држава НАТО 1999. године. Величање и афирмисање српског отпора јачима и моћнијима, јесте, дакле, једна од „црта“, димензија и семантика српског националног идентитета, његовог бића, јесте критеријум за осадржавање и обликовање тог идентитета у вријеме глобализације.

Међутим, актуелизовање само тог наратива и само те димензије српског идентитета у епохи савремене глобализације носи извјесне ризике. Један од њих, који је аверстаквих садржаја и димензија противљења угрожавања националног и културног идентитета, је и јачање свијести, мнијења и осјећања да су за све наше недаће, за свако угрожавање или удаљавање од етаблисаног српског идентитета, углавном криви субјекти, фактори, силе и политике изван српског националног корпуса, његових територија, држава и граница простора културе, језика, писма итд. Једноставније казано: за све су криви странци, ма ко да су и ма какви били. У таквој „духовној ситуацији времена“, мњењу и идеолошкој „реторти“ се лако генеришу, индукују и дисеминирају разне социјалне абератности, као што су ксенофобија, национални ексклузивизам и екстремизам свих „боја“, а брзо и лако усваја и имплементираше пракса дискриминације, стигматизације и несарадње са свима који нису исти као и ми. Таквих идеја и тенденција у разумијевању семантике националног идентитета и концеповања „стратегије“ његове одбране, има актуелно, у рудиментарном облику и фрагментарно, и унутар српског националног корпуса, посебно неких политичких организација и идеолошких оријентација. Нисмо склони позитивно вредновати такве интерпретације

и рецепције смисла и циља промишљања и дјеловања vis-a-vis борбе за одбрану националног идентитета данас и овдје, за профилисање истог у ери глобализације, без обзира на свеколика искушења са којима ће се Срби, као народ са својом осебујном и богатом културом и традицијом, још суочавати и борити у ововременој глобализацији. Зато нам се и чини да је максима „издржати“, још, до (некаквог) краја, примјеренија српском историјском искуству као битном елементу његовог националног идентитета, због чега је и треба реафирмисати и етаблирати. То би, дјелимично, могао бити један нови, другачији критеријум, знак и додатни садржај дефиниције, флексибилније и разуђеније посматрано, националног идентитета, потом и настојања да се он учврсти и етаблише у ери ововремене, „наше“ глобализације. Сви остали критеријуми и садржаји дискурса и тумачења о националном идентитету данас, готово су исти као и они јуче, разлике су бенигне и спорадичне, само толике да потврде стари дијалектички „принцип“ да се све мијења, да ништа није исто, хераклитовски казано, да се ни у истој ријечи не може два пута стати на исто мјесто.

Претходно је већ назначено да неколики садржаји и резултати савремене глобализације, њени output-и, у првом реду они технолошко-информатичке провенијенције и значења, имају својства и потенцијале који омогућују једноставније дјеловање неких субјеката и фактора, било појединаца, било институција, организација и медија (тора) из сфере културе, због чега их треба искористити у циљу промоције српске културе, духовности, умјетности, језика и писма, а тиме и оснаживања идентитета српске нације. Овдје се у првом реду мисли, и све претходне експликације су ради тога и предузете, на мјесто и улогу коју има, и треба да има, Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“, на њен значај и мисију у „производњи“ и ширењу дјела, манифестација и порука (из) српске културе, духовности, традиције, умјетности, просвјете, националне самосвијести и сензибилитета за национални идентитет, прво унутар српског национално-државног, потом и културно-језичког простора и хабитуса, а након тога и на ширем регионалном и европском плану и домету.

Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“ основано је 1902. год. у Сарајеву, у вријеме кад је Босна и Херцеговина била саставни дио, једна од провинција Аустро-Угарског Царства. То је доба у коме су се на прсте једне руке могли набројати свршени студенти, поријеклом из БиХ, неког од факултета, свакако изван ње, а ни број оних који су имали завршено било какво средњешколско образовање није премашивао више стотина. Оно што је за Србе у Војводини, као дијелу Аустрије, а касније и Аустро-Угарске Царевине, била Матица српска, која се у међувремену институционализовала, тј. њено постојање и дјело(вање) су и законом уређени и заштићени, то је за Србе у Босни и Херцеговини била и остала српска „Просвјета“, а она то може и треба да буде за све српске земље и све дестинације у/на којима данас живе припадници српског народа, иако она и даље дјелује тек као невладина организација, тј. удружење грађана. Лако је онда објашњиво што је тек основано Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“ на почетку 20. вијека, првенствени задатак свог дјеловања препознало у просвјећивању, и буквално у отклањању аналфабетизма код српског народа, углавном сељачких маса, пошто су грађанска и радничка класа биле тек у настајању, у борби за црквено-школску аутономију, отварање школа, организовање курсева елементарног писмењавања, стипендирање сиромашних ђака и студената, а такви су, мање-више, били сви, па тек онда у оплемењивању, тј. култивисању свакодневног живота, култури дакле, подстицању духовног, умјетничког и научног стваралаштва, конзумовању истог и сл. Српска „Просвјета“ је настала и на јавној сцени стартовала као неполитичка организација, али је од почетка била чврсто национално опередијељена и таква остала до данас. У годинама у којима је она основана, у Босни и Херцеговини није било других, њој сличних српских друштава и организација, па је готово сав национални, углавном просвјетни, културни, духовни, а често и хуманитарни рад, падао на њу. Она је била, и тако се понашала, нека врста тзв. кровне организације и основног агенса свих садржаја и манифестација писмењивања, културе и умјетничког стваралаштва српског народа у БиХ. Такво, покровитељско понашање и саморазумијевање властите улоге и значаја

из тог периода, постаће „навика“, манир и пракса српске „Просвјете“ и, на неки начин, тај „патернализам“ на свеколико стваралаштво у области културе, умјетности, духовности и др., међу Србима у БиХ задржаће се све до наших дана, иако се историјско-политичка а посебно просвјетно-културна ситуација у тој, данас „независној“, држави значајно промијенила. У њој данас, тачније од самог почетка Грађанског рата у БиХ 1992., постоји Република Српска, као државотворни ентитет српског народа и гарант његовог идентитета, опстојности и развоја. Према томе, српска „Просвјета“ посљедњих година дјелује у „пријатељском“ окружењу, својој политичкој заједници која, истина, нема пун државни суверенитет и међународно-правно признање, али је стварност првог реда, чињеница која се не може оспорити, у којој СПКД „Просвјету“ нико ко ма шта значи, не доводи у питање. Међутим, демократија подразумијева слободу и плурализам окупљања и организовања људи по разним исходиштима, основама и циљевима, што је све санкционисано у Уставу Републике Српске и њеној легислативи. Консеквенција тог права на слободу мишљења, организовања и дјеловања јесте велики број организација, удружења, друштава, клубова, форума, секција и других асоцијација у области културе, духовности, умјетности и осталих подручја стваралаштва.

Другим ријечима, „Просвјета“ више није сама, не стара се само она о српској култури, просвјети, духовности, него то сад ради још неколико десетина субјеката, свеједно да ли су то државни органи и јавне установе, било, пак, невладине организације, односно самоорганизовано цивилно друштво. Већина их је новијег датума, не робује традицији и дјелује по савременим маркетиншким правилима. У своје послаују имају успјеха и све више младих људи се проналази, ствара и дјелује у њима, без обзира на мотивацију која их покреће и циљеве које имају и који их воде. Српска „Просвјета“, због старих навика, инертности и компликоване структуре своје организације, све видљивије се маргинализује, губи корак у односу на друге субјекте, смањује јој се утицај у јавности и пријети јој архивисање. То је прва чињеница коју морају спознати и апсолутно усвојити актуелни органи и главни протагонисти,

„функционери“ српске „Просвјете“, те одмах „окренути плочу“. С једне стране, нужно је чвршће сарађивати са највећим бројем оних субјеката и фактора из сфера српске културе, духовности, језика, умјетности итд., који су нетом формиран и данас дјелују с циљем јачања и очувања српског националног и културног идентитета и битисања; са њима се мора прак-тиковати однос конкуренције, а не конкуренције, без доцирања и „потезања“ права „старијег брата“, дакле, сарадње, а не суревњивости и љубоморе на нове, младе снаге, организације и покрете, које већ имају резултате, иако немају богату прошлост као што је има српска „Просвјета“, а све то због крајњег циља, а он је – сачувати српску националну супстанцију и претрајати у овој и оваквој глобализацији, која је генерално окренута против и доводи у питање нације и националне државе, првенствено оне које су мале и слабе. С друге стране, ова и оваква српска „Просвјета“ мора се сама, а то значи њено руководство, што прије престројити и почети користити могућности које јој пружају технолошке иновације и други садржаји, канали, механизми и институти савремене глобализације, прије свега медији комуникације, нарочито они информатичке провенијенције и капацитета. Треба, дакле, стално имати на уму да је данас 21. вијек, тачније крај његове друге деценије, а не нпр.1902. или 1939. година, па чак ни 1990., кад су састанци и сједнице органа и форума српске „Просвјете“, сазивани „клепалима“, руком писаним позивима и цедуљама или другим „абровима“, били основни, а често и једини облици и методи рада, а борба за упис што већег броја ђака у основне или, евентуално, неке средње школе, односно промовисање српске културе и духовности, били њени најважнији садржаји рада више деценија. Данас се може и мора значајно другачије. „Не окрене ли се лист“ и не крене ли српска „Просвјета“ путем модернизације организовања, метода дјеловања, садржаја дјеловања и начина утицања на публику и имплементацију осталих погодности ове глобализације, не пише јој се добро. Не буде ли тако, онда ће неки негативни елементи и посљедице актуелне глобализације надвлдати оне позитивне могућности које постоје у њој, а оне, како смо показали, генерално не иду у прилог мисије српске „Просвјете“ и њој сличних субјеката националне културе

и духовности, а „Просвјета“ ће се сама делегитимисати, постати непотребна, немоћна и постати уточиште, „сигурна кућа“ групе чангривах и сенилних стараца.

Да се претходно назначено не би обистинило и озбиљило, због чега би онда српска „Просвјета“ отишла у ропотарницу историје или музеј старина, требало би (у)радити и поступати (на) слједеће (начине).

1. Статут „Просвјете“ мора се иновирати у смислу и с циљем његовог максималног поједностављивања и флексибилности, посебно у дијеловима који се односе на састав органа, кворум и начин доношења одлука и закључака органа и форума. Реформа Статута требала би ићи у правцу и ка циљу да српска „Просвјета“ више не буде својеврсна конфедерација градских и општинских одбора, али ни строго централизована организација у којој саставни дијелови немају никаквих права;

2. Сједнице органа, примарно Главног одбора, могу и требају се одржавати не само на класичне начине, него и електронским путем, максимално користећи својства и потенције електронске поште, инструментарије друштвених мрежа и сл.;

3. Умјесто штампања гломазних и старомодних часописа и календара, који се све мање читају и утичу на свијест и понашање публике, треба се више фокусирати на информатичке садржаје и форме комуникације, те друштвене мреже, као што су фејсбук, инстаграм, твитер и друге, формирати „контакт“ групе и „дијелити“ све информације путем тих канала, при чему не треба сасвим одбацити или, пак, занемарити ни класичне садржаје и методе комуникације, посебно укључујући живу ријеч;

4. Припремљене и показане програме у одборима „Просвјете“ треба што хитније емитовати и учинити доступним свим заинтересованим конзументима путем за то наједекватнијих нових медија и могућности, те међусобно размјењивати;

5. Тежиште оснивања нових организација српске „Просвјете“ треба помјерити из Републике Српске у оне српске земље или државе у иностранству у којима је српство данас најугроженије, односно гдје се претпоставља да ће бити угрожено у блиској будућности. То значи да је данас

важније, како за саму „Просвјету“, тако, још и више, за српство у цјелини, да се „Просвјетини“ одбори формирају у Паризу, Минхену, Лондону, Прагу, Милану, Штутгарту, Будимпешти, Сиднеју, Хагу, Берну, Подгорици, Суботици, Љубљани, Скопју, Дрвару, него, на примјер у Босанском Броду, Шипову, Лопарама, Рогатици, Калиновику.

6. С обзиром на то да се у актуелној глобализацији, у односу на вријеме и стање прије ње, елементи српског националног идентитета нису промијенили и да неће ни бити радикално другачији, остаје потреба и обавеза да се српска „Просвјета“ и даље ангажује на истим садржајима и циљевима као и прије сто (100), педесет (50) или пак двадесет (20) година, дакле у вези са српском културом, историјом, језиком, писмом, духовношћу, традицијом и осталим инсигнијама националног идентитета. Приступи и начини реализовања постављених циљева могу и морају бити другачији, примјеренији духу времена и сензибилитету младог покољења.;

7. У формирању организација и одбора српске „Просвјете“ не треба „секташито“, тј. бити искључив у вези са пријемом и ангажовањем потенцијалних чланова који не припадају српском народу. У иностранству се у „Просвјетино“ чланство још више морају призивати и примати они који нису из српског народа, него су припадници других народа, управо због тога да би се и преко њих ширила идеја и мисија „Просвјете“ и успјешније реализовали циљеви у вези са очувањем и јачањем српског културног и националног идентитета.

На крају, у некој врсти рекапитулације претходних елаборација, укључујући и неколике конкретне приједлоге *vis-a-vis* активности српске „Просвјете“ у условима савремене и дјелујуће глобализације, треба још једном нагласити да је глобализација суштински друштвени однос и процес, а не обичан социјални или политички феномен, односно модни „крик“ или хир неке епохе, нити је само израз воље, хтијења и аспирација једног или више појединаца, без обзира на то које позиције они заузимали у хијерархији јавне, државне моћи, иако појединци дају снажан импулс њиховом покретању и битан обол садржају и форми глобализације, а то је већ тема о тзв. улози

личности у историји, а њоме се овдје не бавимо. Данас се глобализација не може избјећи, ма колико подизали нове Кинеске зидове или се ограђивали бетонским оградама са „системом“ бункера уз границу. Од ње, глобализације, никога не могу спасити ни тзв. ракетни штитови које неке државе и/или војни савези инсталишу да их чувају од удара оружја противничке стране. Не, нове информатичке технологије и дигитални сигнали доносе данас садржаје и информације и у најзабитија села, захваљујући којима су и најзаосталији дјед и баба космополити, грађани свијета, јер се најпростијим кликом на мобилном телефону или компјутеру тренутно укључују у све главне токове у медијској сфери, а преко њих и у свјетске процесе и односе у економији, политици, науци, култури, безбједности итд. По својој основној интенцији, савремена глобализација је антинационална, деструктивна по националне идентитете и колективитете, усмјерена на њихово делегитимизовање и подривање, али упркос свим изазовима и непријатељском односу битних чинилаца ове глобализације, национално као такво неће нестати, људима, групама и политичким заједницама оно ће и даље бити важно, критеријуми, садржаји националног идентитета и у будућности неће бити драстично различити у односу на актуелне. Људи ће увијек хтјети некеме или нечему да припадају, да се осјећају дијеловима ширих колективитета и живе у увјерењу да су им језик који(м) говоре, писмо којим пишу, држава у којој живе, историја у којој су настали, стасали и обликовали се, религија, вјера и црква којој припадају и коју исповиједају, култура коју стварају и конзумирају, територија на којој су поникли, еманциповали се и свакодневно живе, имати свијест о сродничким везама и заједничком поријеклу, обавези према прецима и потомцима итд., и трудити се да то стекну, очувају и одбране. У одбрани од евентуалног угрожавања тога што је за те људе и њихове системе вриједности од круцијалног значаја, јача њихов идентитет, оно по чему они јесу то што јесу и такви какви јесу.

Све горе написано односи се и на српски народ. Глобализација и нови свјетски поредак, којег она промовише, легитимише, етаблише и легитимизује, не само да национално, државно и културно десупстанцијализује

српски народ, него га, интенционално макар, расрбљује, преумљује, тј. покушава га сасвим однародити и учинити анационалним становништвом Србије, која се, онда, кад у њој не буде више Срба, неће тако ни звати, јер она се зове Србија због тога што у њој живе Срби. Наравно, актуелна глобализација, инспирисана и легитимизована неолибералним капитализмом, неће уништити српски народ, неће довести до његовог преумљења, до промјене самосвијести о томе ко су и шта су, упркос томе што се за то залажу и на томе раде, не само страни фактори, него и неки њени државни и политички званичници, лидери, медији и интелектуалци. Највећи број Срба хоће да остану то што су, Срби дакле, да говоре својим, српским језиком, пишу (и) ћирилицом, славе своје побједе, али и поразе, по чему и јесу особени међу народима, пјевају и рецитију своје пјесме, уче своју историју и тумаче је непристрасно, развијају своје државе, живе традицију, чувају наслеђе и одржавају сјећање на своје претке и заједничаре са себи блиским и сродним народима. Хоће да и даље буду нација, не спречавајући никога у истим или супротним намјерама и циљевима.

Међу оним субјектима и факторима који данас могу помоћи да се претходно овлаш скицирано лакше разумије и артикулише међу Србима, ма гдје они живјели, је и Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“. Међутим, уколико се то Друштво не трансформише, уколико настави да дјелује на стари начин, само по старој матрици и „методологији“, са старим садржајима и програмима, па и кадровима, оно ће постати жртва ововремене глобализације у већој мјери него што је то за очекивати. Ако, пак, успије да се прилагоди „духу времена“ и имплементира могућности информатике и других технолошких достигнућа савремене глобализације, она има шансу да и даље битно допринеси очувању српског националног и културног идентитета и политичког субјективитета српског народа. А то је српској „Просвјети“, данас и у будућности, баш као и у прошлости, први и најважнији циљ дјеловања и *raison d'être*.

Slobodan Nagradić

GLOBALIZATION, SERBIAN CULTURAL SPACE AND POSITION OF SERBIAN “PROSVJETA”

Abstract: This paper considers several consequences of the globalization process for Serbian national interests, especially those related to national identity and the position of cultural entities and factors that dominantly influence the formation and preservation of the Serbian people national identity nowadays. One of these entities is the Serbian Educational and Cultural Society “Prosvjeta”, which was founded 177 years ago and has long been the most significant Serbian national, cultural, educational, artistic, etc. society of the Serbian people in Bosnia and Herzegovina. The author argues that globalization is the major social process, which, in addition to negative outcomes, has some positive connotations and results meaning that globalization also applies to the spiritual and cultural sphere, to the actors of the processes and relationships in that region of social existences. That means, that, if they are to survive and act in the future, they must adapt to the changes and challenges that globalization inaugurates and realizes. Thus, the Serbian Educational and Cultural Society “Prosvjeta” needs to, not ignorantly, but actively relate and contemplate the phenomenon of globalization, to seek the best solutions for it and its mission in these new circumstances and opportunities provided by modern information technology that young generations are seeking and adopting.

Keywords: Serbian Educational and Cultural Society “Prosvjeta”, globalization, modernization, unity of the Serbian spiritual and cultural space, national identity, national interest, cultural heritage, modern technology, innovation of action content and methods.

Захвалница за зборник

Издавање зборника Српски идентитетски помоћи су:

Представништво Републике Српске у Србији
Представништво Републике Српске у Аустрији
Милан Пешут

CIP